Щедрий вечір

М. Лавренко

„Рідний край"
Новий Йорк-1976

diasporiana.org.ua

МИХАЙЛО ЛАВРЕНКО

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

Цей наш черговий випуск, яко священну «ДЕВЯТКУ» присвячуємо авторовій 75 річниці з дня народин, також 53 роковині його журналістичної тай літературної діяльности.

Вид-во «Рідний Край»

MICH. LAWRENKO

GENEROUS EVENING

collection of stories from the LIFE

NEW YORK
1976

МИХ. ЛАВРЕНКО

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

ЗБІРКА
ОПОВІДАННІВ З ЖИТТЯ

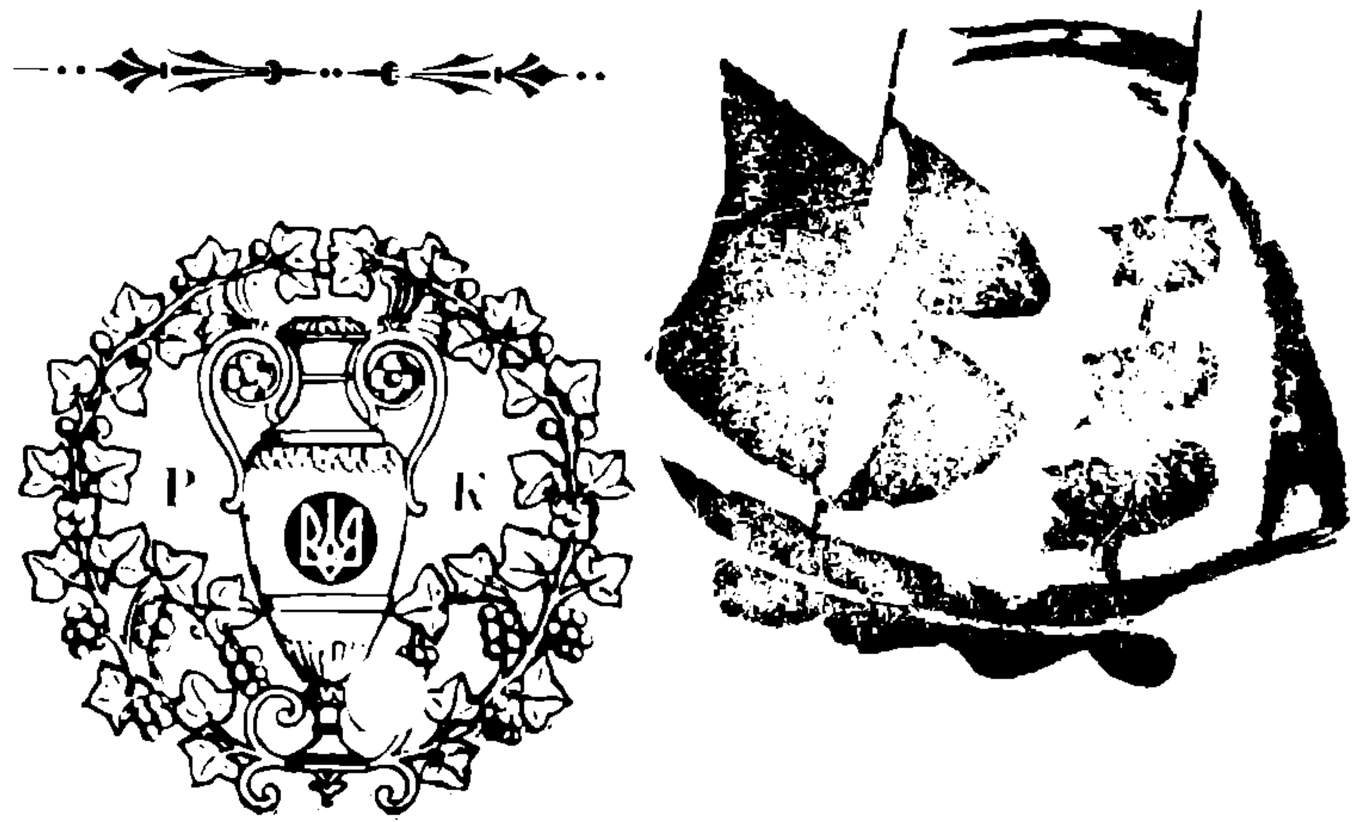

НОВИЙ ЙОРК
1976

Авторське право застережене
All rights reserved

©

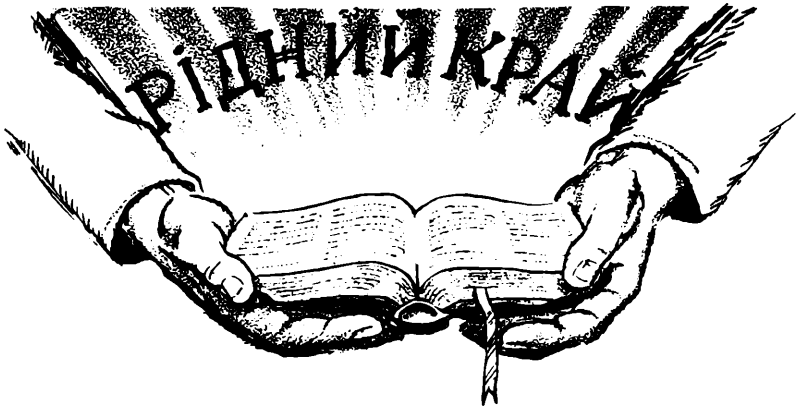

Cover and ILLUSTRATIONS
by
Michael LAWRENKO

Обкладинка й оздоба книги належить авторові

PRINTING
SAPHROGRAPH CORP.

194 ELIZABETH STREET
NEW YORK, N. Y. 10012

НЕЗАБУВАЙ ТІІ МОВИ!...

(З днів 2-ої Світової війни)

СВІТИЛО таке ясне й таке чарівне весняне сонечко. Леготів теплий і лагідний весняновій ний вітерець. Мов би ластівка крилом лащився він до спітнілого обличчя; як пестун песик тулився, увивався; бавився волоссєм на голові, а далі – метнувши жартівливо, летів ізнову геть, десь далеко-далеко... Чи то знаєш його куди саме?

А навколо – краса ж весняна, як молода спорядилася до вінця. Все квітувало, все співало, все жило та й жити умовляло, благало: жийте, люде, як я жию!

Високо піднісшися в прозору небесну блакить, жайворонок пісню, як срібним дзвоником дзвонить. Десь у замріяному гаю чути зозуля кує: Ку–ку!...Ку–ку!... Ку–ку!...

А на левадах, у березі, одуд гукає: –От–туди!... От–туди! От–туди!...– ніби чимось невдоволений. А, мо, дорогу кому показує?

Яснопроменяcте сяннє сонечка, чарівна, чудова година, пісні птахів та пахощі квітів – чаром оповивали душу, хоч і нелегке життє перетворювали на рай божий та й годі. Лише – живи!

І, як би ото жити та Бога хвалити! Та ба!... Нема ж життя! Та й, де ж там жити на от тих смужках!? Довга, кожна з їх, довга, як та лохвицька толока, а широка ж –упоперек і бикові ніяк стати. Чи ж житуха це?

То ж і – стиснули брати один–одного й то так міцно-міцно, так палко–палко й завзято... Мов би десь чи не роздавити один одного хотіли. Аж їм серця ходором заходили а в вустах, аж гірко їм стало.

–Прощай, брате!...

–Прощай, Юрчику!...

–Не згадуй лихом, брате... Може коли й завинив чимось... Прости! Як і Сам Бог нам прощає!

–Агей! Та чи ж лихом таких братів ізгадують, як ти, Юрчику! Боже ж Ти наш, Боже! Боже милий! Та ж ти – серця мого половина, братику!... Душі моєї – ти шмат чималий!... Та й жили ж ми з тобою, дай Боже так би й до кінця нашого віку дожити!

–А то таки так, брате... Але, в житті, бач, усього ж буває. Може ж і випорснуло яке прикре слово... Отже – прости мені, брате!

–Хай тебе, Юрчику, Сам Бог прощає!

–Не знаю, брате, чи й зостанемо живі... Світ бо той, та далека Канада, – дале–еки–ий! Палицею не докинеш та й за день не доїдеш. Морями, океянами треба плисти. І, – Бог знає: усі під Його святою рукою ходимо. Не дай Бог чого, й

потонути, мо, десь випаде... Але, щоб ти не забув мене, чи може на часточку, за здоровє чи за спокій душі, подав – залишаю два морги поля, – що припадали на мою долю, тобі – безкоштовно... Дарую тобі на добрий спомин.

–Ой, братику ж ти мій ясний!... Ой, Юрчику ж ти наш дорогий! Як серця шмат ти вириваєш мені цими словами!... Та ж не хотів би я й землиці тієї, але лише б ти тут із нами дали житлив!...

–Коли ж, бачиш, брате, яка ото тіснота й сутуга!

–Ой, Боже ж наш, милосердний!...

–Прощай, брате! Господарюй на нашій батьківщизні й матір нашу стареньку доглядай... Не кривдь її, стареньку.

І міцно зліпилися брати запеклими устами в прощальнім поцілункові. Бо ж, і справді, Бог зна! – може ж тільки й бачаться, що оце сьогодні, в останнє. А що принесе їм завтра доля, що по-завтрому?

Довкола плач і скімлінне, зойки й умліванне, – мовби по мерцеві голосять. Та й є чого й ревма ревти! Пятеро бо хлопців, як тих соколів, а пятеро їхніх дружин молодих, як ластівок, виїжджають у далекий край, незнаний світ – Канаду, шукати щастя, шукати простору, потрібного селянинові, й вільного од пана життя.

Голосять родини, виряджаючи своїх діток, мов серця часточку одриваючи з грудини:

–Чи ж далеко до лиха, до загину! Та ще й у далекому й чужому краю, серед чужих людей; з німим язиком, як у тої тварини... Боже ж, Ти, милий Боже!

І стогнуть, квилять, ніби не в дорогу виряджають, а на лаву дубову поклали.

–Прощайте й ви, чесна громадо! – гукає в останнє до зібраних Юрко Тодосяк. –Дай вам, Боже всього кращого!

–Прощай, Юрку!... Щасть і вам, Боже! на новому жит-

ті!..– відповідає однозгідно вся наявна громада, що вийшла випроваджати своїх переселенців.

–Не забувай, Юрчику!... Хоч листи частіше надсилай якщо можна буде!– кидає Петро вже навздогін потягові, що відходе на Захід.

–Добре, брате, добре! Писатиму!– ледве вже долітає з далени Юрків голос із поміж голосного чмихання й шипіння паротягового та дзвенькоту коліс і возових тарілок.

Мелькнув потяг хвостом на завороті блискучої проти сонця колії; голосно гукнув, мов би на прощаннє:–Гу-гу-у-у! і, як не було його ніколи, зник за деревами лісу. Лише дим ще якийсь час, золотіючи навпроти сонця, линув повільно все вище й вище, аж доки не розтав зовсім у ясній синявій, передвечірній блакиті.

* *
*

ПОПЛИВЛИ дні за днями, а за їми, поспішаючи, пошкандибали й місяці та роки. Та ніхто за їми ні не стежив, ні не спостерегав: чи ж вони й справді таки накульгували? В усякого бо своїх справ, хоч одбавляй!.. Не стежили за рухом часу й брати Тодосяки, зайняті своїми особистими справами.

Деякий час наші брати щиро й дбайливо листували. Ті шачи, час до часу, себе хоча цим. Але незабаром просторами прокотила жахна братовбивча хвиля, яку культурно й ніби то людяно, назвали – війною.

Багатьох ці жахливі хвилі вхопили в свої кровавіобі йми й уже не випустили, пустивши їх на глибоке дно життєвого моря, льодовими, бездушними трупами. І такі вже не потребували, ані моргів землі, ані життєвого, догідного та колись бажаного простору. Вони бо потрапили туди, де вже

більше – ні болів, ні важких зітхань, де всі – рівні.

Але Петро Тодосяк, як не марнувала його, його ж таки власна лиха доля; як не кидала вона його всюди, а він, усетаки, як той кіт живучий, завше, навіть падаючи з височини, конче ставав на ноги. Так було й із Петром Тодосяком. Тож уціліла йому й його голова, хоча й був на війні з пару разів ранений.

Завзято воюючи, вже за ідею соборности українських земель, за волю народу й за славу дідівську, побував Петро Тодосяк і в рідному Золотоверхому Києві. На власні очі Петро побачив своїх славних державних мужів ув ореолі – національної слави й величі. Свідком бо був зародження й нового життя рідного краю.

Але не випала на добро рідна національна справа... Тож по тривалій і запеклій боротьбі, затихло все, ущухли й хвилі розбурханого, гнівного життєвого моря.

Вернувши до батьківського двору, цілком на той час випорожнілого, бо стара Тодосячка померла, не діждавшися сина з війни, Петро одружився й почав собі господарити, як Бог йому велів при його народженні.

Чотири морги землі, що ті чотири постоли стоптанії. На їх і родило, аби до Різдва хватило. А там: коли забракло гам,то, що хоч те й роби. Тож і почали плентати чорні, як сажа, злиденні дні селянського життя, з вічними, як то світ божий, недоїдками, недопитками,злидарками та господарчими нестатками.

Жив Петро Тодосяк так уже сутужно, так скрутно й важко, що й не доведи Господи! А тут ще й діточок рясненько Бог послав; треба ж їх навчати й зодягати та годувати Та ще б лише це, так ні! Навчати мусиш у чужій вчальні...

Недодуші була Петрові ця чужа вчальня, що з рідних його дітей робила покручів. Він бо причастився до соборно-

державной ідеї. Тож, зрозуміло, й діток намагався в цьому ж духові навчати. Тому й вирішив був – діток навчати лиш рідної мови, рідної історії, хоч би й при своїй власній господі, якщо нема рідної вчальні. Але й це побільшувало потребу і то не малу, на оті сутужні гроші, яких і так не було де розгорити.

З болем у серці бувало, й то не раз, згадував Петро і про Юрка й про далеку, незнану ту Канаду, звідки брат, ще перед війною, частенько присилав, і то немалий гріш, на, як писав Юрко, "дрібні" господарські потреби. Але ж не –чутно було, де тепера Юрко.

Уже кілька разів пробував Петро поновити з братухою давнє таке щире листуванне, але ж листи, посилані до Канади, на знану давніше його адресу, кожного разу вертали й вертали без жодної відповіди, не приносячи не лише сподіваних грошей, але й будьякої звістки. Отож, утративши надію розшукати брата, Петро, лише час до часу згадував, не знаючи, чи він ще живий той Юрко, а чи давним-давно вже – повмирали обоє.

А Юрко Тодосяк тим часом собі жив та Бога хвалив і не думав помирати. Але ж не одержавши, в часі першої світової війни, листів од рідні, коли то Петро саме воював, а матір була померла, гадав, що їх уже всіх і в живих нема. І це тим більше, що там проходили великі бої й ворожеє російське військо.

Оселившися в Канаді, Юрко деякий час робітникував. А згодом, придбавши собі господарство в іншій місцевості, почав собі господарити та діточок кохати.

Сина свого, першого, народженого вже в Канаді, найменувавши, на згадку про рідного брата, Петром, віддав до англійської вчальні, бо ж іншої й не було.

Хлопець удався здоровий і здібний. Він добре ріс, бо

харчі були достатні, не те що в краю. А добре ростучи, не погано й вчився. І хоч батько та матір і кепсько знали англійську мову, хлопець було, прибігши зі вчальні, ще оддалік хати, завше гукав до матери англійською:

–Мамо! Їсти швидче давай, бо я – голодний, як пес!

Спершу сварили, Юрко з Юрчихою, свого Петра, що не розмовляє, хоч би в господі, своєю мовою. Але ж їхній Петро був дуже впертий, батьків мало слухав, а самим, батькові й матері, за працею, ніколи було виявляти більше настирливости. Та незабаром усе це їм таки добре набридло, а щораз гарикати з сином – остобісіло. Тож і кинули вони швидко про це й ізгадувати. А останнім дітям, що ще мали й зовсім не нагадували про свою рідну мову, якої менші з дітей і не чули майже, бо й сами батьки чимраз більше вдавалися до дітей англійською.

Росли Юркові діти, росли, хвала Богові, й достатки в їхнім господарстві. Господарство квітло, як пишна троянда, що, буває, розівється одного чудового, погоджого, весняного ранку. Але не чутніла в цім українськім господарстві, рідна господарям українська мова. Коли там не коли загомонять старі межи собою рідною мовою, вже достатньо таки перемішаною з англійщиною. А така мова їм і самим става ла не лише чудною, але й непринамною.

Багацько українських часописів у тому часі було появилося в Канаді й Америці; книжки виходили. Але ж Юрко, в догоду дітям, передплачував часописи лише англомовні. І тільки-но сам собі, щороку купував українського місяцеслова, щоб аби знати, коли яке свято наське, як він казав.

Линув час, прасуючи своєю важкою ходою, всі нерівності в людській душі; вирівнюючи всі життєві струпльова тості, замулюючи й зализуючи в душі людині життєві ямки – спогади про минуле.

І ось, нараз, вибухла друга світова війна. Сколихнула вона сливе ввесь світ, струсонула землю й моря та й океяни; гойдонула ліса й гори, аж моторошно всьому стало. І погнала вона кровавy хвилю з одного кінця світу аж у другий.

Захопивши своїм розюшеним кровавим шквалом Юркового сина Петра, кинула його із Канади аж у далеку Європу, де вже довгий час поневірявся, по різних боївнях, і Петрів синок Юрась, якому батько дав імня, на спомин сво го брата Канадця.

І, хоч не стихли ще громи боїв, а дими з воєнного пороху ще не роэтали в синявій блакині неба та одного ж дня, зовсім не такого чудового, як письменники часто та густо описують у своїх красних творах, Юркова душа нила якимось невиразним, аж болючим щимом. Він бо тепер седів ув одному з таборів полонених, захоплених канадсько-англійським військом.

А день той і справді був такий похмурий та дощуватий, що й не дивно було, що він викликав лише сум та нудьгу і лягав якимось важким відтиском на душу людині. Але в житті не без того, що навіть сумний іноді, чорнохмарний день, раптом, засяє сонцем і всі хмари зникають і то так, мов би їх ніколи досі й не було.

Ось саме так, того ж таки дня, несподівано й негада но, ви никла така сонцесяйна подія, що й сум Юркові розігнала, як сонце розгонить чорні хмари, а в серце козакові, спершу кинула була недовірре, а згодом – поселила й йому радість і надію на те, що доля ще не забула про його.

Випало це так несподівано, сливе, загадково, що Юр ко спершу навіть завагався: чи вірити своїм очам і вухам, чи, може, й ні? Але ж жива людина, що була перед їм, рядовим вояком українського визвольного війська, була незапе-

речним доказом і розігнала Юркові недовірре та сумніва.

. . . . . .

Червоні, в страшному своєму зворотному ході, тепер уже на Захід, грізним валом насували вже на простори Галичини.

Українське визвольне військо, невдовлене з німецьких безперестанних відступів з одного боку й, почуваючи, і то надто виразно, що з під ніг йому вислизає останній такий дорогий шмат рідної землі, уперто й завзято робило в останнім часі неймовірний ворогові спротив, лляючи свою кров не за німаків, таких саме поневолювачів, як і москвини, а за вислизаючу йому з під ніг батьківщизняну землю, яку йому ворог притьмом залізом і крицею видирав.

Численні загони УВВ пробиваючися крізь боївні, просто йшли собі в вороже запілле. І ховаючися в густих лісах і горах, вони били ворога і з засідок, і в прямому й одвертому бою.

Німецькі військові верховоди, вже з перших днів поклику українців до війська, добре були зрозуміли, що українці воюватимуть не за "Нову Європу" вигадану їхнім фюрером Гітлером, а лише за свою одвічну ідею-правду. І вони не зробили помилки. Бо тепера побачивши, що їхнє найстій кіше військо на східніх боївнях, розтікає як заячий товщ - на воді, тож німці вжили заходів. Сподіваючи добрих наслідків, вони силоміць кинули українські військові частини на західні боївні, а Галичину – змушені були швидко залишити ворогові, щоб "вирівняти", як вони казали, свою боєву линію, чого не потрібно було б робити за наявности українського війська на рідній землі.

Одірвані од рідного ґрунту, закинуті в чужу й далеку землю та захищаючи, з принуки, зовсім їм чуже, а до того ще й чуючи, що в рідному краю розпаношений ворог тво-

рить неймовірні речі з українцями: вивозить у глиб мерзлого й холодного Сибіру, сотнями й тисячати розстрелює й неозброєних гонить на передову линію бою, щоб більше вини щити, українські вояки визвольного війська почали занепадати духом, охлявати й байдужніти до боротьби по боці тих німців, які дали українцям зброю.

Вони, українські вояки, не бачучи в близькому майбутньому нічого корисного з війни, вирішували здатися на ласку Божу. Отож, частіше й частіше почали вони потрапляти в полон цілими загонами, хоча й не сподівали ніякої, хочби прихильности, не лише ласки чи якогось добра з боку переможця.

Потрапивши, таким чином, і Юрко Тодосяк до полону сідів собі того захмареного дня в таборі. Він був не голодний. Їсти в таборі давали вдосталь. Але на серцеві так було важко, а на душі так сумно, що аж мало-мало що не плакав. Не знав бо він, що його самого чекає, як вояка німецького війська, отже – ворога. А дотого ж іще й гриза гризла за рідних, яких червоні досі вже або ж вивезли не знати й куди, або ж – постреляли, як ворогів, дізнавши, що син – у німецькому війську.

Тому-то, що суму нічим було розвіяти, Юрко вийняв свою єдину втіху, незаступного дорадника й співрозмовця, якого вивіз іще з батьківщини, переніс крізь криваві бої й беріг усюди, як власне око Шевченкового КОБЗАРЯ й почав собі стиха читати:

"Світе тихий!... Краю милий!...
Моя Україно!
Защо тебе сплюндровано,
Защо, мамо, гинеш?...
Чи ти рано, досхід сонця,
Богу не молилась?...

Чи ти діточок непевних
Звичаю не вчила?
Молилась я, турбувалась –
День і ніч не спала;
Малих діток доглядала,
Звичаю навчала.
Виростали мої діти,
Мої любі квіти...
Панувала і я колись
На широкім світі.
Панувала....

–Тодосяк!...Ходзь-но тутай! – почув нараз своє прізвище Юрко й у ту мить побачив перед собою вояка в англійській військовій ноші, поляка з походження, що був перекладачем при таборі полонених українських вояків.

–Тебе кличе сотник до бюра,– докинув перекладач та й пішов собі геть.

Юрка, свідомого українця, вельми неприємно вразило оте "ходзь-тутай". Тьфу!...Шляґ би тебе трафив ясний!–лайнув Юрко подумки, що й тут іздибав "старшого брата" поляка; що й тут ляхи встигли засісти.

–Що тому сотникові треба од мене?– мовив Юрко таки в голос сам до себе, ховаючи "Кобзаря" в торбу. Але ж наказ був наказом і Юркові, хоча й полоненому, але воякові, не випадало над цим міркувати. Тож, хоча подумки й вилаяв сотника, але застібнувши всі ґудзики на кителі, підтігши трохи попругу – пішов.

У писарні саме не було нікого, крім сотника. Молодий, чорнявий і стрункий сотник, седів при столі, закладенім службовими паперами. Поверх тих паперів, Юркові одразу впало в очі, лише вступив: лежало кілька фотосвітлин, що згодом і наробили радости.

Не знаючи англійської мови, але й не маючи більше німецької опіки над собою, Юрко відрапортував щироукраїнською мовою:"Пане капітане, на ваш виклик слухняно зголошуюсь!"

–Ди біст Тодосяк? – запитав сотник німецькою мовою, що Юрка ні трохи не здивувало, бо чув не один раз, як сотник забалакував ламаною німецькою до полонених.

–Так, пане капітане,– зніяковівши відповів Юрко,але знову українською мовою, хоча й звик у війську відповідати на подібний запит –"яволь". І вже, похопившися, додав:-"Я, гер капітан. Іх бін Тодосяк".

По кількох запитах: де народжений Юрко, хто його батьки, де вони тепера житлять та, як їх зовуть, сотник посміхаючи й сяючи, якоюсь незнаною Юркові,радістю, подаючи в його руки одну з фотосвітлин, запитав:

–Ду вайст дізе льойте? (Чи знаєш ти цих людей?).

Глянув Юрко на ту світлину й остовпів із неймовірного дива.

–Мій Боже милий! – вигукнув мимоволі Юрко.– Та ж це мої рідні – татуньо й мамуня!... Як же ж їх не знати?!... –мовив Юрко вже німецькою, яку він добре знав, щоб краще порозумітися з сотником.

–Звідки й як ці картки потрапили до ваших рук, пане сотнику?– питав Юрко почервонівши з несподіванки, як сором лива дівчина, приємно схвильований такою подією. А гадка вже снувала:"А може цей сотник знає й про долю моїх дорогих рідних?"

Ламаючи немилосердно німецьку мову, часто зупиняючись і підшукуючи потрібні слова, сотник пояснив Юркові, як саме потрапила до його батьківщини, Канади, світлина з його , Юркових, рідних.

–А звідти надіслали її мої батьки, щоб я пошукав от

цих людей у старім краю, бо ці люде, тобто – твої батьки, – рідня моїм батькам... Розумієш тепера? – закінчив важку свою промову сотник.

–Так, пане сотнику...– хотів був Юрко потакнути, але сотник перебив йому мову.

–Отже ж, я – також Тодосяк! А зовуть мене Петро. А тому, дорогий мій двоюрідни ку, будьмо знайомі!– і радісно простіг Петро Юркові братню руку. –І вибачай мені, що я мушу розмовляти з тобою не твоєю,– тобто рідною нашим батькам мовою, а чужою ще й ворожою.

І двоюрідні брати, що мали імена своїх рідних дядьків, міцно обнявши один-одного, зовсім так, як колись їхні ж батьки прощаючися в краю, ще міцніше поцілувалися.

Того ж таки дня, летунською поштою, летіли до Канади аж два окремі листи, хоч і в одному й тому ж листівці, з радісною й трепетною новиною. Сотник Петро Тодосяк писав до батьків, що він, у звалищах Європи й серед порохового диму, знайшов, і то цілком випадково, дядькового сина Юрка, а Юрко писав – найпалкіші родинні привіти рідному дядькові й дядині.

Надворі розвиднювало. Сірі кудлаті хмари, ніби то хтось живий руками розсував і вони поволеньки одпливали й одпливали собі на північ. Ясне сонечко виглянуло з високого неба. Пригріло мокру землю й почало її дбайливо сушити й чепурити.

За вікнами, на кущі старого, війною потрощеного й понівеченого ясьмину, цвіріньк али, мов би справляли весілє, радісні горобці: вони віщували теплу й погожу весну.

А весна йшла упевнено й нестримною ходою, як ніби якийсь велетень. Вона наливала соками брунь ки на деревах, чадила випарами землі й торішнього прілого листя.

Сонце тепера щонедень, то вище й вище підносилося

вгору. Воно ласкаво гріло втомлену й закостенілу од зимнього холоду землю.

Дерева й чагарники розгортали свої брості, довколаж забуяли квіти. І пянкі пахощі природи стікали густим, тягучим линевим медом. Природа урочисто святкувала свою перемогу над зимою.

В недалекому гаю, зовсім так, як і в Україні, "одудукав", ніби таки справжнісінький український одуд. А в понищеному страхітною війною, саду, щебетав таки справжній бескидський соловейко.

Рівним шнурочком пливли дні за днями, розносячи з вітрами дими щойно закінченої страшної війни. Природа не корилася й у часі війни ніяким чужим законам, а тепера — тим більше. І вона надолужувала втрачене за зиму. Дбайливо латала воєнні понищення; зодягала землю й чепурила її, як дбайлива мама, свою дочку-одиначку.

Тепера часто й густо можна було побачити, як сотник канадського війська, поруч зі звичайним вояком у німецькій військовій ноші, але з золотим українським тризубом на рукаві, як з ознакою національности вояка, виходять собі повільно за таборову браму. На брамі їх вітає виструнчено вартовий, знаючи вже, що це пішли рідняки.

Хлопці тихою ходою йдуть у ліс; сідають там на свіжому, зеленому килимі-моріжку й, пестячися на теплому весняному сонечку, вдихаючи чарівні пахощі весни, розповідають один-одному про свої рідні краї.

Петра, вирісши в незнаній Юркові Канаді, дуже цікавив рідний край його батьків. Розпитував, як міг, про його історію, культуру, визвольні змагання в часі революції. І Юрко, маючи такого чарівного слухача, як із книги буття вичитував йому все зі своєї памняти, що лише знав.

Але не все добре розумів Петро з рівної, спокійно-

поважної й красної Юркової мови, що дзвеніла ніби срібний струмок по камінцях. Тоді Петро, Юрків син, просив Юрка, Петрового сина, молодчого на кілька років, навчати його ук раїнської мови, мови його рідних батьків або ж прочитати, щось із Кобзаря, отої української священної книги–книг!

Юрко не любить, щоб його просив братуха. Тож, як і справжній фахівець–навчач, викладає Петрові закони своєї рідної мови. Петро ж, із затамованим духом, ніби першорічник–учень, ловить кожне чарівне слово, якого чарівну кра су аж тепера почав виразно розуміти.

Але, щоб не втомлювати свого двоюрідника, непомітно зосереджуючи Петрову увагу на побудові речень, вийнявши з кишені нерозлучного "Кобзаря", починає читати з книги вірш, де Пророк України палко закликає:

"Учітеся, брати мої,
Думайте, читайте.
І чужому научайтесь
І свого не цюрайтесь.
Бо хто матір забуває
Того Бог карає;
Чужі люде цураються –
В хату не пускають..."

А далі, не яко докір братові Петрові, а яко братню по раду своєму двоюрідникові, додає:

"Не забувай тії м о в и,
Якою нас вчила
У сіх ненька розмовляти,
Ненька наша мила.

Не забувай того слова,
Що про Украї ну
Сліпий старець сумуючи,

Співає під тином..."

І брати, вслухаючися в слова й зміст цих пророчих і мудрих повчань великого нашого Кобзаря, зачаровані їхнєю силою та красою й музикою слів, линуть думками в далеку, незнану Петрові, але таку обом їм чарівну й таку бажаную Україну, думаючи:

– А що ж то з єю, з нашою безталанною страдницею буде?... Невже ж і далі рабство й непросвітна тьма?!?

Але їхні мовчазні запити зоставали без відповіди...

Хто ж і коли на їх відповість і чи відповість?

Париж, 1945.

ЩЕДРИЙ ВЕЧІР

(ТРАГЕДІЯ УКРАЇНИ)

"Багато людей у нас ходе жебрати, але нема куди ходити, бо дуже страшний у нас голод. Відкопуємо брагу, з якої пани виробляли горілку колись. Позакопувана, вона пролежала 17 років. Люде відкопують беруть і їдять..."

(З листа зо Станіславова, 1946р.)

Н!... ГОДІ так гинути! – мовила Марійка, хукаючи в руки та стукаючи нога об ногу, щоб зогріти їх. – Треба шукати якогось виходу... Так оце й справді подохнемо з холоду й голоду.

–Та, деж ти того виходу напитаєш?– мовила Йовдошка. –Коли ж – усюди така от біда. Ні тобі одежини, щоб зодягтися – все позабирали, ані хліба куса, хоч – до самого Ісуса! Та чи й він тепер урятує...

–Шось не допомагає вже й Ісус. Мабуть – чи не випа-

704271

де починати торгувати... любов'ю,– швидкомовкою закінчила, ніби налякана своєю власною думкою, Марійка, по роздумі, додала: –Я вже ладна на найпоганішого москаля!. та й зненацька докинула: –Ну, що маєш робити?! Може ж хочби хліба кусень якийсь дав.

–Ой, матінко моя!–простогнала, як зранена Йовдошка.

–Матінко чи не матінко, а треба шукати якогось таки татонька, щоб урятував з голоду.

–Та до мене німець якось пристосовувався. Бувало, що не стріне, то й – до мене та й – до мене. Унадився був до хати. Принесе було щоразу хліба, масла або ковбаси. І, хоч якийсь несміливий був, але одного разу таки наважився... Тож, хіба такого йому стусана дала! Мабуть із сорому – більше й на очі не показувався... Погань така, німецька!– обурено закінчила й сплюнула Йовдошка.

–Ну, щож то – німець. Тож – погань німецька, а це ж– совєцька. Таки – москаль, буцім би – брат чи що. Хоч парою слів розмовишся... в біді.

–Ой, ці москалики, соколики, поїли наші корови й воли ки... Бодай їх ясний шляґ трафив! – мовила Йовдошка.

Запанувала коротка мовчанка. Кожна пряла пряжу своїх сумних та невеселих думок, плутаючися в їх, як та муха в наснованій павуком павутині.

–Як воно там Ганя собі раду дає? – мовила перша Йовдошка. –Чи ти не знаєш, Марійко? Щось я помічаю, що вона, кудись щосуботи йде з двору. Мабуть чи не до міста... Та все – щоразу надвечір.

–Отож, бач! Люде шукають собі виходу. А ти: седи собі скрибле, доки тебе аж погибіль здибле! Поки таки жаба й – цицьки дасть!– вигукнула Марійка докором.

–Не всі ж однакові,– мовила Йовдошка.

–Всі чи не всі, а біда – не хресна матір. Примусить і до всього, й не – одного. Хіба Ганя, якась розпустниця? А чи – повія, скажеш? Дівчина з – доброї родини; порядних і чесних батьків дитина...– і зітхнувши, додала:–Та, мабуть допекло до – нікуди більше. Уклюнулась біда, як забрали,

червоні гаспиди, наших хлопців, ще як уперше були простяг ли нам руку "братньої допомоги". З того часу – скільки во на попобідувала! Твого німаки десь запроторили, лише те– пера, а ми з Ганею, вже добрий ківш лиха сьорбнули з то– го часу. Отже, мусить сердечна щось діяти, бо діток – аж двійко має, чимось годувати треба.

–Та... хіба ж я що... Я тільки питаю,– виправдувалася, викручуючися, Йовдошка.

–Не знаю я, як вона жиє,– задумано мовила Марійка. – Але, чекай-но! Давненько вже була я в єї... Забіжу до єї, мабуть, та й провідаю. Бувай здорова, Йовдошко!

–Щасть, Боже! Ходи здорова! – відповіла Йовдошка, за– щіпаючи двери на гачок та закладаючи щільно, дідиком із соломи, щоб менше надувало в хату того страшного зимна.

А надворі лютувала снігова шарпанина. То запорошить сухим, аж колючим, снігом, то, нараз, крутоне колесом, аж ніби застогне, зриваючи сніг із землі. І виє в димарах за хололих, плаче малим дитям, буцім би благає порятунку, а чи людської ласки.

Хата Гані Кміть стояла на вигоні, як на долоні, обвіт рена. Мов би мітлою обмів хтось навколо єї сніг. Сприй– маючи натиски шаленого вітру, вона лише глухо, постаре– чому, постогнувала, мов би стара бабуся, зсутулившися та згорбившися.

На печі, під лихеньким рядном, тулилося двійко, одне– до-одного, дітей: Гриць десятирічний і п'ятирічна Любка.

Піч була майже холодна. Та й, де ж тому теплу бути?... Попалила вже Ганя, не лише тини, але й хижку, що давніш була прибудована до хати, вже сливе допалює. А огрівала ж ту піч, – аби закипів куліш чи бараболя. А далі вже, хто зна, чим то його випаде палити.

І гола була піч, як бубон: ні тобі подушки, ані якогось зайвого ряденця. Позабирала сільрада все за не сплату – податку. Одних лише дітей не хоче брати. Ось і дубіють вони тепера на печі, під одним, останнім ряденцем, що лед ве Ганя таки виблагала в голови сільради. Та й то ж – не

дарма. Натякав, що прийде якось, побалакати, щоб, мовляв сама не скучала.

Туляться дітки під рядном, як курчата під квочкою. Вони вже й досвіду набули: якщо лягти щільно-щільно, бік-до-боку, то хоч один бік і мерзне, то все-таки, перевернувшись на другий бік, можна спільним теплом нагріти й заснути глого, поки нагрітий, знову захолоне. І ворочаються, як поросята, крекчучи, а інколи, не помирившись, й заплачуть. І, мусить тоді втручатися Ганя.

–А ну, діти, досить! Бо вилізу на піч, то обоїм щиглякa дам. Тоді знатимете, як сваркувати.

А холод же в хаті й – руку страшно висунути з під того рядна, що сяк-так ще гріє.

Ганя, обгорнувши різним шматтєм, подерті черевики, щоби не мерзли ноги, зодігшися в старенького киптарика, якого вона підодягає йдучи на "гулі" суботами, порається собі по хаті. Думок їй – повнісінька голова. Як закрутяться ті думки метелицею, – аж їй моторошно стає. Та й, як не моторошніти! У людей – різдвяні святки, а в єї – гай-гай!...

–Колись,– ізгадує Ганя,– Боже, Боже!... Як ото урочисто було святковано ці зимові, веселі святки! А тепера!... Навіть напалити в хаті нема чим, не кажучи вже за їду.

І тобі, ані заробити ніде,–плутала Гані думка,– ані купити нема що й нема за що... Чи то ж пощастить, хоча хліба кусень придбати цієї суботи, чи то пак неділі? Вже й–дні погубила,– плутає Ганя думкою. –Обіцяв принести ковбаси й хліба... Новий же рік у понеділок. Люде питимуть, гулятимуть, а ти – чесна повіє, мусиш заробляти хліб...під тином, як сука зі псом, щоб того святкового дня, заткнути порожній шлунок.

–От так, дожилися поляки: ні тобі хліба, ні тобі табаки! Ні їсти, ані нюхати нема що!–закінчила Ганя думку припо відкою, в голос уже висловивши.

Хотіла ще додати сороміцьку лайку на адресу того, хто довів людей до такого стану. Але несподіваний тупіт під холодними дверима, нараз, обірвав думки Гані, як товсту ва-

лову , кострубату нитку й, її лайка, застрягла їй у горлянці. Ганя й справді, несподівано, влякнулася, гадаючи, що це йде, мабуть, голова сільради, вирішивши, може, таки здійснити свого задума.

Постукано в двери, бо вони були примерзлі й, тому, необізнаному, видавало, ніби були замкнені з середини. Ганя, підійшовши до дверів, гукнула:

–Хто там?

–Свої! Одчиняй швидче, бо замерзну тобі під дверима! – почула Ганя жіночий голос із надвору.

–Свої й коні покрали!– відповіла Ганя уже жартома,– утративши страха й відпустивши гайку переляку. Вона стусонула двери коліном і в розчинені в розтяж двери, разом із великою завією снігу, ввійшла Марійка.

–Слава Йсусу!... Зо святками!

–На віки слава! Дякую!

–Чи жива ще, здорова? – питала Марійка.–Давно вже я не бувала в тебе... Оце забігла провідати,– додала, хукаючи в подубілі руки.

–Дякую, що зайшла. Сідай, будеш гостею. Лише нема чим тебе частувати. Тож – вибачай!– сумно мовила Ганя.

–Ег-ге! Минули дні почастунків. Знаю й сама гаразд. І, тому – можеш і не перепрошувати,– мовила Марійка.

–Соромно, Марійко, самій себе. Ти ж знаєш, як то було колись,– я не памнятаю, щоб од мого батька, царство їм не бесне,– і Ганя перехристилась,– та вийшла будьколи, люди на з хати, не нагодована, не напоєна, не привітана, не обдарована. Та ж було, покійні мама: знайомий чи не знайомий, свій чи чужий, далекий хтось чи близький, а до столу – кончe запросить. І було, слава Богу, до чого й запрошувати... – зітхнувши закінчила Ганя. –А тепера!– лише махнула рукою. –Що війна не ззіла, то браточки позичили без віддачі.

–Ой, і не кажи, сестро. Знаю я й добре розумію,–мовила Марійка.– Я, як і ти сама знаєш гаразд, не з лайдацького роду. Дяка Богові, було в що й зодягтися й іззісти було що,– гомоніла лагідно-задумливо Марійка, згадуючи так

саме й своє минуле, як солодкий спогад давнини.

І в спогадах потекла рівна, журлива мова, двох ще молодих жінок, про не так давнє минуле й сьогоднішнє життє переплітане й охами й зітханнями по тому, що одійшло та й не верне вже ніколи. Згадали вони й чоловіків своїх, мабуть уже покійних; розповіли, одна-одній, наново, хоча й відомі вже пригоди з німецькими упадальцями та московськими нахабами. У зітханні й смішливих спогадах плентався спроквола час, мов би на мотузку його хтось тіг, як шкідливого песика.

Гриць і Любка, посинівши, як гусячий пуп, ризикуючи за мерзти, зрадівши, що почули, давно вже нечутий в хаті, чужої людини голос, і собі, вилізши з під рядка, понасторожу вали свої вуха, ловлячи цікаві оповідання.

–То й твої на печі? –питала Марійка.

–Отож, як бачиш. Ні одягтися нема в що, ані зогрітися ніде й ніяк. Позалазять під рядно та й пищать, як курчата дощового дня.... Ви чого повилазили з під укривала? –гукнула Ганя до дітей. –Покарцюбнете, як сусилки на стрісі!.... Уже й так он посиніли.

–Оце й у мене таке саме нещастє. Я своїм, щобисьте не мерзли, попорола оце рядно, пошила лантуха та понапихала туди соломи; позапихала й їх туди. Седять собі, тільки голови, як гарбузи, стирчать зверху. Кажуть,–тепло й–краще, як у печі. Бо я своїх, поки не додумала зробити їм соломняні схови, то в великі морози, мусила садовити їх у печі. Настелю, було, на черінь соломи та й туди їх.

–Треба буде й собі щось видумати своїм. Бо ж – однеє те ряденце, стареньке, мало їх гріє, та вже й ірватися починає. А сильні ж морози – не вщухають.

–Як ми доживемо до того тепла, до тієї весни?.. Я просто голову втрачаю,– запитом мовила Марійка.

–Хтозна... Чи й дотягнемо, як от такі холодиська шалітимуть і далі. Я вже й хижку свою допалюю, а однак: тепла того – в хаті, як і не було.

–А тут, не лише палити нема чим, а й кусати нема що,

– казала Марійка, намагаючи своєю одвертістю, викликати і Ганю на одвертість.

–Нема й у мене. Інколи, правда, зароблю в місті, але, чи надовго вистачить того заробку, маючи три роти, ще й без приварку? – оголила трохи ненароком, свою таємницю і Ганя, дещо в душі пошкодувавши.

–А, де ж ти, сестро, заробляєш? Може б і я щось могла би там?– зацікавилася Марійка, аж їй духа захопило.

–Ой, Марійко! Заробіток той, бодай його не діждати так заробляти!–ледве помітно зашарілась Ганя. –Тому підлогу помию, іншому – житло причепурю та й от так ото...

Марійка пильним оком спостерегла, що Ганя, забалакавши про "заробітки", ніби одвернулася чомусь од єї. Їй же в мові, виразно залунала нещирість і, буцім, якась таємниця. Тож Марійку опанувала бажаннє: за всяку ціну, але дізнати про ту таємницю. Саме тому й ризикнула вона,–свою думку, але видати – за чужу.

–А на селі, сестро, подейкують, що ти... прости Господи... пішла на... як тобі сказати,– замнялась Марійка,– на легкий хліб, чи що б то... Але, зрозуміло, я не віру в це все тільки...

–Людям вільно – все вигадувати!– гірко мовила Ганя. –Вони не чують, як мої діти просять їсти; не бачуть, що вони й пупами голими світять... Це – нікого не обходить!. А, чи зза добра?... Та ж, насамкрай, хоч би й так! То, що й кому до того?... Хто на цім докладає?... Хто на цім терплять, крім мене одної? – раптом, не можучи стримати біль ше, заголосила Ганя на всю хату.

–Не треба, Ганю!... Не треба, люба! Я розумію, як це і важко, й як це боляче!– почала втішати Марійка. –Я й сама вже тої думки, що: хочеш чи не хочеш, але мусиш іти– на вулицю... Лише не знала, як це розпочати,– пробалакалася, зненацька, Марійка.

–То, значить, прийшла мене питати? В досвідченої?...– плакала Ганя.–А ще й прикидаєшся, що не віриш!–ще голос нішим плачем зайшлася Ганя, бо біль кривди, невимовно й

нестерпно шматував їй серце.

Але сльози завжди приносять полегкість, навіть у найстрашнішому горю. Після плачу, хоч як бува важке те лихо, однак, видається воно значно легшим і не таким страшним, як воно виглядало передніше. А Ганя, плачучи, не лише дістала полегшу, а ще й відчула якусь невиразную –зло бу до людей, яка раптово спалахнула їй у серці й буцімби ще скріпила її. Блискавично виникла, хоча й невиразна помста. Ганя, навіть, не могла б сказати, кому та помста мала би бути призначена. Але, нараз, подумавши – вирішила: "Значить знають усі, що я перетворилася на підтинную суку!... Гаразд! Тож – не я одна буду!"– злісно докинула вона подумки. І вже в голос, мовила до Марійки:

–Такого легкого хліба, голубко, вистане й тобі!– й розповіла, вже по щирості, про свої суботні заробітки, не втаюючи од Марійки, ані будьяких таємниць із цих "заробітків", ані своєї огиди до їх.

Гірка то була розповідь людини, нуждою й лихом,приниженої, що воліла йти попід тинню, торгувати своїм власним тілом, щоб лише її діти, нівчому не винні, не гинули б з цілковитого голоду. Та страшна Ганина розповідь, мимо волі трясла Марійку з огиди, як пропасниця, але ж життє– невблаганно диктувало свої права.

* *
*

Загорнувши дітей у різне дрантє, Ганя, позшиваши боки рядна докупи, запхала туди, роздобутої в Киринчука,в'язку отави, а потім посадовила до лантуха й дітей.

Мняка, хоч і холодна, отава, швидко була нагріта, худими, сухорлявими дитячими тільцями. Діти вдоволено відчували добродійне тепло й, радощам – не було й кінця.

Нагодувавши дітей вареною, в смушках, картоплею з квашеною капустою, хоча й без олії, та останком хліба, що ще в минулу суботу була роздобула, Ганя поралася по хаті, обмозковуючи тіж щоденні думки, що ніби чорні хмари набридливої мушні, обсідали їй мозок.

А діти, підбадьорені, хоч не вельми смаковитим обідан ком та тим теплом, якого вони, навіть у напаленій хаті,– не мали, як те притаманне дітям, почали фантазувати. Ганя не наслухала до дитячої розмови, длубаючися в своїх невеселих думках. Але ось, зненацька, впало їй до вух Любчине:

–Глиць!... А як діздемо Ліздва, підемо до хлесної ма ми колядувати? Вона дасць мені багацько цукелок і псе нисного книса з маком, як толік було... А він буде – сма сний-смасний, як паска з лодзинками...

–Еге, дітки! Пролежали ви коляду на печі ,– важко зіт хнула, посмутніла Ганя.

–А чому так?– мало що не плачучи, разом мовили діти.

–Бо вже минула цьогорічна коляда,– відповіла Ганя.

–А чому ж ви не сказали, мамцю?– питав Гриць, посум нілий враз, ледь-ледь не плачучи, стримуючи слізки з нап ругою. А Любка, аж чмихати крізь плач почала. –Чужі діти мабуть, колядували а ми – ні,– додав Гриць.

–Ні, синку, тепера, при комуністах, не колядують. Вла да не дозволила прославляти народини Христа, називаючи, жебраннєм, такі колядки,– казала Ганя.

–Таж, хіба колядуваннє, це – жебраннє?–питав Гриць.

–Ні, синку. Це наш прадідівський, народній звичай сла вити народини Божого Дитяти – Христа, що походить з ду же глибокої давнини. Але, щож ти зробиш?... Так звелів го лова сільради, отой осоружний москаль, що житлить тепер, після війни, в осадниковій садибі.... Тож ніхто цього року і не насмілився величати народини Христа-Спасителя,– вже, ніби сама до себе, гомоніла Ганя. –Ще хтозна, чи й новий рік дозволять святкувати?

–А, коли, мамуню, новий рік?– кинули діти разом запи та матері.

–Завтра, дітки, новий рік. А цьогодня – свята неділя й щедрий вечір,– сумовито відповіла матір дітям.

–Цьогодня сцедлик!... Цьогодня сцедлик!...– загаласу вала врадувано Любка, забувши вже про різдвяні книші.

–То я цьогодня, мамуньо, пощедрую... А завтра – піду й засівати,– несміливо, напівзапитом просив Гриць метериної згоди й дозволу.

–Не знаю, синку, щоб не напитати якоїсь біди. Та нема тобі в що й зодягтись, ані взутись,– мовила Ганя.

–І я, мамцю, такоз піду сцецлувати!,– раптом зачмихала ще дужче Любка.

–Та, куди ви, діти, підете! Надворі он така холоднеча– мороз, аж тріщить! Де вам там щедрувати! Бійтеся Бога!. чи, мо, хочете на сусилку померзти?– заспокоювала Ганя дітей, як лише могла.

Але дитячі сльози не довготривалі, а фантазія –буйна. А ще особливо тоді, коли на голодні й холодні шлунки пот рапляє слина, викликана уявлюваними, смачними книшами і цукерками, та млинцями й іншими ласощами, не так то вже давно минулого й ще знаного дітям, часу, часу достатків. І діти замовкли поринувши в мрійливе споглядання усіх тих смаковитих речей. Та так і не зчулися, поки й поснули в мріях, огорнуті теплом.

Короткий зимовий день, починав хилитися над засніжені простори заходу. Ганя, хоча, майже, нічого й не робила але всетаки вештalася по хатині. Неможна було присісти надовго, бо швидко починали холонути ноги. Вона вже цілком зготувалася в дорогу, тільки-но чекала ще на Марійку маючи сумніва, що та таки піде разом із єю.

–Мабуть,– думала Ганя,– вивідала, щоб мати змогу ще більше кпити... Але, нехай собі кплять! Мені вже всеодно. Не гинути ж дітям із голоду. Вони бо невинні нікому й ні вчому. А зуміла наплодити, то мушу тепера й годувати... Це – не цуценя, що – за вухо й – бовть! – у воду. Здітками цього не зробиш, якщо в тебе людське серце, а не звіряче. Та й звірина свої діти – береже й годує.

За думками Ганя й не вчула, як несподівано в розчинені двери, ввійшла, навіть, не постукавши, розчервоніла та красна, як розкішна півоня, Марійка. Очі їй грали; обличчє хоч і зо слідами недоїдання, пашіло здоровим румянцем, ні

би й справді, чарівна квітка при ранішньому весняному та кому яскравому сонцю. Вона вступила в хату й не привіта вшися, кинула зразу:

–Ну що, Ганю, ти вже готова?

–Вже. Оце на тебе лише чекаю.

–Ну, то ходімо. Шлях бо не близький. Поки дійдемо.

–Куди ви, мамуньо?!– раптом запитав Гриць, проснув–шися, коли почув голосну розмову в хаті.

–Та... підемо, ось із тьотею Марійкою, до міста – хлі-ба купити,– ухильчиво відповіла Ганя дитині.

–Не треба, мамуньо!... Я знаю, ви знову підете, щоб і, знову, вас москаль цілував... Не треба... Я не хочу тако-го хліба!... Не йдіть, мамуньо! – крізь плач умовляло дитя матір; а бідній матері, ніби гострий ніж, заганяло в серце.

–Ні, Грицю, – мовила Марійка, підійшовши до полу й за глядаючи на піч до дітей. –Ми не дамо нікому цілувати–нас... Тільки-но купимо хліба та й зараз таки – йдемо до вас, наших діточок.

На голосну розмову, що ще дужче тепера лунала по ха ті, прокинулась і Любка. Не розуміючи, однак, у чім спра ва, але бачучи, що Гриць плаче, запхикала вона, знена-цька й собі.

–Не плачте, дітки. Матуся недовго буде в місті. Тре–ба ж роздобути хлібця. Бо завтра новий рік, велике свято, а в нас і їсти не буде що. Гуляйте собі, з лан уха не ви-лазьте, щоб не померзли. Як що їсти захочете, то ось– у горняткові – кілька бараболь, то й іззісте,–умовляла Ганя діти, ставляючи їм горня на піч. –А там, я принесу гости-нці,– закінчила Ганя зітхнувши.

–Не довго ж будьте, мамуньо!– просили дітки вже зго-джуючись із долею, коли обі жінки вже стали перед святи ми образами й, почали христитися перед виходом у світ.

–Ні-ні, дітоньки, ні! –мовили обидві заспокійливо.– М и тільки туди й назад, –додала Марійка й обидві глянули од на на одну, з сумом ув очах і болем у серцях та й ступи-ли за поріг хати. І за зачиненими дверима, почули дітки,

лише скрип морозного снігу, що швидко незабаром затих.

Запанувала моторошна тиша в сутінках хатини. Діти мовчали, як буцім налякані, чимось небезпечним. Глядячи на побілілі шибки вікон, укритих снігом і сусилками льоду,— звисалими з віконних лавочок та іней, виступилий на промерзлих стінах, вони щось мріяли кожне собі, пригнічені й налякані видивом холоду.

* *
*

Горе, — каже народня приказка,— рака скрашає. Бож що йно впійманий рак, завжди буває — чорнопопелясий. Але досить кинути його в окріп, як він, нараз, упрост на очах, — почервоніє; стає красунем, зовсім зникає немила землисто сіра його барва.

Зазнали цього й Ганя з Марійкою.

Довгий шлях пішої ходи, міцний, що аж під ногами кре кче, мороз, а також і швидка хода, хоч і важкий роздум у головах, а біль їм у серцях,— скрасили й так красних молодиць; зробили їх, мов би тобі намальованими. Графи й барони таких кралів не одсунули б. Лише одягти їх, нагодувати, долю їм людську дати! А саме цього то їм і бракувало найбільше.

По селянському зодягнені, ще й ув одяг, що мав насобі сліди багаторічного вжитку, на тлі міського натовпу, що кудись вельми поспішав, хоча й сам був також, досить потертий, молодиці вирізнялися й то — в невигідний їм бік.

Але вроджена краса та, стараннє морозове, робили з їх, упрост таки чарівних краль, мов би чудовий малюнок, лише в дешевій, давно полинялій рамці. Та на їхнє щастє, місь кий присмерк, що вже залягав чимраз густіше, розріджува ний, де-не-де, кволим світлом електричних світців, затирав приношеність рамок, виставляючи на показ картину в усій і недоторканості, й пишноті.

Ледь ступили молодиці на осередню вулицю, що яскраво сяяла світлами великих вітрин крамниць; ледь пройшли вони поміж веселим, швендяючим недільним натовпом, ходою

гулящих дівчат, туди – сюди, як на пропонований крам нараз, зголосилися й покупці. Покупці були нахабні зі своєї природи, а підградусний стан, в якому вони вже були,робив їх іще більше непринамно нахабними.

–Нєшта новєнькая, што баісся?... Чаво баятсі, чєлавєк, віш свой, нє то што– нєміц, какой-то! – слебезував пяний "покупець" Марійці, яка дрижала всім тілом, мов би в лихо манці. А покупцеве диханнє на єї випарами сорокаградусної сивухи діяли, як важкий чад.

Обмацуючи, як жиди ялівку на торговиці, тягли "покупці" знайдений "крам" у невідомому напрямку. І горепашна Марійка, ще дужче затряслася, коли їх були розєднали з Ганею. Вона вже почала шкодувати, що пішла на цю, повну різних небезпек, стежку. Вона пручалася, коли "покупець" безцеремонно, обнімаючи її, вліплював раз-по-раз свій слинявий поцілунок в її несплямлені вуста, в які цілувало лиш сонце та єдиний , у житті єю самою обраний – її чоловік. І огида, що опанувала єю та ті думки про погану хворобу,– про яку вона давніше лише чула, стрепенули її, а поза шкурою їй, аж морозом було сипнуло. Не витримавши переляку Марійка заволала, кличучи до себе Ганю, яка йшла недалечко, позаду .

–Чого тобі бракує, Марійко? – мовила Ганя.

–Я боюся сама, йди сюди!– благала Марійка подругу,ніби наполохане дитя свою матір.

–Не бійся, любко,– відповіла їй Ганя, наблизившися. – Іди собі, сміливо. Це ж свої хлопці... брати,– з гіркою іронією , непомітною, однак, покупцям, мовила Ганя. –Йди сміливо!– ще раз підбадьорила Ганя Марійку. –А я не піду–мушу зостати. Бо мій знайомий обітував дещо принести. Отже, чекатиму його тута.

І розійшлися молодиці, як у морі кораблі.

Марійка, дрижачи, як осиковий листок на осіннім вітрі, зникла в нічній темряві бічної вулички, з двома покупцями живого краму. А Ганя, повернувши в протилежний бік, зостала сама посеред широкої вулиці. Крокувала вона злодій-

кувато, несміливим кроком у сподіванні здибати свого давнього знайомого.

Довго ходила самотньо по вулиці, між, чимраз рідшаючими людськими хвилями. Уже й те тепло, що було зібралося під стареньким киптариком, давно вивітріло. Вже ноги почали їй дубіти й, якщо б не хода, то давно б покарцюбли б на міцьному морозі. Однак, знайомого, який обіцяв що принесе хліба й ковбаси, так і не було.

Спершу деякі військові, проходчи, зачіпали Ганю; запрошували її разом зустріти новий рік, рік перемоги над фашизмом. Але Гані байдуже було хто кого переміг; її всенькі подуми були заняті питаннєм хліба насушного. Тож-або відмовчуючись, а чи то відповідаючи відмовою та подякою, позбувала цих їй незнаних. Вона поставила собі за завданнє – не йти кудибудь, а таки дочекати того, хто пообіцяв принести харчі.

–Треба конче дочекати його й... іти чимдуж, просто бігти, до своєї хати, до діток...– сумно думала Ганя.

Але ж час ішов, а знайомого, на якого єдиного мала-тверду надію, що лише він урятує й вона не голодатиме з дітьми завтра та й увесь тиждень, чомусь то не приходив. А дотого ще й ноги почали притьмом замерзати. На неда лекій дзвініці, густим, наче волохатим басом, одлунав дзвінко дзвін одинацяту годину ночі.

Злякалася Ганя, як серна посеред шумливого лісу. Злякалась, що її цьогодній "вихід" може зостати нещасливим а тоді: вона й дітки – увесь тиждень голодні!... Що робити й що вживати? Де вона шукатиме порятунку? Хто зрозуміє нещасну матір нещасних дітей?... Хто їй допоможе в її цій страшній біді? Думки блискавицями гнали одна-одну їй у голові, немов коні в змаганні на перегонах. І Ганя, з острахом і дрижаннєм у серці, наважилася сама вже зачіпати, де кого з рідких уже проходжих, як справжня пофесійна повія.

–Чи не ба... Чи не бажаєте... пане–товаришу? – питала вона раз-по-раз, зустрічних тих чи інших, які проходили в різних напрямках повз неї, переважно військовиків, сподіва-

ючи, що в їх вона добуде таки якийсь кусень хліба.

–Што-што, ґражданка?... Што ґаваріте?–питали здивова но ті, що поназїдили непрошені.

–Чи не бажаєте, питаю?– випалювала вона швидкомов-кою, заливаючися на обличчі барвою сорому невимовного.

–Пачєму же... очєнь даже уважаю. Но сматря, каво і–за что,– не зрозумівши, відповідав той. –А ви, что собствєнна хатєлі?– питає в свою чергу.

–Та ж, хіба ви не знаєте?... Ви ж – мужчина...

–Ах так!... Ти, навєрнає, із ґулящіх?... Нєт, малодка. Я єфтім не занімаюсь... Жану для єнтаво прівьоз суда.

Незнайомий ішов собі далі, а Ганя, зі стисненим од болю серцем, знову тинялася по вулиці, як неприкаянна. І знову шукала одинокого прохожого. Вона знову, принижуючи себе питала чергового:

–Чи не бажаєте, товаришу, розважитись?

–Пачєму нєт... Раді новаґо ґода, єнто даже са вдоволь-ствійом!... А іґє жа твая хватєра, штоль?–пита невідомий.

–Нема в мене тут хватери. Я зі села...

–Ну, а кажє ти пріґлашаешь-то? – здивовано питає.

"О, Боже мій!... Щож йому сказати?!– мало не в голос– волала Ганя подумки.–Що я маю йому сказати? – шматува ла вона себе запитом.

Ганя ж бо не була професійною повією. Вона й не вий шла на прогру, як вилітає матка з бджолиної родини. Не ба лощі бо їй у голові. Вона вийшла на широку міську вулицю щоб діточок і себе врятувати, од грізної голодової смерти. І на оте питанє, що так руба поставив їй оцей незнаний,– на яке, професійна вуличниця, напевне, незадумуючись, від повіла б йому цинично –"пособачому", Ганя не знаходила,а ні сили, ані змоги йому сказати, а він – стоячи близько єї, пожадливими вогниками в очах, безсоромно глядів на її за-сльожені очі, де було занурене лихо й недоля людини.

З невимовною мукою в серці, опустивши засоромлені й залляті слізьми очі додолу, Ганя, сливе, благаючи, швидаю-чись, маючи страха втратити, хоча цю нагоду, болісно й лед

ве, навіть, самій себе чутно, мовила:

–Та... ви ж...мужчина!... Ви ж... знаєте, як!–аж схлипнула горепашна.

–Ну нєт, дєвка!... Так ня жалаю... Я думал ти пріґлаша єш на сваю хватєру...– буркнув одходячи незнайомий, розчиняючися своєю постаттю в темряві морозної ночі.

Стомлена, дрижачи з холоду й болю та образи й кривди, не витримала Ганя. Зараненим, загнаним звірям застогнала вона й плачучи, як мале дитя, схилилася на прихідниковий стовп. Плакала, трясучися з нестерпного плачу й ізнедолена та прибита горем, воліла б уже руки на себе накласти. Але ж гарячим залізом пропікав мозок спогад, що в хаті ж вона зоставила голодних діточок.

–Ти чого це рюмсаєш?–пролунав у морозній північній тиші, чийось голос над самим Ганиним вухом.

Піднісши зір, заслонений сльозами, Ганя побачила, що перед єю стояла, в хутрянім одязі, знайома полька Ванда. Вона, регочучи, на ввесь свій широкий, як той лантух,рот – гукала сороміцькі слова:

–От дурепа!... Знайшла чим бавитися!... Ха-ха-ха-ха!.... Люде новий рік зустрічають, випивками, співами, поцілунками, а вона обняла стовпа, як кавалєра на прощанні та й рюмсає до його, як до покійника... Ха-ха-ха-ха-ха! Ходи–но-о сюди! – гукнула Ванда, знову задеристо лайнувши сороміцку лайку.–Ходи до кумпанії! Щоб веселіше було!... Геть-но всі сльози до дзябла!

Невстигла Ганя, розчулена власним плачем і жалощами ще й сльози з очей витерти чи слово яке Ванді сказати, як пару разів повернули вони, то за один, то за другий ріг вулиць, увійшли в якусь, досі незнану Гані, темну вуличку. І враз стали перед будиночком із яскраво освітленими вікнами без жодних віконниць. В середині будинку чутніли співи й гарчаннє гармоні.

Ще одна блискавична мить і, Ванда, загонисто регочучи в обіймах свого кавалєра, вже знайомила Ганю, як свою найкращу приятельку з, уже досить веселою й на підпиткові

кумпанією, що весело то реготала, то виспівувала пісні.

До Гані вмить метнули послужливі кавалєри: їй зразу ж дали місце за столом; налляли поспіль дві чарки рому. А за ромом пішло в переміш і пиво з коньяком, і вино з сорокаградусною та лікором.

Закусок на столі не бракувало. А музика й пісні, морським прибоєм били в незвиклі Ганині вуха, —аж їй моторошно спершу було. Але ж гарячий ром, у суміш із іншими напоями, теплими хвилями розіллялися по застиглому на холоді Ганиному тілу. Якимось, сливе незнаним, чарівним і ніжним, як материнські ласкаві й пестливі обійми, теплом охопило її всю, зробивши її, раптом, в'ялою й податливою навсе, мов би такою вона була й завжди.

Уся кумпанія, разом зі столом, завертілася їй, нараз, ув очах. А послужливі кавалєри, навпереміну, то з одного боку, то з другого, підносячи чарку за чаркою, частували її й частували. Ганя вже майже не чула, що до єї гомоніли й, зовсім не дочувала, про що довкола єї сперечкували. Відповідала вона невпопад, а сама верзла щось, мало їй самій зрозуміле й цим викликала шалений регіт довкола столу.

Коли на недалекій дзвініці пролунав дванацятий дзвін, який Ганя чула немов сидячи на дні якогось чарівного моря вона, на мить, усвідомлюючи, де вона є й що робить, запитала свого сусіду:

—Це вже й дванацята?— й не чекаючи на його відповідь— додала:— А щож там мої горепашні дітки сами поробляють?

Але ж довкола лунав такий гамір новорічних привітань, так шалено лящали поцілунки й дзвеніли чарки, що той Ганин запит до п'яного сусіда, потонув у загальному гаморі, як сокира в воду, ніким не вчутий, а їй самій, зненацька до вух долетіло:

—Тавар—іщі!... Тавар —іщі!... Да здравствуєт в Нов... в Новам Ґаду Рассєя! Отєчєства міравово пролєтаріята! Ура-а-а-а-а!...

—Нех жіє Польська!...— заверещала Ванда на всю горлянку. Але її несамовитий вереск потонув у ще несамовитішо

му безладі, що лунав довкола голосними й несамовитими:–

–Ур-ра-а-а-а-а-а!... Ур-ра-ра-а-а-а-а-а!

* *
*

Міцніючи на ніч, мороз тис і тис чимраз дужче. Мокра й промерзла навсрізь Ганина хата, час-до-часу потріскувала: то сильніше, то кволіше; то, нараз, гупала, ніби хотіла тріснути пополам, як спілий кавун.

–Глицю!– озивалась тоді притишено Любка, мабуть, маючи страха, що хтось чужий і страшний її почує.

–Що тобі? – питав сестричку Гриць.

–Ци ти не маєс стлаху?

–А чого б я мав якийсь там страх?

–А я боюсь,– ще тихіше зізнавала Любка, шільніше при тискаючися до теплого братикового боку.

–От дурна! Чого ж тобі лячно? Адже ж я – біля тебе, – заспокоював Гриць сестричку й у своїх словах почував, що він тепера й справді, не лише старший за сестру, але й охоронець її, поки прийде їхня мамуня до хати. Йому, безумовно, не лише личить, а й належить, навіть, наколи б і йому й затихцював у серце ляк, усетаки –казати, що йому таки цілком усе байдуже.

–Адже я таким самим був колись,–думав Гриць,–і покійна бабуся, завжди бувало, заспокоювала мене тим, що – вона не має ніякого ляку чи страху, а йому біля бабусі мовляв, тим більше нема чого карасів трусити.

І Грицеві, чарівною картиною, лягав на думку спогад минулих днів, тих днів, коли він був ще маленький. Тепер же він уже великий; а тоді ж він був ще менший за Любку. Бабуся завше бувало розповідала йому казки: про страшних і відьом, і відюхів, про домовиків і якісь нечисті духи, які могли вночі перевертатися: в колесо, в коняку,в цапа, а чи свиню. Слухаючи таких казок, Гриць мимоволі, дрижав, як листочок на вітрі, горнувся до бабусі, а вона, глядячи йому в злякані очиці, заспокоювала його. Треба лише, казала тоді бабуся, тричі перехреститися та прочитати "вірую"

або "отченаш" і тоді вся погань ізникне, як її й не було. І бабуся христила його великим та розмашистим хрестом та вкладала спати.

–Глицю! – знову мовила Любка.

–Що йще? – тоном дорослої людини питав Гриць.

–Я хоцу їсти.

–Ото, велика справа – хоче вона їсти!... Хліб –на столі й руки в тебе – свої,–мовив, чутою, од бабусі, приповідкою.

–А, де хліб, Глицю? – зацікавлено поспитала Любка дуже врадувано.

–Вибачай, Любко! То така приказка колись була. Мені– часто її казала, наша покійна, бабуся... Хліба, на жаль, ми, ще не маємо. Але зате, маємо бараболю. Ось вона стоїть– упрост біля нас, на печі.

І Гриць сягнув рукою по горня, щоб дати Любці та й собі взяти. Але там було лише півдесятка картопель. Узяв він їх у руку й зупинився вагаючись: "Що робити з п'ятою? Чи її ззісти самому, як більшому, а чи оддати малій, щоби менше мати мороки з єю потім?" Добре бо знав, що сестра, менше ззість і, незабаром почне знову канючити. А мама, хтозна коли верне до хати.

Повагавшися трохи, Гриць дав Любці три картоплини, а сам узяв лише дві, в надії, що мамуня таки не забареся в місті й конче принесе, як і завше, щось їсти. А тоді вже й він надолужить своє.

Їли діти холодну картоплю, мов би свячену паску, бережучи, щоб і не кришити її. І хоч вона була надто холодна і несмачна, а дотого й глизява, як миливо, вона їм, одначе, – видалася такою, що за єї нічого смашнішого й у світі –ні коли не було. І подобало : ззіли б цієї, навіть холодної, повний відерний чавун. Так вона була їм довподоби, хоча й їсти мусили без хліба й ,навіть, без соли.

Іззівши картоплю, діти прилягли знову. Наслухаючи, як потріскували стіни хати на морозі, думали, кожне собі, хоч, може, й невеселу думку та не усвідомлюючи її ваги, бо ще невміли розрізняти доброго од лихого й навпаки. Знали ли-

ше, й то дуже добре, що в холоді – погано; що недостача, хоча б холодної картоплі, також погано. Але чому й звідки, вискипало оце зло на їхню долю й, чому саме їм так погано, а чи воно так погано й усім, а може й ні?– діти про це не думали й думати ще не вміли. Та й зарано бо було пори нати їм у такі тонкощі життя; природа оберігала їхні серця й мозочки од таких трагичних питань.

Поласувавши лише двома картоплинами й тільки роздратувавши шлунка, Гриць метикував, як умів, над тим, чому воно так, що ще лише кілька років тому,– це вже він дуже добре памнятає!– в їхній хаті перед такими святками, як Різдво, Новий Рік, Великдень, було завше всього чого тільки хочеш, удосталь. Він виразно пригадав, як це недавно, бож лише перед війною, бувало на багату кутю цілісінький тобі день, палахкотів у печі вогонь. Увесь день готували:варили, пекли, смажили, пряжили, заправляли. А надійде було сятвечір, то на столі тобі: кутя, узвар, риба, капуста й тушена й свіжа, голубці, вареники, борщ із сушеними грибами, риб'ячий холодець... Ой,... І не перелічити!–подумав собі Гриць, проковтнувши набіглу в роті слину, викликану лише згадкою про всі ті багаті страви.

А на Різдво, розговівшися: салом, мнясом, ковбасами – усі святки – тиждень-два, тільки те й робили, що: ледь підвів голову з постелі, ще й очей не продряпавши, зразу ж:

–Мамо, сала дайте!... Мамо, ковбаси дайте! І так було день-денський –як не сало, то мнясо, або – навпаки. Та ж чи дивно: повна велика макітра була напряжена найкращого сала з проростю, ковбас. А в обід,– борщ із мнясом, картопля тушена –конче з ковбасами... Ой-йой-йой!...

–А надійде бувало щедрик!– далі згадував собі Гриць.– Млинці пшоняні або гречані, а також і пшенишні, з салом,а то зі сметаною... Ой, яка ж смачна пшонянка!... Аж слина, ось у роті, водограєм забила.... Нехай йому все добре!

–Ех! Тоді я ходив щедрувати,– продовжував марити потихеньку. –А другого дня – на Новий Рік –засівав у хресного батька, в дядьків і тіточок. Скільки бувало надають:цу-

керок, книшів, бубликів, медяників, пятаків, а то й гривенників... Ой, що то було!– в подумі вигукував Гриць, аж облизав собі пошерхлі уста.

–Глицю!... Я й сце хоцу їсти! – урвала Любка Грицеве, таке високолетне, мареннє та приємні спогади про зовсім-таки недавнє минуле.

–Це вже погано, голубко!– подумки мовив собі Гриць,а щоб не дратувати Любку, мусив хитрувати: –І дуже хочеш?– ніби жартома питав її Гриць, хоч і сам відчував, що кишки йому в животі, ніби хтось перебирає й смокче, така велика була охота їсти.

–Стлах хоцу! – казала Любка, мов стара.

–Отож, яка шкода, що мамуня в нас така недогадлива й так мало зварила нам бараболі.– у голос мовив Гриць, а в думці: – Краще було самому не їсти, навіт ті дві. Матиму тепера мороку, доки прийде мамуня з міста. І вже в голос додав:

–Зажди трохи, Любцю... Ось незабаром мамуня надійде і принесе, хіба ж такого гостинця!... О! От тоді то ми...

–А яких, Глицю?–радісно й довірливо питала Любка.

–Та ще, може, й од самого зайчика видеруть білого, як сніг, книша або ж коржа з маком та нам і принесуть. Знаєш, зайчики дуже люблять своїх діток – зайченяток, як наша мамуня нас, і печуть їм щодня книші та коржики. Алеж цьогодня наша мамуня обовязково забере зайчикові ласощі. Мамуня скаже: –Давай-но, зайчику, все це моїм діткам!. А зайчик такий чемний, що покладе все мамуні в кошика, а потім ще й лапкою помахає нашій мамуні на дорогу: неси, мовляв, та годуй свою маленьку Любку!... От такий то той зайчик. Він і нас любить, як і своїх діточок.

–Ги-ги-ги! – врадувано посміхнула Любка й їй в уяві виринув зайчик-стрибайчик, зовсім такий, як вона бачила в Грицевій книжці.

Замовкла Любка, споглядаючи уявлюваних зайчиків.. А Гриць, обдуривши сестричку, поринув у задуму. Йому перед очима, зненацька, виникла картина, як їхню мамуню, знову

знову цілує, обіймаючи її, якийсь вояк, давши мамуні за це хліба. Сам вояк якийсь страшний, слинявий, слизький,– аж Гриця це збридило й він мусив стрепенутися з огиди.

І поринає Гриць знову в думки, думаючи:"Чому ж воно так, що в вояка є хліб, а в нас – нема нічого? А може в в людей взагалі є все? Мо лише в нас нема нічого? Мо су сіди мають усього в достатку? Чи не добре було б таки вий ти десь пощедрувати? Адже ж, десь би, може, чи то книша, а чи млинця, а таки дали б. І поки мамуня принесла б гости нця, ми б уже з Любкою наласувалися. Бож, напевне, хтось дав би й кількоро цукерок.

Подумав і вирішив: –Піду!... Але в що одягтися?–виник ло перед Грицем, несподіване й непереборне питаннє. І він, кинувши зором по хатніх сутінках, набачив на кілочку ста ру, хоча й подерту, зате шиту на бавовні, мамину кохту. Але не було в що взутися. Нараз, Гриць ізгадав, що під піч чю, десь він бачив давні, зашкарублені обрізки, старих ще батькових повстяків.

Як опарений, незважаючи на холод, кинувся Гриць про жогом із теплого лантуха, стрибнувши з печі на піл.

–Куди ти, Глицю? – заверещала вмить Любка.

–Цить, дурненька!... Я лише під піч,– заспокоював сес тричку Гриць.

Він умить виволік із під печі запліснявілі обрізки–вис тупці, як їх називали. Приміряв, дрижачи з холоду; були во ни трохи великуваті.–Але це – ніщо , думав собі Гриць,– я наматаю на ноги ганчірок яких на печі є чимало.

Гриць метнувся, вхопив зо стіни мамину кохту, розшу кав також стару, ще батькову шапку, давно вже запліснявілу з невжитку. В одну мить зодігся, шапку на голову, на но ги наматав ганчірок, узув виступці, прив'язав їх валом, що би не спадали. Уже був майже готовий вирушити, лише що йно хотів дещо сказати Любці, яка ввесь час, сливе, мовч ки спостерегала. Але, нараз , Любка, як заверещить.

–Чого ти, дурненька? Не плач!..– умовляв Гриць сест ричку. –Я лише збігаю защедрую в хресного тата та в дя-

дька Миколи й зараз, якстій – вернуся до тебе. Принесу то бі стільки ласощів, що й до завтра не поїси.

–Я не хоцу сама зоставати!–репетувала на всю хату в гіркому плачі, Любка. –Мені самій ляцно,– додавала вона як поясненнє.–Візьми й мене зі собою!

–Оце ж бо лихо мені з тобою нездоланне,–подумав собі Гриць у голос. –От тобі й защедруєш дідька лисого!... Щож його діяти в світі білому?–питав сам себе Гриць.–Не втратити ж нагоду пощедрувати, наколи не пощастило колядувати. Але ж як? почухав собі в потилиці розважний Гриць.

А Любка, рюмсаючи, злізла з печі, ревно благала взяти й її, щоб разом щедрувати.

–Та тебе ж нема в що й одягти... Горенько ти моє! Як же я тебе візьму? – мало не плачучи з болю, питав сестри чку розхвильований Гриць, ніби вона могла сказати.

Раптом, блискавицею, осяяла йому мозок думка: "Намотаю на єї як найбільше різного лахміття, хоча й дране; запхну її в лантуха, разом із отавою, візьму на плечі та й піду. Вона, правда, трохи важкувата, але , щож робити?"

Одна мить і, Гриць, позбиравши на печі, все що було де що придатнє, різне ганчірре, затушкував у його сестру тай умостив до лантуха її мовчазну, але вдоволену, а тоді, крехучи під вагою, висадив собі на плечі й вийшов із важкою, на його силу, ношею на мороз.

Надворі вже темніло, коли Гриць із Любкою, вийшов на вулицю. Під ногами люто скрипів морозяний сніг, ніби граючи на якомусь чудному й незнаному струменті. Темне ж небо вже було побите, неначе цвяхами, золотими зірками. Вони блимали, ніби свічки, од подуву вітру гойдаючись, як ото бувало вертаючися зо свічками, перед Великоднем, зі страстів.

По хатах усюди було темно й глухо, ніби село цілкови то вимерло нараз. Ніяких щедрувальників ніде не було чути. Гриця це трохи здивувало, але й урадувало водночас. Він бо добре знав, що в такому випадку йому більше перепаде прибутку. Але, нараз, він пригадав розмову з мамою.

–Чи не заборонено, часом, щедрувати? –шибнула Грицеві думка запитом. І він, повагавшися, вирішив:"Піду, щось із того таки буде, то те й буде! Наколи вже вийшов,то не вертати ж назад та ще й – нізчим. Адже й Любку не вблагати тоді мені з гіркого плачу.

І ступив Гриць бадьорим кроком у густіючу темряву,– вечірнього морозного присмерку.

Спершу хотів був іти безпосередньо, –аж до господи, – хресного батька. Але досить важка ноша – Любка – не давала йому ходу. Тож, раз-по-раз, відпочиваючи, пройшовши кілька хат, вирішив Гриць таки починати щедрувати де попало, аби хоча щось роздобути. На своє вдоволення він побачив, як із димара найближчої хати, тонкою стрункою, поволеньки линув у небо блідий стовп диму.

–Мабуть млинці щедрувальникам печуть,–подумав, урадувано Гриць.

Він обійшов величезну кучугуру снігу й наблизівши до вікна, чарівним дитячим сопраном гукнув:

Щедрик – ведрик,
Дайте вареник,
Грудочку кашки,
Ще й кільце ковбаски;
А ще в додачу кишку,
Я зсім її в затишку...
Та ще й ковбасу –
Я матці понесу...

Виносьте дохід! – весело гукнув закінчую чи Гриць щедрівку, підкресливши "дохід", щоб господарі в хаті, не забули про що мова.

Вигукнув ото Гриць і, замовк у німому чеканні на щедрувальне. Але з хати ніхто ані не вийшов, ані будьякогось щедрунку не виніс.

Здивавоний Гриць, не розуміючи, чому це так нечемно й недоброзичливо поставилися господарі до його щедрівки,– пішов горепашний мовчки далі. Він бо спершу, навіть,припустив думку, що його одного голосу господарі, мабуть, і не

почули, за затушкованими й замерзлими вікнами.

–Це добре було б, як би гуртом защедрувати,–подумав Гриць. –Але тоді б прибуток, випало б ділити на гурт. Хочби це Любка вміла, всетаки краще було б. І вже в голос:

–Тобі, Любцю, ще не холодно?

–Ні, Глицю, тепло й гарно... Тільки я, мабуть, дузе ваз ка тобі?– по дорослому питала сестричка братика.

–Та нічого!– запевняв її Гриць, хоча плече й справді– німіло під Любчиною вагою. –От було б добре, якби ти вміла щедрувати, щоб мені допомагала.

–Галазд, Глицю!... Я допомагатиму тобі,-врадувано відповіла Любка – вже дрижачи з холоду.

Тепера Гриць сміливіше ступив уже без розбору,під вік на першої зустрічної хати, в надії, що справа, необмінно піде на ліпше.

І залунали в морозній тиші два, як перепелячі, дзвінкії голосочки. Вони линули, коливаючися на високій ноті, у безмірні, холодні небесні простори, до зірок золотих, до неба святого, до великого Бога, де янголи співають перед Його Божим престолом, славлячи Його на віки минулі й прийдешніі, що колись мають бути на землі.

Худі, виснажені недоїданнєм, дитячі грудці, набираючи повні легені морозного повітря, маленькими, сливе іграшковими міхами, витискали з себе високо-нотні, майже, сріб ні голосочки, щоб коливаючися в безмежному просторі тону ти, завмираючи в сизо-блідій темряві ночі.

Та ось, щедрівку закінчено. Гриць, затамувавши подиха, довго й терпляче очікує на "дохід". Але, як і перше,– мусить іти далі без нічого. Тепера він не лише був здиво ваний, але й у душу почала затихцьовувати образа та побо юванне:"–А що, як отак він може прощедрувати ввесь цей холодний вечір і... все даремно?"

Вражений цим незвичайним явищем, оцею страшною, мо гильною, німою тишею, Гриць подумав трохи й вирішив, що він бо сам у цім винен. Бо,й справді, щедрівка його виглядала притьмом таки на жебраннє. А слова "Дайте вареник"

а тоді ще й "кашки та ковбаски", таки вже виразно пахли жебрацтвом. І Гриць ухвалив змінити тему щедрівки.

–Не щастить нам, щось, Любко!–мовив він до сеструні аби, хоч щось та сказати. Але сестричка чомусь мовчала– як води в рота набрала."Мабуть і її дійняла така людська нечемність, то й мовчить"– подумав Гриць.

–Але, нічого!– додав Гриць підбадьоруючи самого себе хоч у душі й було не спокійно.–Ось ми заспіваємо іншої!

Гриць розповів Любці слова, щоб обізнати її зо змістом і словами і, додав;

–На цей раз, Любцю, ми вже конче щось таки матимем! – покректуючи під живою вагою, гомонів Гриць сестриці.

Але Любку, яка вже починала добре мерзти, хилило спати. Їй ізза двох невдач, одпало бажаннє допомагати братові щедрувати.. Вона б воліла знову, хоч і з порожнім шлу ночком, але зануритися в теплу отаву на печі й заснути,хоча б і без щедрунку, навіть.

–Тобі не холодно, Любко?

–Холодно, Глицю, й спати хоцу вже.

–Ну, нічого. Покріпись трішки. Ми ось незабаром, щось таки роздобудемо та й підемо до своєї хати. Але ти – не спи й допомагай щедрувати... Удвох краще,–умовляв Гриць

–Галазд, Глицю... Я сцедлуватиму.

Наблизівши до наступної хати, в передньому вікні Гриць побачив веселе полумня палахкотіле в печі. І він, ураду-ваний, що тут таки, неодмінно млинці печуть, з подвоєною напругою гукнув, спонукуючи й сонну Любку,щедрувати.

Щедрий вечір, добрий вечір,
Добрим людям, на здоровєчко.
Чи дома-дома, пан господар?
А я знаю, що він дома.
Седить же він в кінці стола.
А на йому – шуба люба,
А на шубі – калиточка;
А в тій калиточці –
Сім шелягів. Сьому, тому

По шелягу, а нам малим –
По пирогу!... Щасти вам Біг!...
Виносьте пиріг!...

Нараз, рипнули сінешні двери. Грицеві тьохнуло з радо сти серце, аж ноги йому задрижали. Але в цю ж мить, висунута голова зза одвірка, пострадницькому, ніби аж крізь плач:

–Бог дасть, діточки!... Сами ось без хліба седимо, не ли ше без пирогів... як то колись було.

І сховалася голова за зачиненими дверима. А Гриць, зі затисненим, із болю, серцем за невдачу, схиливши голову,– сумно промовив до цілком сонної Любки, що сливе замерза ла йому на плечах:

–От так, Любко!... І тут нам не пощастило!

Не почувши од сестрички будьякої відповіди, Гриць вирішив мовчки, що так чи йнакше, але треба йти далі. Не можна вертати до хати з порожніми руками: "Любка захоче ж їсти по сні, а що я їй дам?–думав хлопець.–Ачей же не всюди так буде. Не дали в трьох хатах, то всетаки дадуть – десь інде!"

Підсмикуючи щоразу вгору, аж надто обважнілу свою но шу, Гриць ішов далі, од хати до хати. Але в усіх хатах бачив лише темні, позамерзані вікна й жодні двери більше йому не відчинено; нічого й ніхто не відповідав, ба! навіть не привітав, не подякував за добрі побажання.

Жаль тис Грицеві душу, як лещатами. Час-до-часу спочиваючи: то обливаючися рясним, гарячим потом, то проме рзаючи, зупиняючись, ішов Гриць усе далі й далі, забувши й те, що хотів іти до хресного батька пощедрувати, як те бувало минулих років.

Хитаючись на наболілих ногах, Гриць ішов уже не глядячи куди йде. Йому так кортіло: хоч би де, хоч кусник чер ствого хліба защедрувати. Але, як ніби було кимось зачак ловано,– ніде йому нещастило.

І ось, коли сила болю, з кривди й образи, досягла найвищої точки, перед Грицем, мов би зненацька, як справжній

привид, виникли величезні вікна, колишнього осадникового будинку, що сяяли яскравими вогнями, ніби там спалахнула горитва.

Здиваваний цим видивом, Гриць сьорбнув носом, штовхнув Любку, щоб не спала. Любка простогнала щось невиразне, до чого Гриць не мав часу наслухати. Та й, де там наслухати! Йому бо в серці зазоріла надія, що: тут, як –ніде інде – його щастє! Але, раптом, йому стукнула думка в голову:

–Таж це тут житлить голова сільради! А чи не арештує він мене за щедруваннє? – питав сам себе Гриць, умліваючи під Любчиною вагою. Однак, по деякому ваганню,майже в голос він вирішив:

–Не може ж бути... Таж він також, мабуть, вірує в Бога, хоч і москаль. І в їх, напевне, є звичаї щедрувати та вітати господарів із надходячим Новим Роком. Невже ж таки не дасть він нічого? А піду-но, спробую!

Уже підходячи до будинку, Гриць знову завагався.

–А що, як і справді заборонив?... Щож тоді?– думав собі Гриць, кволо похитуючись на втомлених ногах. І він не зчувся, як сами ноги піднесли до високого шильовчастого і міцного паркану, а заклякла з холоду рука, вже саморухово прочиняла хвіртку.

Ледь підійшов Гриць до вікна, як, побачивши в середині хати чарівне видиво, він забув не тільки про страх перед якою завгодно – забороною,-але забув навіть щедрувати.

Вражений Гриць, осяяною, ввитою згори до низу, срібним "дощиком" ялинку, яку він уперше бачив у своєму житті, а попід ялинкою, цілий десяток (він умів добре числити!) причепурених дітей у танку. І Гриць, наблизів до чарівного й такого захоплюючого вікна.

Він уп'явся в прозорі вікна зачудованими очима й скільки часу він так стояв, забувши за себе й за Любку, й сам не знав. Але насамкрай почув, що йому стає холодно: ноги йому вельми клякли.

–І Любка, мабуть, уже змерзла,– мовив собі подумки.

Гриць легенько штовхнув Любку, але вона ані не озвалася, ані не ворухнулась.

–Міцно спить, видно, капосна дівчина! – вирішив Гриць. –Хоч би була побачила москальське диво...– метикував собі Гриць, міцно тулячися лобом до шибки, щоб ліпше бачити те "москальське диво".

Але Любка, яка давно вже замерзла, як капустяний качан, важким каменем тисла плечі хлопцеві. Глядячи в вікно, він мусив раз-у-раз підтягати обважнілого лантуха зі своєю ношою – Любкою, підштовхуючи закляклими руками її знизу.

Підкинув Гриць раз на спині свою важку ношу, а за хвилину вона йому знову спливла вниз. Він її підкинув ще раз вона ж, як важкий камінь, знову тягла до низу. І Гриць тоді аж нагнувся й, ледь ледь підкинув Любку на спині, як у ту ж мить у вікні:

–Бряззззь!– і посипалась шибка дрібним дощем.

У хаті діти счинили рейвах. До кімнати, де була ялинка й діти, вбігли старші. Похололо, одубіло з переляку на раз Грицеві серце. Він, як опарений кип'ячем, умить майнув навтікача. І в ту ж мить, коли шарпнуті з середини сінешні двері, заскурготали, Гриць, спіткнувшися, вже аж за хвірткою, стрімголов полетів у кучугуру снігу.

Загнувши круту московську лайку, якої Гриць іще ніколи не чув у своїм житті, голова сільради, аж тричі, випалив із вогнепалу в повітрє. Потім зачинивши хвіртку – пішов собі до хати, передніше обійшовши хату довкола.

Щойно зайшов голова до своєї хати, Гриць із великими труднощами, встав із снігу, насилу вицубрикував, напівмертву Любку на плече, кинувся щосили бігти, не здаючи собі справи, куди він біжить. Його страх так його гнав, мов би сто вовків бігли позад його або всі злі духи світу.

Утанажений, обливаючися струменями поту, ледве дишучи, довго біг Гриць. Але, насамкрай, забракло йому сили. Він, не мігши вже бігти, схилився зі своєю ношею під сіну чийогось хлівця. Ноги йому, мов би підрізані, зігнули–

ся, як уклякла соломина. Гриць, як стій, сів зі своєю ношею в сніг.

У голові йому важким молотком гупало. Серце, як та пташка в клітці, стукало, буцім хотіло вискочити з грудини. Дух сперло йому, аж дихати було ніяк. Нараз, все тіло йому спрокволіло, молотки ніби затихли, переставши гупати; по всіх суглобах розпливло якесь незнане йому — чарівне тепло.

Змучений тривалою, цілоречірньою мандрівкою ще й із важкою ношею, Гриць зогрівшися в снігу, седячи поруч давно задубілої сестрички, нараз солодко заснув. Його оповив чарівний сон з усіма подробицями щойно баченої в осад никовій хаті ялинки. Із цілковитою достеменністю відбиває йому сон картину пережитого хлопцем щойно на яву.

...Ось Гриць прощедрував у голови сільради під вікном і в ту ж мить прочинено двери й їх обоїх покликано до тепло нагрітої хати. Їх упустили й до кімнати, з дітьми, де в неземній величі сяяла новорічна ялинка. Під ялинкою стояв невеличкий, у білій бараниці, дід Мороз.

Довкола ялинки лунала незнана Грицеві музика, дотого ж лунала вона — незнати й звідки. Діти танцювали різні танки. Але ж Гриця й Любку, що стояла біля його, не запрошувано до гурту, хоча ніхто їх і не проганяв звідти.

Притулившися в куточку, тримаючи Любку за плечі, поставивши її поперед себе, Гриць жадібно глядів на іграшки, почіпляні на ялинці, на цукерки, на горіхи. Запримітивши на ялицні й яблука та грушки свіжі, такі справжнісінькі, як щойно з дерева, йому аж слинка потекла в роті.

Але діти, оті чепуруни, хоча сами й зривали: те — яблуко, а те — грушку, а третє — цукерку чи ще щось, а йому з Любкою — не дають і до ялинки близько — не запрошують — навіть не хочуть на їх обдертих, хоча б глянути.

Боляче ставало на душі Грицеві за таку виразну зневагу. Він хотів би висловити обурення й ганьбу цим чепуру нам самозадоволеним, але вони розмовляють чужою мовою йому незрозумілою. Тож не знав, чи зрозуміють його, то-

му й вагався він. Знав бо добре, що сказавши слово правди цим малим зайдам, не місце тоді йому тут. Його тоді негайно ж виженуть, як цуцика, не пожалівши й Любки. А ту таж так тепло, так гарно, так красно. А в їхній же хатині так холодно, як у льоху, думає Гриць.

Раптом залунав десь дзвін: раз, вдруге, втретє...Гриць числить і числить. Ось уже й десять, одинацять, і дванайцять... Ще? Ні. Перестав бити дзвін. Та ледве затихло гудіннє дзвону, як, нараз, бічні двери прочинено й на порозі, враз, став величезний, справжній Дід-Мороз.

На плечах Дідові-Морозові – велика торба висить.І він, так лагідно й чемно привітав отих чепурунів; витрусив зразу з торби на підлогу, велику купу різних подарунків. Роздаючи подарунки, тим дітям, на його Гриця й Любку, ані не гляне. Та вже, коли всі подарунки діти розхапали, тоді то обернувся Дід-Мороз і до Гриця.

–А ти, хлопче, з сестричкою, підеш зі мною. Вам ці всі іграшки й подарунки – нідо чого. Я вам там дам – куди за ці кращі!.. Та в одну мить – Хап! – їх обоїх у торбу. Кинув Дід-Мороз свою торбу на плечі та й – гайда з хати.

Спершу Гриця все це переполохало, аж йому було духа, так забило, що й крикнути він не міг. Але в торбі було ж так тепло й гарно, а, головне, торба була прозора, як ніби шкло. І Гриць, седячи з Любкою в торбі, виразно бачив як Дід-Мороз піднісся понад село й полетів у прозорому й такому ясному повітрі.

На зустріч Дідові-Морозові, радісно посміхаючи, линули зорі. Уже й місяць, що щойно зійшов, регоче, скрививши свого широкого рота та надувши товсті, як пшеничнії – помащені сметаною, пампушки – щоки.

Приємна Грицеві така подоріж. І він, цілком забувши за страха, що нещодавно ще мав, почав навіть радіти. Бо ж і справді, на їхню долю випало куди більше задоволення, як ото тим зазнайкам і чепурунам, що погордували Грицем та Любкою й не запросили до гуртової гри й танцю.

"Їм ніколи не пощастить побувати в такій чорівній по-

дорожі!"– подумав собі Гриць. –"От тільки: куди нас завезе Дід-Мороз?... Чи верне він нас знов до мамуні?... Шкода що з нами нема й мамуні!"

Нараз –Гульк! – аж по дорозі йде з якимось вояком їхня мамуня. Той вояк-москаль обнімає її й цілує заслиненими й брудними вустами. Він безносий і такий страшний-страшний Але Грицеві не лячно його; Гриць весело регоче з того москаля, що він десь загубив свого носа.

Дід-Мороз усе вище й вище чимраз підноситься.

Тоді Гриць, переставши реготати з москаля, з його від тулини, замість людського носа, а почав махати рукою мамуні. Але, на великий жаль, мамуня не бачила їх. І тоді то Гриць починає гукати щосили й голосу:

-Прощай, мамуньо рідненька! Ми з Дідом-Морозом поле тимо до Бога. Там нам Дід-Мороз дасть багацько-багацько усяких цяцьок і цукерків, і книшів... Ми там защедруєм, самому Богові!...

Гриць заснув поруч давно навіки вже заснулої сестрички, щоби й самому ніколи вже більше не проснутись...

НОВОРІЧНИЙ ПОДАРУНОК

(Повоєнна трагедія)

ТРИНАЦЯТИРІЧНИЙ Юрась, розбуджений матіррю, устав 31 грудня 1945 року дуже рано. Незважаючи на його дитячий вік, обовязком і щоденною роботою тепера було,– носити цілий день-денсь кий обгорілу цеглу з румовищ красуня Хрещатика.

Протираючи сонні оченята, які, незакінчений, такий солодкий дитячий сон ще міцно зліплював, мов ліпником,хлопець, скрививши обличчє, як до плачу, нарікав:

-Як мені, мамуньо, набридло оце раннє вставанне!...Коли я вже, насамкрай, дочекаю татуся з отої осоружної Німеччини, щоб заступив мене в цій важкій роботі? Людські діти ходять до вчальні, а я – мушу, як каторжанин, працювати та ще й так рано вставати, коли спати аж–аж тягне, як магнетом.

–Коли ж мусимо, мій любий,– мовила на синову, такую слушну скаргу Марія Лебеденко. –Вставай, мій хлопчику.. Одягайся, снідай та підемо, щоб не запізнив... Завтра маємо Новий рік, то доспиш уже скільки захочеш.

Важко працюючи, Юрась погубив дні й числа місяця. І тому, природньо, не знав коли саме має бути новий рік.

Не обіцяв цей новий рік якихось принад, щоб за його, аж так пильно тямити потрібно було. Але почувши, що завтра має бути новий рік, Юрась, нараз, пожвавлено скочив з ліжка. Нещодавню сонливість його, ніби хтось, раптом, руками йому зняв.

–А це правда, мамуньо?– запитав хлопець.

–Що саме, синку?

–Та, що завтра новий рік...

–А чому б же мала бути неправда?–відповіла йому матір запитом.–Авже ж правда.

–А чому ж ми, мамуньо, не маємо цього року ялинки?. Давніше ж, при татусеві, щороку ми її мали.

–Ой!... Не до ялинки, синку!... Їсти ось нема що. А ні купити ніде, ані купити нема що й нема за що. На ялинку ж потрібні гроші та й на прикраси – так саме, а їх нема.

Мовчали, поринаючи кожне в свої несолодкі думки. Думки ж – вихорем летіли, незнати куди й чого, поспішаючи.

Умиваючись, Юрась ізгадав, і почав розповідати сон матері, якого він бачив минулої ночі.

–Я, мамуньо, цю ніч бачив такий страшний сон, що ажно плакав ві сні.

–Тото я чула, що ти схлипував,– мовила матір.–А нуж, розповідж, любчику, що ти бачив ві сні!

–Снив, неначе в нас було якесь, буцім-то, значне свято. Я грав на скрипці. Тільки не на цій, що мені татусь подарував у день моїх іменин, а на буцім ще кращій за мою. І людей було в нас – і не почислити. І саме тоді, коли мені плескали в долоні, нараз, прочинено двери. До нашої хати вступили якісь два військові.

Вступили до хати та й беруть нашого татуся, хочуть кудись вести. Я – в плач. Кинувся обороняти татуся, алеж не подолаю сам захистити й одняти його цим зайдам. Тоді я, як невхоплю свою скрипку, як нелусну одного, з усіх сил, по голові. Аж струни жалібно задзвеніли, а скрипка–геть уся на дрібні друзки розлетіла. На цім і проснувся.

–Поганий сон, синку...–мовила Марія Лебеденко.–А там

– хтозна. Може татусь прибуде здалека. Але сон таки – ду же поганий,– додала матір з болем у душі й серці, які не могли їй сказати словами нічого, що її чекає.

–Якби це татусь приїхав,– сумовито-врадувано промовив Юрась кінчаючи чаювати, хоч і чай той був – заварено лише смородинним листєм, без грудочки солодуну. –Тоді б і в нас був би справжній Новий Рік, як і в людей – радісний, хоча й голодний,– мудро закінчив хлопчик розмову, а горепашній матері аж серце заболіло.

* *
*

Останній день року в роботі тривав чомусь неймовірно довго й нестерпно важко, немов глина брилою тисла на плечі й душу Юрасеві.

Але, ані важка праця, ані сильний мороз, що дошкуляв хлопцеві, легко зодягненому, не стали йому на заваді снувати свої думки, гадки. Сон йому не виходив із голови. І материні слова-здогади про татуся, Юрась уже – втілював у виразну дійсність. Мріяв про омріяного татуся, як процілком виразну річ, що ось зі сну – стане явом.

На душі Юрасеві чомусь було й сумно, й, уводнораз – тривожно-радісно. Зовсім так, немов би він щось був загубив і, потім, знеңцька – знайшов. Отже: сум по згубі ще не минув, але радість зо знайденості – приємно ворушить душу й підносить настрій.

–А що, як і – справді,– поки я з праці, а мій рідний і дорогий татусь – уже в хаті? Ану ж, чи правдивий буде мені сон? – загадав собі Юрась, уклякаючи під вагою цегли.

Думка про рідного й дорогого татуся, якого німці силоміць завезли десь далеко на працю й, якого не бачивши Юрась, ось уже три роки, не знав, як його уявити, таки цілий день не покидали хлопця, солодко хвилюючи йому душу й серце.

Але згадка про розбиту скрипку, вельми смутила його незнати й чого саме. Та й не вірив, чомусь, Юрась, щоби, от так довго очікуваний його татусь та, насамкрай, несподівано таки приїхав. Вельми бо довго вже чекає він свого

татуся, животіючи з мамунею в голоді й холоді та нужді, а зчаста й сам сплючи. Особливо ночами проти неділь та значних свят. Його мамуня в такі дні, попопрацювавши на фабриці, мусить ще йти співати десь, щоб мати більший ні би заробок. А тих заробків, однак було, як – кіт наплакав.

З перетривоженим серцем, з невиразною надією й гнітючим сумом на душі, діждав, насамкрай, Юрась кінця робітного дня. І біг до господи з праці, як наполоханий зайчик із поля в ліс. Боліли йому ноги, як побиті, а дитячі й ще незміцнілі кості рук і спини, нестерпно йому нили. Але до житла свого мчав Юрась, сливе, не відчуваючи болю.

Струшуючи в сінцях сніг із подертих, що давно вже їсти просять, черевиків, Юрась одним вухом наслухав: чи не чути в хаті татусевого голосу? Але ж у хаті чутніло лише, як порала свої справи одна мамуня, що вже була вернулася щойно з праці.

–То нема татуся, мамуньо?–із затаєною надією, але з готовим, у голосі чутним, розчаруванням, питав Юрась, ледве ступивши через порога хати.

–Нема, мій синочку... Мабуть уже й не буде. Чула недавно, що таких от невільників, які працювали, ніби на нім ців, хоч вони – рятували своє життє, завезено вже аж – у холодний Сибір. Мабуть там і наш татусь,– мовила матір поглядаючи на старого годинника, висілого на стіні.

Юрась, сливе, упавши на седжу, з утоми, яку аж тепер виразно відчув, лише важко зітхнув і мовчав.

–Роздягайся, синку. Сідай і вечерай та лягай у постільку, бо в хаті холодно, а ти й так досить попомерз. А я мушу швидче впоратись та йти,– мовила Лебеденко.

–І доки вже ходитимете ви туди, мамуньо?–з невдоволенням питав Юрась. –Чи вам не набридло ще оце все?... Мені вже остобісіло одному в цій холодній хаті спати!... Завше: сам та й сам! Я вас майже не бачу: то на праці, а то в сні. Чим я не такаж дитина, як інші в інших батьків, що не заслуговую хоча б на півгодинну матірню ласку? – мало не крізь плач гомоніло скривджене долею дитя.

–Маєш слушність, синку, моя люба дитино!.. Навіть дуже маєш слушність. Але ж, що ж маємо діяти?.. Самій серце болить: і татуся нема та й ти мусиш, у такі роки, дитячі, поневірятись. Та ж, хоч і рада б, дитино моя, приділити тобі більше часу, то не можу, бо... щоб не випало з голоду загинути нам обоїм разом.

–Мусимо працювати,–додала Лебеденко за хвилину,– й виправдуватися перед владою... Бач же, батько наш – співробітник німецький! – гірко посміхнула Лебеденко. –Отже, треба синку працювати, щоб не випало й нам Сибіру скоштувати, як десь, мабуть, смакує й наш татусь з іншими.

Постеливши постіль, упоравши все в хаті, Марія Лебеденко, чомусь, уже цілком зодягнена до відходу, ніяк таки не могла вирушити з хати. Її немов би щось небачене тримало при господі. А на серці наростала незрозуміла й важка тривога.

Як ніколи передніше їй стало боляче за її єдиного синка. По дорослому висловлена їм заввага про матірню ласку, кубліла тепера їй десь унутрі, як важкий докір. Відчуваючи, що вона вже запізнює, підійшла вона до сина, лагідно обняла Юрасеву голівку й, як ніколи ще в житті, ніжно-ніжно поцілувала його в чоло. Її душа виразно чула назріваючу трагедію, але ні тіло, ані її розум не могли те знати.

–Де ви, мамуньо, цьогодня, чи, слушніше, вечора, маєте співати?... Хоч би мене взяли з собою... Бо мені чогось дуже сумно.

–Вірю тобі, дитино й розумію тебе. А де співатиму–не знаю. Певне, де пошлють. А тебе взяти й радніша б, але ж ти такий утомлений, а дотого ж, і зодягти тебе нема в що.

І вже невимовно важко зітхнувши, додала:

–Краще лягай, мій любий, та спи собі!.. Нехай тебе Бог святий охороняє! – і перехристивши вона сина прочуленим і доброзичливим материнським хрестом, що мав би й од вогню вберегти й із води врятувати, вийшла з хатини з холодними стінами, залишивши сина одного.

* *
*

Коли мамуня відійшла, звелівши Юрасеві замкнути за нею сінешні двери з середини, хлопець, зоставши на самоті, впав у такий важкий сум, що стомлене дитяче тіло, пронизане болями праці, не було навіть відчутне, так боліла і притьмом стогнала йому дитяча душа. Вона почувала щось, але не могла нічого виразно сказати: тіло б не могло зрозуміти мову душі.

Сумуючи, Юрась ізгадав нещодавно минулі роки, новорічні вечорі, з ялинкою, з теплом у хаті; з подарунками од діда Мороза. І тоді хлопцеві не було медяно: Юрась був спостережливий. Бачив і дорбе знав він, що батько його одно річника, Толі Пшиґолінського, як комуніст, одержував значно більше, як його, Юрасів, татусь. Але, хоча й важкувато було, та всетаки жити було перед війною, нехай і не на багато, а таки – ліпше.

–Тоді був із нами й татусь,– із гіркотою в душі промовив сам до себе Юрась.–А тепера, все це минуло...

І, нараз, жаль так міцно заскимлив йому в душі й закортіло йому заплакати так голосно, щоб аж татусь його, такий далекий, але такий рідний, почув, деб він не був. Але з наболілого серця дитині, залунав лише важкий дитячий, образжено-скривджений стогін його душі.

Знеможений цілоденною важкою працею, Юрась не міг і спати. Він узяв, улюблений і дорогий йому, татусів спомин – скрипку й почав грати сумної мелодії, яка солодким, лоскотливим болем щиміла в рано намученому серцеві дитини скрипаля.

Природнє обдаруваннє музики глибоко лежало Юрасеві, в його істоті. Він не маючи потрібної музичної виуки, самоуком опанував скрипку. Але грав, одначе, так, що музики фахівці, здивовані з його вправности, здвигали лише плечима, почувши, що хлопець-музика – тільки самоук.

Смичок зі скрипкою в руках дитини, не раз рятували в дні війни від голоду самого Юрася й його матір, коли було ніде й нічого й ніяк заробити. Він часто й тепера, у вільний день, особливо влітку, ставав десь на людній вулиці чи

під світлодієм або лицедієм, і грав свої улюблені, такі по рушуючі душу й серце, сумні мелодії.

Граючи Глібову "Журбу", Юрась стільки вкладав хисту в реченнє, підспівуючи:"А молодість не вернеся, не вернеся вона", що старі люде, таки не раз тихцем струшували дрібну сльозу, щоб не побачив хтось сторонній.

Виводячи "Морозенка", мало не крізь гіркі сльози сам Юрась волав:"За тобою, Морозенку, вся Вкраїна плаче".... Але "Доля моя, де ти блудиш", щораз викликала йому в душі не лише глибокий біль, але й правдиві дитячі й гіркії, як полин,сльози, сльози скривдженої долею дитини. І, коли Юрась граючи плакав, плакали й довкола його люде слухачі. Не тому, що перечулено чутлива душа слухачів, хотіла знічевя плакати разом із малим музикою, але вона, та душа, так наболіла, що досить було лише легкого дотику звуку струни, щоб затвердлу, зашкарублу кору з побоїв, образ і ганьби, одразу прорвати.

Та Юрась не лише зворушував своїх слухачів до сліз— щимучими мелодіями. Він умів зворушити їх і до радости, коли бувало, різоне, нараз, гопака або коломийку котрусь та так, що й старому сами ноги ходором заходять, хоч він ніби то й не хоче.

І натовпом оточуючи малого музику, уважно слухаючи, то сумну, то веселу музику, гулящі люде щедро віддячували йому "дрібязком". Так бувало багато разів.

Але тепера, перегравши кілька мелодій насамоті, й не втишивши болю знедоленого серця, Юрасеві, раптом,блиснула в голові думка.

—Чи не сходити б спробувати щастя під якимось лицедієм, а чи — світлодієм? Адже цьогодня такий веселий, сливе всім, вечір!

І Юрась, нараз, пожвавішав. Але згадавши,що не поспитав мамуніної згоди, завагався, трохи подумав. Однак,знаючи, що мамуня вернеся нешвидко, десь, може, далеко-далеко за північ, він рішуче надів шапку й татусевого лейбика Ухопивши скрипку під пахву та замкнувши хатні двери,він

зійшов сходами на вулицю, щоб іти в... небуття.

Вулиця лунко дзвеніла морозом.

Мороз од самого полудня, з години на годину міцнів і міцнів. Рипів тепера під ногами, мов би струни занедбаної ліри. На небі чарівним блиском манливо моргали зорі. На заході ще й досі стояли морозяні стовпи, хоч сонце погасло вже давним-давно.

Ступивши в гостре, морозне повітре, Юрась одразу відчув, що ледве чи пощастить цього морозного вечора щось-будь заробити. Він запхнув руки в широкі рукави лейбика, попростував на Велику-Васильківську (перезвану на Червоногвардійську) до світлодію "Луна" (Ехо).

Друга черга дії ще не була розпочата, коли надійшовши, побачив Юрась. Людей біля світлодію вештало багато. І він ставши біля квитківні, наладнавши скрипку, почав грати. Грав прочулено й натхненно, не зважаючи, що мороз таки добре щипав за обличче й пальці на захололій скрипці.

Програні декілька українських мелодій, в які Юрась намагався вкласти все своє уміннє й далебі душу свою повні стю, не дали жодних наслідків. Гуляки, як ніколи передніш проходили повз малого музику, сливе, не звертаючи уваги. І збентежений, але не розчарований Юрась, вийшов із "Луни".

"В лицедії імені Франка цьогодня вистава "Ніч під Різдво" – згадав Юрась бачене вдень оголошенне. –Мабуть та мечки сила-силенна людей цього вечора,– подумав хлопець. –Ану лишень спробую!– напівуголос мовив, рішуче йдучи по голому згорілому Хрещатикові.

Лицедій імені Франка, уцілілий од горитви в 1941 році,– справді палахкотів тепера зливою громовини. На чоловому стінному написі світлом сяяли великі писки: "З Новим Роком", "З Новим Соціялістичним Щастєм"

Довкола лицедію натовпи автовозів. Одни з їх щойно–лише підїжджали, інші – вже чомусь відїжджали, кудись по спішаючи. Люде, як у гарячці, бігали, комашилися. В середині лицедію гриміла музика, сливе не перестаючи. Грати, під супровід лицедієвої музики, ще й стоячи на вулиці – не

було заради кого грати. Ті, що проходили з автовозів чи з вулиці, поспішали до теплого приміщення лицедію.

Насмілів Юрась зайти до роздягальної зали лицедію.Та на жаль і там не було кому його слухати, всі бо поспішали на виставу, яку ось-ось мали розпочати. Але не встигши закінчити грати другу мелодію, як грубезний придверник попросив Юрася вийти геть, щоб, мовляв, не заважав ні кому в новорічній радості, своїм сумом.

Дрижачи з холоду, тамуючи образу й біль у серці, рушив Юрась до співолицедію, де він давніше ніколи чомусь ненасмілював грати ні разу.

Ледь повернувши зі згорілої Прорізної вулиці, на Велико-Володимирську, як ще з далік загледів перед співолице дієм величезну, осяяну громовинними вогнями ялинку, завбільшки з височезне дерево. Різнобарвні жарівки чарівною веселкою осявали ялинку, аж очі сліпили своїм безугавно-невтомним миготом, скачуючися з самого вершка до низу.

В співолицедії, кількома державними установами, було влаштовано громадську зустріч Нового року. Передня стіна співолицедію голосно гукала світляними написами:-" З Новим Роком", "Слава Вождю Пролетаріяту"

В залі співолицедію безперестану лунала музика- грала велика зєднана військова капела. В передзаллі - грала друга, менша, але дула навпереміну з великою. На вхідних дверях стояли, чомусь, військові чати.

Надії на будьяке щастє, Юрась і тут не бачив. Але протисшися ближче до дверів, він спробував вийняти скрипку зі скриньки. Та, однак, не встиг ще розпочати грати, як у туж мить військові загукали до його:

-Правалівай, музикантік, падалєй атсуда!

З розбитою надією, з глибокою образою в серці, рушив Юрась, дрижачи, вздовж Велико-Володимирської, вирішивши остаточно, що вечір - пропав.

Переходячи Фундукліївську, на якій унизу зазивно сяяло світло біля "російської драми", Юрась постаречому лише сплюнув тричі в її напрямку, як плюють знахарі вишіп-

туючи пристріта, якомусь знедоленому хворому.

Сливе сонний, здригаючи всім тілом, охлялим кроком,– плентався тепера Юрась із покорцюбленими в рукавах пальцями од холоду. Так ідучи, навіть нічого не думаючи, він незчувся, як підійшов до бульвару Тараса Шевченка. Тута він, як оснохода, не здаючи собі справи, повернув у напрямку заїзду "Палас", що святково сяяв своїми величезними, як у виїздні, вікнами. Підійшовши ближче, Юрась раптом,– собі незавважно, став проти заїзду.

З посеред темної навали сусідніх будинків, вразливо й, сливе, засліплююче, вдарило це яскраве світло "Паласу", в майже сонні зіниці хлопцеві.

Ставши на другім, протилежнім, боці вулиці, Юрась виразно бачив, у величезній і бундючно осяяній залі, велику прикрашену ялинку, а під єю, на зріст людини, мов би той справжній – дід Мороз. Навколо ялинки танцювали розкішно зодягнені пари.

У навстіж розчинені широкі двери заїзду, туди й назад пливла жива людська ріка. А автовози щохвилини старано доповнювали її.

Після війни, по спаленому, самими ж збільшовізованими москвинами, велетенському заїзді "Континенталь","Палас" був тепера найбагатчий і найпишніший. Тут житлило тепера все урядове "чоло" й усе те, що серед воєнних злигоднів, сяяло й блищало.

Як правдивий снохода, без найменшої думки про заробіток, перейшов Юрась вулицю. Підійшов під сами двери заїзду. І, ставши збоку дверів, щоб не заважати людям проходити, вийняв спроквола скрияку. Дрижачи, як у пропасниці він потіг смичком по струнах.

Задубілі пальці неслухняно, але дуже вправно, плутали, по дуже холодній, як лід, шийці скрипки. Бліда, покрита дитячим мохом щічка, притиснена, до крижано-холодної деки, нестерпно щиміла, мов би її кололо голками.

Очиці Юрасеві зліплювала непереможно цілоденна втома а за єю – сон і холод, а морозний иней сріблив дитячі вії.

І Юрасеві так солодко-солодко кортіло заснути. Заснути от так, як сплять справжньо щасливі діти, щасливих батьків.

Перемагаючи втому, настирливу охоту спати і холод, що по злодіяцькому, підступно й уперто тихцював під лейбика, Юрась грав мелодію за мелодією. Заможні проходжі не жаліючи, кидали дитині—музикові однокарбованцеві папірці. Та пройшов якийсь добродій, що зупинившися на коротку мить і, послухавши Юрасевої гри, не завагався кинути йому й цілу пятку карбованців.

Окрилений несподіванкою, Юрась ще стараніше натискав на смичка, видобуваючи їм зі скрипки, правдиво зворушуючі й полонячі звуки. У невеликих перервах, хлопець розтирав, час-до-часу, рука об руку, бив навіть руками об себе, щоб у цей спосіб ушвидчити кровобіг і зогрітися.

Але міцний мороз люто й невблаганно насував на малого музику. Непомітними мілійонами гострих голок пронизував, чимраз дужче й дужче, все тіло Юрасеве, холодячи йому душу, зупиняючи в жилах кров.

Ноги Юрасеві невимовно боліли. У дитячі крижі, мовби кілка хтось забив. З утоми й холоду опанувала Юрася охота сісти й спочити. "Але ж я втрачу заробітки"—шибає слабе сонна думка хлопцеві в голові, що так хотіла б порину ти в добродійне тепло постелі, хоч у холодній хатині.

—Ні, мабуть, таки сяду, трохи спочину... Не витримаю.. Але я — лише трішки, щоб не заседітись,— умовляло хлопя само себе.—Лише но трішки, щоб мені ноги переболіли. А — там, знову почну грати... Лише руки трішки зогрію за пазухою... Треба заробити більше, щоб і нам новий рік, хоча й без татуся, а хоч би не був голодний...— шепче Юрась — вже напівсонними вустами й напівчутно й самому собі.

І Юрась запихає під пахву скрипку й смичка. "Не треба їх ховати в скриньку"—думає-марить собі дитина. Покрекчуючи й постогнуючи постаречому, спроквола сідає він під холодною стіною. Рученята, одубілі на морозі, засуває за розстібнуту пазуху і, замовкає.

У морозній тиші міста, стара іржава рейка, замість —

давно знищених дзвонів і церков, глухуватими, уривчастими звуками десь лунала, сприймаючи удари клевця, якогось нічного сторожа.

Юрась виразно чує це, одмінне од дзвону дзвяканнє рейки. Він числить: один... три... пять... вісім... десять...Ага —вже: одинацять!... Ну й ще трошки поседжу... О дванацятій піду до хати... може ма... може мамуня... – плутає уриваючися думка в засинаючому мозкові.

По скорцюбленому тілові засинаючого хлопчика пливе й пливе, якесь незнане ще чарівне тепло. І Юрасеві, нараз, починає ставати так тепло-тепло, так приємно, зовсім так, як він грівся в бабусі Йовдохи Цвяшенчихи, в просі на печі, після морозу. Тоді вони з татусем їздили в Махнівку до бабусі колядувати. Якби приїхав татусь, ми б знову поїхали б до бабусі... знову б добре померзли б у дорозі; знову залізли в просо й грілися б досхочу. Але татуся нема, а мені теп... тепло й гар.. гарно й тепло й тута...

"Але... ми ще поїдемо... ще поїдемо!... Хай лише татусь верне... татусь верне з Німеччини!... Ми обовязково... обовязково... поїдемо... поїдемо... татусь приїде... він... він... конче при... приїде..."

Юрась серед шаліючого трицятиступневого морозу, пос тупово, спроквола тонув у морок нерозбудного сну. В останню, навіть, хвилину свого життя, марив про свого рідного й так любленого та так жаданого й сподіваного, але ж далекого й невідомого татуся.

* * *

Балзала "Паласу" нестримно шаліла в новорічному й розвеселеному захваті. По натертих воском, до слизкости, підлогах, в скаженному танцеві, вихрили вишукані різнокроєні сукні дамські впарі з новомодними, з "гнилої" та зненавидженої Європи завезеними, чоловічими ношами. На постійне "Ще раз!" із завихреними оплесками, співав цілковито вже захриплий хор, різних "патріотичних пісень, славлячи "вождя й батька народів".

Схлипуючи, як мала дитина після ревного плачу:хлип–хлип... хлип–хлип...хлип–хлип... вистукував годинник своїм важком хвилини. Ніч важкою, мерзлою брилою котилася по засніжених просторах Землі, зі сходу на захід, охлявши цілком у вічній гонитві за життєдайним богом – сонцем,який посилав їй світло щоб вона могла існувати.

Надходила північ. Рік 1945 одстукував, на своїй, розхитаній воєнними подіями, рахівниці, останні хвилини свого такого невріноваженого й нікчемного життя–животіння.

Рік 1946, що мав би принести людству всесвіту спокій, щастє й добро, опираючися на кострубату,десь у лісі вирубану ялину, похитуючися на ще не певних своїх ногах,на ближався трохи ніяковіючи, бачучи всюди повоєнний безлад і розгардіяш.Ніяковів, бо – непевний був ще своїх власних сил і снаги, щоб увесь той безлад і розгардіяш подолати.

І саме в той час, коли єдиний у всій триСССРії, церковний дзвін, що висів у джмелячому гнізді – Кремлі й мав незабаром залунати з кремлівської вежі, щоб через усі–всі голосники радія сповістити по всій землі, про "Новий Рік", у балзалі "Паласу", залунав задеристий, певний своєї гідности, голос балмайстера товариша Шехтера:

–Товаґіщі!.. Ґод аканчанія вайны, ґод насіх пабєд і нацала насєва міґнаво стґоітєльства – істєкаєт. Чєґєз паґу мінут вступіт в сваі пґава новий, 1946 ґод, котоґий, я увєґєн, под умєлим гуководством атца нагодов таваґіща Сталіна(шаліють оплески), пґінєсєт нам міґ і сцастьє...

–У-р-р-р-р-р-а-а-а-а-а-а! Ур-р-р-р-р-ра-а-а-а-а!... –зарев ла шалено вся балзала "Паласу".

–Па сєму слупаю, пґєдлагаю спєть в цєсть атхадяєцєва стаґого года і наступаюєцєво Новаго Года, пєсню котоґую всє ми любім "Ґодіна". Мелодію будєт виполнять ізвєстная наса пєвіца Маґія Лєбєдєнко... пґіпєваєм всє!...

–Ур-р-р-р-ра-а-а-а-а!... Ур-р-р-ра-а-а-а-а-а!

–Муся, на стіл!... Муся на стіл! на стіл!

–Бокал шампану їй в руку!...– залунали наказові вигуки, захитаних у тверезості голосів.

Бліда, мов би вирубана з мармуру, й вимучена, з запалою грудною кліткою, стала Марія Лебеденко на підвищенні. Її хотіли стойма перенести на один із осередніх столиків, але по залі залунав з голосномовця кремлівський стоголосий дзвін. Усі, нараз, споважніли, виструнчилися.

Не встиг ще згасти в голосномовцеві останній, дванацятий дзвін, зі святкуючого, накокоїженого й нахабного — К р е м л я, як могутнє меццо-сопрано Марії Лебеденко, бризнуло барвами краси голосу серед затихлої залі, стрімко, шальнувши крізь навстіж розчинені од спеки й духоти вікна й двери, сколихнуло нічну тишу:

Од Москви до Заходу і Сходу,
З гір південних і північних вод
Йде людина вільна, як господар
Своїх шахт, заводів і висот.
Скрізь життє і вільне, і широке,
Немов Волга радісно тече.
Молодим усюди в нас дорога,
А старих шануєм гаряче.

Ще по куточках зали, мов те осіннє листє, лепетіли од лунки дзвенячого заспіву, як — раптом, нестримним буревієм, стоголоса зала гримнула, мов розірвана шаленим тиском криця:

Як широкий, вільний ти, мій краю,
Скільки глянь: річки, ліси, поля...
Я країни іншої не знаю,
Де б людина вільно так жила...
... Я країни іншої не знаю,
Де б людина вільно так жила...

Та щойно в морозній тиші ночі, потонули останні звуки гуртового приспіву, як срібно-золотим дзвоником, знову задзвеніло чарівне меццо-сопрано Марії Лебеденко:

Кожен з нас відзначений, незайвий,
Наш тепер не стримати розгон.—
Золотими літерами в сяйві —
Сталинський ми пишемо закон.

І величність слів отцих і славу
Вже ніякі роки не зітруть...
У нас люде мають мерти право...
І, як мухи ув окропі... мруть!...

–Што?!– Што?!!... Што ти пґопєла в паслєднєм куплєтє? – осатаніло гукнув, з усієї сили, балетмайстер Шехтер, досягаючи своїм вереском неможливої висоти вивиску.

У цю микроскопійно малу перерву часу, коли всі отете ріло витріщивши перелякані, з підпитку посоловілі, очі гляділи на втіленнє статуї – Марію Лебеденко, крізь нечутно прочинені двери, до зали вступило два військових в золотих наплечниках і в орденах.

На руках одному лежав скорцюблений трупик нещодавно, чарівного, юного музиканта. На постук саморухово зачинених дверів, уся балзала, як на команду, обвернулася в бік несподіваних гостів.

–Ось вам новорічний подарунок!... – мовив другий, несучи в руках скрипку.

–Замерз, молодий музика,– мов би виправдуючись, прорік той, що тримав Юрасеве на своїх руках, скорчене тіло.

Блискавично впав погляд Марії Лебеденко на труп дорогого її сина, в полатанім батьківськім лейбику.

–Боже!... Де ж Твоя кара на їх!? – зойкнула нещасна матір і важким каменем упала на підлогу, знепритомнівши.

. . . . . .

Той, що вніс останки чарівного, юного музики, нараз,– глянувши в холодне, хлопчикове обличчє, як зранений застогнав. Він лише тепера впізнав свого небожа – братового сина. Він щойно приїхав із Далекого Сходу. Так палко бажав бачити свого улюбленого Юрася і,– побачив мертвого.

"ПРОЩАННЄ" (Глядіть, боківка 82)

СПІВАЧКА ЗІ СХОДУ

(Трагедія Остівки)

БОЇВНЯ*) немов кінь на припоні, повний майже місяць часу уперто гарцювала біля ріки. Гарматний грім луною плюскотів по гущавині прибережного лісу. І пильно глядячи на водне плесо ріки, в часі сильних гарматних вибухів, видно було й то дуже виразно, як дрижить вода.

Село наполовину спалене, спорожніло було ще до відступу червоних. Одни, хто мав страха перед німцями, відійшли на лівий берег, забравши з собою й усе рухоме чотириноге майно, що завзято ківікало чи бекало й мекало з переполоху. Інші ж, менше або й зовсім незабезпечені такими клопотами, ризикували ховатися по льохах, заглибах та ямах, гадаючи, що їхньої цитаделі не вкусять червоні джмелики, що рясно літали.

Однак, коли по німецькому загонові, що ввійшов був у село, червона гарматерія почала сипати, як великі гарбузчики, набої, нищачи своє ж село й людей, населеннє всіх ям та льохів, змушене було тікати до лісу.

І, коли після місячного, хиткого й — не зовсім упертого спротиву, червоні, насамкрай, одступили од ріки, одкотилася тоді й боївня на схід. Аж тоді повернули вцілілі селяни

*) Поясненнє глядіть у кінці книги.

до своїх дворів і не знищених хатів. Потягли вони тепера вже нову житуху під "визвольником", якого й бажали, але, воднораз і мали страха до його.

Бігли в невідомість дні за днями, а тижні за тижнями. Нещодавні раби земельки святої, почули на собі деяку вільність. І тому-то кожний із їх почав мріяти про майбутнє: про дні радощів, коли німецькі війська остаточно очистять колгоспний "рай" од червоної погані, буде створена власна держава й одвічному хліборобові наріжуть, знову ж тієї так бажаної, святої земельки.

Софія Сабадаш, старенька хата якої, якимось чудом уціліла, вештаючися по господі, сумувала тепера по синові та гіренько зітхала, що одступив він із червоними. Адже, як не як, а він же – чоловік, не баба, а голова двору. Був би це він при господі,– одержали б наділа землі; розгорили б якось кобильчину та й господарили б собі поволеньки. Без його ж, що вони – три жінки – вона й дві донечки,– чи зможуть щось зробити?

Нестримно котила боївня на схід. Пила, багато-багато, свята земля неповинної крови, не пригорщами, а ріками пила, аж захлистувалася; місили човги дороги й простори. Та не чутніло жодного звука про українську державу. Старіші дядьки, кого не взято було до червоного війська та й – молодчі,які зуміли зостати при господі, ставши десь гуртком, чуманіли з цього приводу. Хапали, як щось найкошто вніше, міський часопис "Рідний Край", перечитували його од дошки до дошки, бажаючи здибати, якісь жадані, хвилюючії новинки. Але часопис, за винятко гасла "В Україні – розмовляємо Українською Мовою", не приносив ніякісіньких хоча б трохи втішних новинок.

Отже, з усього видно було, що німці не поспішали дати їм державність,– так вирішили дядьки між собою. Але зате незабаром поїхали по селах німецькі ландвірти. Вони –аж надто почали, не землю селянству наділяти, а запопадливо хліб і худобу, що червоні не встигли позабирати,"випомпо вувати" до Німеччини.

Ландвірти добре, мабуть, були обізнану, з вигідністю ко лгоспної потогінщини, з погляду держави. Тож не довго міркуючи, знову поновлювали колгоспний лад, лише, щоб це не вельми впадало в очі, й не відражало, колишні колгоспи та переназвали на "громадські господарства". Тому й вийшло, як у тій приказці: Не вмер Данило, але його болячка зада вила".

І потекла знову таж колгоспна житуха, як і за сталин ского "раювання", але під наличкою "громадськости". Все частіше й частіше, почали заїздити німецькі "фюрери"в село над рікою. Палицями зганяли на працю; з палками й пістолями при боці, забирали й останню корівчину чи підсвинка, перехованих,у часі переході боївні, в лісі.

Одного весняного, погожого дня, року 1942, зігнали нім ці, раптом, усіх селян Гнатівки на громадську збірку.Ландвірт, через свого перекладача, поляка, оголосив, що німецький нарід, звільняючи Росію од комуністичного ярма, послав на боївню кращих своїх синів, які доти працювали на фабриках і заводах, як і по широких ланах Німеччини.

Але, щоб належно закінчити війну, їх конче потрібно за ступити. Варстати німецьких виробень повинні працювати й далі на боївню, а лани– повинні давати рясний урожай, як і досі давали. Росіяни, яких німецькі війська, кривавлячисяв боях із ворогом, уже звільнили од комуністичної тиранії,по винні, на знак удячности німцям, добровільно їхати в Німеч чину працювати, щоб цим ушвидчити кінець війни.

Свою довгу промову він закінчив підвищеним закликом, скерованим до слухачів:"Їдьте до прекрасної Німеччини! Ви побачите там, як німці будують Нову Європу! Цим ви не ли ше допоможете нам у нашій спільній справі, але й навчитеся в нас багато дечого, що вам буде опісля потрібне. Земля, яку незабаром розподілятимуть, буде виділена й вам та чекатиме вашого повороту."

Але ж ландвіртів заклик зостав серед натовпу, що стояв із похнюпленою головою, – голосом волаючого в пустелі. Послухавши гарних обіцянок, раби "громадських господарст-

вів", рушали до своїх дворів у цілковитій мовчанці, як води в роти понабиравши, не мовивши жодного слова.

Потекли знову, як морські хвилі, різноманітні своїм змістом дні. У праці в "громгоспі" й у своїм власнім дворі, і непомітно, й неспостережно тонули різні неполадки. Але ж ландвірт, не забув тієї кривди, яку так виразно підкреслили селяни Гнатівки, своєю мовчазною поставою на його за клика. Не забув і почав, на вказівки з-гори, діяти йнакше.

З районового осередку до Гнатівки було надіслано неза баром поіменні списки осіб, які мусили негайно злаштуватися й їхати до Німеччини. По селу залунав, як страшний сполох, лемент і плач. Люде покинули працювати, безладно тинялися, охкали, стогнали й голосили. Благали старосту, в своїм же селі, звільнити сина чи дочку. Але їхній обранець – староста, був лише звичайним виконавцем німецьких наказів. Він дбайливо розіслав оповістки, черговим десятихатцем, кому саме належало й, чекав собі виконання, щоби разом із викликаними на виїзд, їхати до райосередку й доповісти про виконаннє своїх обовязків.

Минули кілька днів, але до приміщення сільської управи чи то з торбами, чи без їх, але готові на виїзд до Німеччини, не прийшов ніхто.

Незабаром прибулий, із двома вояками ландвірт, забрав старосту з собою; одшлягавши його, перед усім, канчуками. Село переполошене подією та знаючи, що із так завареного їми пива, не чекати доброго дива, не ждати й того, що все це так собі мине, тож нашорошилися усі й чекали. Чекали бо знали, що після старости, візьмуть багатьох, як брато їх у всьому попередньому чвертьсторіччі.

І сподіванки гнатівців не були марні, ані довготривалі: уночі приїхали гестапівці. Вони тихенько обходячи хати, од на за одною, витягали звідти, насмерть переляканих і сонних дівчат і хлопців, уже без будьякого поіменного списку.

Але досить було зайти німцям, хоча в одну хату, як у нічній темряві, буцім із допомогою бездротового далекомо ву, знало вже всеньке село про подію.

Не світячи світел утікали із хат, хто й куди потрапив. Одни ховалися в лісі, інші зникали в темному полю, щоб як далі од села і, щоб наранок, як мине лихо, тишком-нишком і знову вернутися до господи.

Не думала, не гадала Софія Сабадаш, що візьмуть німці її малолітню донечку Галину. Тому-то, вирядивши потихці в поле старшу доньку, провівши аж за городи, увійшла до хатки й, уже хотіла лягати спати. Але не встигла вона ще до постелі підійти, як двери в сінях, од сильного натиску, нараз, торохнули об землю, зірвані зі шпуг. І в ту ж самую мить, на порозі хати, у світлі кишенькових світців, постава ли німецькі вояки.

Напівсонну й напівголу, насмерть перелякану Галину, почали вони тягти її з постелі, не питаючи скільки їй років. Стігши з постелі, наказали їй іти разом з ними, хоч їхніх, і слів, і взагалі мови, ні Галина, ані матір — не розуміли.

Потопаючи в гірких сльозах, голосячи над Галиною, як чайка, охороняючи своє останнє чаєнятко, упала Софія Сабадаш навколінці й почала благати насуплених вояків, довод дячи їм, показуючи на пальцях, що, мовляв, її доньці, ледве-ледве чотирнацятий рік; що вона ще дитина й не можеж працювати за своєї кволої розвиненості. Але на не зрозумілій Софії мові, вимагали в єї старшу, якої в хаті не було.

Нічого не допомагало Софіїне благаннє. Дівчину, що ре петувала несвоїм голосом з неймовірного переляку, тягли з хатини в темряву, не знати й куди. Страшна думка шибну ла нещасній матері: "Це не йначе, як зґвалтувати хочуть!" І Софія Сабадаш, як розлючена вовчиця метнулася на зненавиджену салдатню, воліючи впасти трупом, але не дозво лити їм зглумити беззахисну сироту.

Агей, матінко нещасна, горепашної дитини! Не на тих ти натрапила... Брязнув рижуватий салдатисько навідлів неща сну матір у писок, аж свічки їй нещасній ув очах заблисли і кров із виска, як свята роса бризнула. І так і зникли із жертвою.

Скривалена, утративши притомність, зостала Софія Са

бадаш лежати на долівці. А Галина, голосячи, кричачи, яко ведене порося на заріз, стукотячи зубами, не попадаючи на віть один-на-один, з переляку; не бачучи за слізьми нічого і спотикаючися на рівному, йшла з гестапистами на збірно го пункта, до сільської управи.

Чи сходило сонце, скільки й світ Божий, на заході?.. Чи текла будьколи річка з низу під гору? Чи ходили люде колибудь, замісць ніг, головою? Але ж настав час і прийшли, ні! слушніше буде – їх принесено – страшні події: Галинка, оте слабосиле, недорозвинене, сливе зелене дитинча, потрапило в свої чотирнацять років дитячих, як страшний злочинець, просто під околунену охорону, немов би найстрашнійший душогуб, за залізні ґрати.

Ледь-но виглянуло зза обрію сонце, як, із великим каменем на серці, з нестерпним болем у голові й чорними думками, полохливими, немов птахи весною, простувала Галина, разом із іншими, такими ж горепашними, на залізничну зупинку, звідки стелилася їй дорога у страшну, моторошну й сливе чорну невідомість.

На залізничній зупинці вже стояли заґратовані довгі й заколунені вози. З віконець виглядали переполошені й сумні обличчя молодих, таких, як і Галина, і дещо старших хлопців і дівчат.

Але не довго стояв той потяг. Ледь було повантажено новоприбулих звірят, як чмихаючи й подзвонюючи, ніби на похорон, колесами на стиках рейок, рушив потяг на захід, буцім би хотячи наздогнати потопаючи за обрієм коло червоношарлахового сонця, що прощаючися з землею й будівлями, посилаючи свої ніжні поцілунки, ховалося там десь далеко-далеко за край лісу.

День і ніч стукотали колеса, видзвонюючи сумну мелодію: тах-тах-тах... тах-тах-тах...тах-тах-тах...Змучені безсонням і возовою спекою, його поселенці, навіть, не шептали межи собою, бо на кожних дверях стояв озброєний вояк.

Але сльози ж не вічно лляти. Та й чи вистачить і сліз: очі ж – не бездонна криниця. І на почервонілих од сліз обли

ччях –вислохли, насамкрай, і гіркі сльози; почали поблискувати, спершу, несміливі посмішки з білими зубами, а із невилікованого суму й нудьги, задзвеніли також спершу й несміливі й недружні, а щодалі – навальніші пісні. Спершу сумовиті були вони, ті пісні; в їхніх звуках прощалася молодь зі своїми рідними ланами й лісами, батьками й незабутнім рідним краєм. Але щодалі, упевненіше тяглись твердіше лунали голоси й, насамкрай, видибнулися одчайдушні та всезабувайки– метнули вони, під загально, раптово вибухлу, навальну, що межує з божевіллєм, радість у–танок.

Молодий німецький вояк, охоронець завантажених, посміхнув, побачивши, як молодцювато вибивають хлопці завзятого гопака, посеред довідмову перенаселеного воза під заохочуючі оплески присутніх. Він уже встиг дещо зі слів завчити й тепера, навіть гордовито стверджував:

–Карачьо ду танцен!... Зер гут! – попліскуючи танцюриста по плечу, гомонів доброзичливо вояк. А це ще більще заохочувало різати гапака.

Після тижневого руху потягу, що котив тепера, майже безнайменшого шуму, по німецьких просторах, насамкрай, таки став. Усе населеннє потягу помили в мийні, постригли, нагодували й післали до арбайтсамту. Товсті, як боча та з під дьогтю, червономорді німці, обмацували присланців, де їм подобалось, особливо дівчаток, прицмокували губами, очевидно, передсмаковуючи особливу насолоду, а чи– з якоїсь огиди, спльовували одвернувши своє рило. Підбирали собі "крам" поволеньки, як на торговиці й розвозили в свої виробні чи в господарства.

Галинка Сабадаш мала щастє: її не обмацувано й так саме не цмокано над єю масними губами, бо й насолоди це дівчатко, яке ще не перейшло стану дитячого розвитку, викликати не могло. Але натомісць, воно викликало зрозумінне й, навіть, співчуттє, хоч того й важко було сподіватися од німців та ще й у воєнний час.

Галинине щастє було в тому, що вона потрапила на одну з сільсько-господарських дослідівень, де сіяли й різні

сільсько-господарські рослини, з метою дослідів та поліпшувань і плекали різних птахів та дрібних свійських тварин, щоб досліджувати їх.

Завідувач фарми дослідівні, гер Шехтель не любив "руських", бож це через їх він утратив у першій світовій війні праве вухо, коли якийсь громило донецький козак, рубонув був, але дещо невдало, шаблюкою. Але гер Шехтель, поглянувши на маленьке, посвоєму дитячо красне Галиниччине обличчє, яка була не "руська", а українка, бачучи її такі тоненькі й ніжні рученята поставився до єї дуже співчутливо, майже по батьківському.

Галина була, як на свої роки, досить рослою, але складу занадто тендитного. Отож, жаліючи це дитя посилати на важку роботу, доручив він Галині годувати піддослідних і дотого ж дрібних тварин, навчаючи її, як їх треба доглядати та годувати.

Але лихо було в тім, що Галина не розуміла його мови, цього добрячого гер Шехтеля. Вона, здвигуючи по дитячому сухенькими плічками, червоніла спочатку, а потім— із досади й розпачу, почала, раптом, плакати. Це викликало гер Шехтелеві ще більше співчуттє. Він підходячи до Галини, як свою доньку гладив її по голівці й лагідно воркотав постаречому:

—Варум вайнен, лібе медхен?... Варум?.. Вайнен іст — зер ніхт ґут. Ду нікст фарштанден гойте, абер юбер айн одер цвай яр ду біст верден зайн шпрехенґут. Дас іст майне еренворт!...— і вже трохи суворіше додавав:—Ґенуґ вайнен! Ґенуґ! Мус арбайтен! — і відходив геть, щоб дати дівчині й заспокійніти після плачу.

Але співчутливе погладжуваннє по голівці, по батьківському спокійне воркотаннє гер Шехтеля, хоч і на незрозумілій мові, Галині ще більше викликало сльози. Вона згадувала свого татуся, уже покійного, маму, яку лишила в непритомному стані на долівці в рідній хаті — чи вона жива чи здорова?— своє село й свою всю родину.

А засинаючи по цілоденній праці, Галина ще й тепера,і

то так виразно, відчувала на своїй голівці кострубату, але лагідну руку гер Шехтеля. На думку спливали й ті молодії німаки, що побили її горепашную матір, а також і молодий, зі щойно проростаючими, білявим пушком, вусиками вояк,– який, посміхаючи з завзятих танців, так смішно вимовляв–" Карачьо танцен", Галина думала собі:

–Ні, й між їми є гарні люде, хоч ті, звірота, так мою нівчому невинну мамусю скривдили.

* *
*

Ніби круто заварені курячі знески, так один за одним– котили місяці за місяцями не знати й куди. Галина, знемогаючи з чорної нудьги по батьківщині й рідних, писала матері, яка, як оказалось, була Слава Богу жива й здорова, повні листи гірких сліз і суму. Вона розповідала матусі в листах і про гер Шехтеля. Матір раділа з доньчиного щастя, але в серці не могла не заклубитися злоба й не любов до клятої німоти.

І, хоча й не насмілювала матір запитати доньку, чи не скривдив її тоді вояк, коли взяли її з господи, та всетаки з листів зробила висновки, що було все ніби гаразд. Тому то тепера затихцьовувала в голову думка неспокійній матері, що й гер Шехтель, ота стара ковбаса, нейначе тому ото й плазує біля її доньки, що, мабуть, хоче знечестити її горепашне дитя. Але й про це просто, одверто, посоромніла, хоч і рідній дитині, писати доньці, хоча щоразу, натяками, радила вона Галині:"Бережи себе, доню, свою честь і так саме честь матери". Але донька, дитя, малощо розуміла з материних настанов.

З листів од матери Галина дізнала, що й її сестра так саме була спіймана й вивезена німцями, на працю до Німеччини, десь на беріг Балтицького моря. Пробувала Галина злистуватися з єю, але довго чомусь нічого не виходило з того всього. Насамкрай уже арбайтсамт увязав їх. Але ж листи не можуть замінити живу людину й Галина нудьгувала далі, зазнаючи мук одинокости й закинутости. Зате,

віддаючися праці щиро й цілковито, Галина робила неабиякі поступи. Вона вже багато дечого й навчилася. Була дуже тямуща й спостережлива. Багацько слів уже добре розуміла, не погано вже й розмовляла й, охоче виконувала й усі вказівки гер Шехтеля.

Працювала Галина заповзято й сумлінно не з пошани й доброзичливости до німоти, просто хотіла тонути в праці, й менше сумувати. За всю ту стараність і дбанне, всі німці службовці дослідівні щиро Галину любили. Чесність і слухняність, ця невідємна прикмета української натури, а також уважність і вроджена скромність були в Галині невідлучними властивостями. І розумніші з німців добре цінували ці властивості в Галині.

І чи то з нудьги, чи того вимагала Галинина молодість але частенько вона, працюючи – ні-ні, та й заспіває вона – будьяку зі своїх рідних пісень. Голос їй був гарний, чистий і дзвінкий, хоча й не сильний, бо ж щойно перейшов із дитячого в голос дорослої людини. Але голос був повний чару й принади, що вже набирав сили й зовнішности до рослої дівчини, яка вже вміє з його користати.

Її пісні з задоволенням слухали німці. Вони облишивши свої праці, підійшовши й ставши довкола Галини, ніжно та співчутливо гляділи на єї. В очах Галині часто-густо іскріли, з розчулености, непрошені сльози. Але інколи ж вона вміла голосно й задерикувато реготати, висміюючи тих же своїх співпрацівників за те, що вони – попідходять і глядя чи на єї, поцмакують губами, як ніби на торговиці огляда ючи крам чи глядячи на заморське диво.

–О, ґут, фрейляйн, ґут!– казали німці.– Ґут зінґен!– по хваляли співпрацівники Галину.

І, справді, Галина була–хоч куди. Попрацювавши років зо три на дослідівні в досить, до того ж, добрих умовах,що рідко кому могло випасти, Галина, з дівчатки, підросла,розвинулася в добре складену, чарівну, повновиду дівчину, щей з особливою, струнокою й гарною ходою. Але в очах їй зростав глибокий, нічим незясовуємий сум, навіть тоді, коли

вона навіть загонисто регатала, що бувало дуже рідко.

* *
*

Потихеньку й буцім непомітно, линув час уперед. А боївня, набридлої усім війни, в протилежність закону часу, рухала вже назад. Вона давно вже наблизіла до рідної Галині річки, до її рідного села. Але німці й двох тижнів не могли втриматися на річці й хвилею одкочувалися до меж рідного фатерланду.

Обірвала тепера боївня нитку, що лучила Галину з її рідною землею. Забракло, отже, й тих, хоч рідких гостів – листів, що час-до-часу таки надходили до Галини од матери. І вона ще більше занудьгувала по батьківщині. Та коли, одного разу, було збомбардовано й те місто, де працювала була старша сестра Галинина, урвано, зненацька, звязок і з цією єдиною рідною, з ким могла Галина хоч листовно ще ділити горе й радощі, яких було, перших занадто багато, а других–настільки мало.

З усього видно було, що сестра її таки віддала Бого духа на чужій землі. Боляче було Галині те, що доля її так погано жартує з єю. Сумувала, плакала, але за короткий і швидкий час суму, наційшли Галині й дні насичені чимось–іншим, страшнішим, чого не чекала, ані сподіванки не мала вона на їх.

З наблизом боївні, чимраз частіше надлітали літаки, із страшними червоними зірками на крилах, чимраз кружляючи над дослідівнею. Незабаром появилися й німецькі військові валки, автовози й гармати. Довкола почали копати не знати з якою метою, глибокі рови й сховища, ніби од воро жих бомб – бункери.

Німці дрижали, перелякані подіями. Вони тепера довго й докладно розпитували Галину про те, що можуть зробити з їми більшовики; чи далеко той страшний Сибір і, як там чи справді вельми холодно. Цікавило їх і те, чи треба брати з собою теплі мантелі, якщо більшовики поженуть їх у Сибір? І ще багато-багато інших питаннів, на які, не надто обізна

на Галина й не могла вже на їх відповідати.

Німецьке побоюванне за їхню шкуру, передавалося поступово чомусь і Галині. Та розриваюча,ніби радість, а вод нораз і невимовний страх, які вона була відчула, коли побачила перші більшовицькі літаки –"свої літаки" з цілком зро зумілих причин, поволеньки, але чимраз більше поселяли в її душі й серці дівчині непереможний страх і незясовуємо холодили її, немов би з того всього мала виникти чи яка–неуявна біда, чи, просто, безмежне нещастє.

А боївня, тимчасом, наближала й наближала. Гарматними набоями, далекосяглих гармат, зруйновано було одного з днів, головну будову дослідівні. Виникло ця несподіванка в обідню пору, коли сливе всі були розійшлися обідати, тому ніхто на цім жодної біди не'зазнав.

Німецьке військо одходило майже безладно. Воно ж таки й забрало з дослідівні сливе всіх корів, свиней – щонай кращих коней. Галина була зостала без своїх, чудових ангорських кріликів: налетіли літаки червоних і, замісць бомбувати сусіднє,з дослідівнею, село, де були приховані німецькі піхотні частини перехожі, вони розбомбили будинки нівчому невинної дослідівні, разом із кріликами.

Працю на дослідівні, після того випадку, було припинено, бож нічого було більше робити. І Галина цілком не знала, що їй робити й куди діватись.Спершу вона дещо вагалася: і хотіла побачити ніби своїх вояків, може й брат десь серед їх: таж вони, ніби то визвольники з німецької неволі. Хотіла б бачити швидче й рідну матусю. Але воднораз, їй такий страх вирував у душі, що не могла зрозуміти: як же їй бути?

Життє в Німеччині вона бачила, як на долоні; вона добре знала, що її чекає на рідній землі й у тому проклятому й усіми людьми зненавидженому колгоспі. Порівнюючи життє своє власне, в рідному краєві з життєм звичайного собі німецького селянина, їй ставало страшно й голова їй з роздумів, починала нестерпно боліти, а по спині починали ніби живі мурашки плазувати.

Довго вагалася Галина в виборі напрямку свого дальшого життєвого шляху. І, хоча їй страх, як кортіло до рідної матери, хоч як боляче було на серці, бо важко ж було без допомоги розвязати цю складну життєву загадку, але всетаки вирішила твердо:

–Зажду!...Час покаже, що діяти. Певне, що "рай" нехай, лишень зостане "райським" птахам, а мені, що з німцями, в їхнім господарстві, працювала, мабуть шлях у..."пекло"!

На пораду знайомих німців, Галина хотіла була йти со бі в глиб Німеччини. Але будьякий рух був ускладнений. І навіть німці, що мали своїх коней, маючи непереможного й безмежного страха до червоних, намагалися тікати якомога далі, не могли проїхати: дороги були всі забиті військом. А відступати з військом на захід, ніяк було.

Очікуючи, що далі буде, Галина житлила собі в селі. Боївня, що безперестанку сунула на захід, незабаром нагнала до села силу-силенну "остівців", які передніше працювали в німецьких підприємствах і в сільському господарстві, примусово вивезені німцями з рідних країв. Ці люде, просто, маючи страха до "своїх" визвольників, навально одходили, хто з німецьким військом, а хто – як попало, аби далі. Тікали ті, що були передніше на вже занятих червоними німецьких просторах. Вони зі слізьми на очах, благали німців і переодягти їх, і не видавати червоним.

Одної дуже неспокійної, напівсонної ночі, без найменшого бою, село, де житлила тепера Галина, було зайняте червоними. А на ранок, як грім з ясного неба, оповіщено через радіо, що війну закінчено.

По селу, як у своїй господі, роблячи, що кому заманулося, почали сновиґати червоармійці. З тої ночі ото починаючи й, почалося те пекло, яке принесли з собою на своїх колунах червоні "визвольники".

Днями й ночами ховалися "остівці": хлопці й дівчата, а разом – чоловіки й жінки з дітьми, маючи страх потрапити до рук пяної "орави" в обтріпаних і засластьонених, чорносірих, од бруду, шинелях.

Галина побачивши червоного офіцера, видно, зумисне – причепуреного, з золотими наплечниками, зачарована з цього видива, забувши за своє тверде вирішеннє, хотіла була, впрост, бігти на вулицю й, обнявши цю "ляльку в золоті"та ки безнадуму поцілувати його, як старшого з поміж "своїх". Але старша подруга таки стримала її од цього безглуздого вчинку. А згодом, побачивши, що виробляють червоні з жінками, Галина навіть дякувала подрузі.

Незабаром совітські військові верховоди видали були наказа: приступити всім до своїх обовязків. І напів зруйнована дослідівня, хоча й не маючи чим і над чим працювати почала , однак, поволеньки оживати. Приходили її старі працівники; вони потихеньку розбирали зруйновані будівлі, прибирали змітте, упорядковували, як лише могли, складаючи, в невеликі стоси, стару , обгорілу цеглу.

Німці, очунявши трохи од переполоху, вже не питали та й не згадували, Галині про свій страх і не потребували настанов, щодо страшного колись Сибіру. Однак, працювали й трималися все ще тихо й мовчечки, мов би по похороні, не знаючи, що ще принесе їм завтрашній день.

Хоча й маючи страх зустріти "своїх", але всетаки Галина також ходила на працю. За кілька день порівняно спокійних, вона вже трохи почала звикати до думки, що може й рано вона вирішила тікати в "пекло"; може їй ще не загрожує жодна біда й тута зостати працювати, доки не пощастить їй зясувати все.

Але, як ото спокійної літньої ночі, раптом, пролунає серед сонної тиші несподіваний постріл, так був телепнув і всіх "остовців" наказ совітського командування, що–"всі робітники зі сходу, вивезені до Німеччини примусово чи то виїхали добровільно, мусять вертати на "родіну". Цей наказ так був сколихнув усіх "остовців", як буря загойдає, раптом, хвилі морські в негоду.

Тепера більшість "остовців" ще глибше почали ховатися в усякі темні нори. Але були й такі, що охоче собі пішли на збірні пункти. Галина, однак, чекала. Незабаром-

розпочато було "визвольні жнива": "остовців" хапали посе ред білого дня на вулиці й тягли до збірного пункту. Тож і Галині тоді остатточно назріло вирішеннє: вона не пішла на збірпункта; рішуче й оезповоротно вирішила – хай буде моє життє в "пеклі", як маю стати знову колгоспним тяглом у тому проклятому "раю"!

А "визвольні жнива" набирали розмаху й розгону. Лови відбувано вдень – по вулицях, а вночі – по житлах. Хапали з постелі й, волокли, як на заріз, не зважаючи на крики чи прохання.

Насамкрай, одної далеко не чарівної німецької ночі, було влаштовано червоними загальну облаву–обшука, їхнього так улюбленого способа вилову двоногих "тварин". І в чер воні тенета таки впіймано декількох хлопців і дівчаток,що переховувалися в німців по коморах і курниках.

Тієї самої ночі захоплено було й Галину, коли вона, перебувши невдалу перевірку одної німецької хати, де Галина житлила, була вибігла зхати, з бажаннєм попередити своїх, в іншій хаті житлилих, дівчат. Хоч Галина тепера й розмовляла чистісінькою німецькою мовою, а прізвище -Сабадаш нітрохи не нагадувало, що вона українка, дотого ж і йменння її тепера було "Ельза", замісць "Галини" та, однак,біда видно шукала нагоди її видати.

Галина, перебігаючи вулицю, натрапила на тих, що щойно її перевірили. Але побачивши дівчину, вони вхопили її, і червоноармієць невдало смикнув Галину за руку так, що вона аж айкнула з болю й, забалакавши рідною мовою, цим і видала свою таємницю.

–Ти ж руской дєвка, мать тваю так!... Пачєму ти типєра ґаваріш по нємєцку?... Пачєму ни єдєш на родіну?... –кричав совітський старшина з широкими, як деревяна лопата й золотими наплечниками й прізвищем та обличчєм нагадував "атца народав" –Іурідзішвілі. –Ти думаїш, што я тибє не узнал?... Шаліш, душя лубезний!

Але глянувши, нараз, на Галинині чорні бровенята більше уважно; на її,хоча й поблідле, але чарівне личко,струн-

кий стан і груденята, що спілими спасівськими яблуками од тискали тісненьку блузочку, старшина вже, з пожадливими, а водночас і, страшними вогниками в очах і, виразно ковтну вши набігду слину, гаркнув;

–Ладна, душя лубезний! З табой разґавор будіт в асобом атдєле!... Пашла, дєвка, са мной!

Не скінчивши перевірки спійманих, ухопив він Галину, і як чорт грішну душу, потіг із собою до виходу, в цілковиту темряву ночі.

Галина, як перелякана вовком лісова серна, смикалася з його міцних рук, кричала, благала пустити, але нападник – міцно тримаючи її за руку, з хвилюванням у голосі, перериванім одрижкою спиртних випарів, з жагою шепотів їй:

–Ничєво, душя лубезний. Не бойсі, ничєво страшной не будет.... С немцем спала? Паслужі і атечеству!... Бар-цаам за родіну!...

Перелякана вкрай, Галина з усієї сили почала битись у спазмах переляку й кричати, що було їй сили. На допомогу Нурідзішвілі підскочив ще один золотонаплечник, який щойно привів новий гурт спійманих "остівців". Удвох вони схопили дівчину попід руки, затуливши їй рота, щезли вмить, за недалеким, рогом вулиці.

* *
*

Коли настав світанок, Галина морально знищена, тілесно вимучена вкрай, обгиджена, спотворена й оплюгавлена до неможливости, похитуючися на кволих ногах, з випорожнілою душею й серцем та зі змученим тілом, як тінь плентала до річки, що текла посеред села.

У сутіні ранку ніхто й ніде ще не ходив і нікого не було видно. Було бо суворо заборонено, навіть покінчивши війну, рано ходити по селу. Але Галина йшла безборонно. Вона на мить ставала, притскалася до камінних стін будівлі як до рідної мами, ридала всім серцем і душею, ридала без звуку й сліз – їх уже виплакала геть усі, поки навперемінку бавилися її тілом грубі, необтесані звірі з золотими нап-

лечниками на плечах, заслужених їхньою "доблестю".

Коли ж дійшла Галина до річки, на сході, там де зосталa її рідна матір старенька, де її рідний край, де в біді тонули її дитячі переплетані лихом роки, – сходило яскраве, чарівне, всеогріваюче й життєдайне сонечко. Але промені його теплі, ласкаючі, всеобіцяючі лише зміцнили Галинине остаточне вирішення.

Вона не вагаючись ступила на мокрий, од передраніш-ньої роси, міст, підійшла до поручня, як уві сні, хоча й із натугою,– все бо тіло було важке, мов би оливяне,– вилізла на поручень і, глянувши на рожеве коло сонця, що на не велику мить було засмутніло, покрившися легкою, білою як ранній сніг, хмаринкою, мов би хусточкою витирало сонечко своє око; побожно перехристилася й ледь-ледь чутно та слізно прошепотіла:

–Мамо рідна, прости нещасній дитині твоїй!... Прощайте всі рідні й дорогі!... Прости й ти моя дорога Україно!.. і– шубовстнула в воду. Тільки кола пішли, хвилюючи ранній і такий солодкий сон води. Кола швидко розійшли й погасли. Лише довго ще плавала біла хустинка, як прощальний знак із поганим і осоружним світом. Але й знак той згодом був ізник, ніби й його ніколи не було.

* *
*

Давно вже одгриміла війна, давно вже уляглися боєвії дими й порохи. Шукають живі мертвих, а мертві, спочиваючи сном праведних, не поспішають одгукнутися на розпачливі розшуки; вони уперто мовчать, як води в роти понабиравши.

Шукала й горепашна Софія Сабадаш своїх нещасних, у широкому й безмежному світі зниклих діточок; горювала тепера старенька, що як та перепілочка порозгублювала своїх перепеляток на великому шляху життя чи безмежному й такому страшному лану, де в розгарі пристрастів, веселії женці співають і, роблячи велике лихо, нічого не знають.

Швидко по війні надійшла була вістка, що син її, єдина надія й підпора на старість, "спочив лицарською смертю" – за славу батьківщини, на порозі чужого йому й непотрібного, осоружного Берлину, здобуваючи славу й почесті своїм генералам. Але, оплакуючи свого єдинака, мала Софія Сабадаш надію, що хоч донечки, які також десь, бознаде, тепера є, вернуться до господи та й, догодують її стару до життєвого кінця цього страшного життєвого шляху.

Посилала вона листи за листами у світ, – засьоженими й почервонілими од тих таки сліз, очима, все виглядала на курний шлях, чи не несе часом листоноша якогось листа й вісточку од її діток; а чи не йде чи не їде котрась із її до чечок? Але нізвідки не було ані слуху, ані тобі духу.

А листи старої Сабадашихи тим часом блудили по широкому й безмежному світу, шукаючи її горепашних діточок. І один із таких листів, довго попоблудивши по Німеччині, таки, насамкрай, потрапив на ту дослідівню, де передніше працювала Галина Сабадаш. Але ніхто не міг, на великий і не переможний жаль, його прочитати.

На щастє, недалеко од дослідівні, житлив один кенігзбергський утікач, який інколи працював поденно на дослідіні. Він, розуміючи трохи російську мову, хоча в українській і плутався, не так прочитав того листа, як читаючи, швидче, вгадав його сумний зміст.

"Галиночко, моя дорога! Дитятко моє любе!...Де ти є?.. Озвися хоч ти! Чому не вертаєш до своєї, усіма облишеної старої й немічної матери?" – волала далека матір у листі – до рідної донечки, що давно спочила на дні ріки.

Але ж ніхто не знав, де зникла чарівна співачка з далекого сходу після нічного обшуку червоними людовбивцями. Ніхто , отже, не міг нічого й сказати чи написати бідолашній матері. Та не була в листі й адреси відсилачки, щоб могли щось одписати.

І скроплений гіркими й пекучими материними слізьми – лист зостав лежати без відповіди...

ПРОЩАННЄ

Не шуміть ліса шумливі,
Не будіть дитину!...
Зоставай собі здоровий
Рідний, любий сину.
Соловейку!... Співай пісню,
Забавляй малого....
Він не має рідних в світі –
Ані же одного.
Хто ж прокаже йому долю,
Хто над їм заплаче?...
Виспівуй же, розкажи все
Пірьястий співаче...
Нехай вітер колисає
Над їм цю гіллину;
Я ж іду у світ широкий,–
Тебе, сину, кину.
Прощавай навіки, сину...
Якщо жив зостанеш,
Не шукай мене у світі –
Живу – не застанеш.
Похилилася береза
В лузі над водою.
–Гірко жити нам, синочку,
У світі з тобою.
Уклякнула, цілувала
Сина на прошаннє.
І гіркими поливала,
Його ув останнє.
Похилилась, як тополя
Стоячи край поля:
Нехай Бог тобі – за батька,
А за матір – доля!...

1974 Мих. ЛАВРЕНКО

РУБІКОН ПОЗАДУ.

(Із днів Н. Е. П.у)

ПІСЛЯ третьої буремної ночі смашного, медового місяця, старшина Шестов, проснувся таки досить пізненько. Першим його рухом було – обняти свою солодку степову наяду. Але, мацнувши рукою – поруч себе, він здивовано витріщив очі: наяди, яку називали Наталею, не було й близько, ніби ніколи її тута й – не було.

Однак, очі Шестову, були виріщені лише на блискавичну мить. Він швидко пригадав, що Наталя, по двох солодких днях "весільної" відпустки, мусила знову стати перед товстомордого директора Управи Тресту, товариша Глузмана, де вона працювала прибиральницею й гінцем разом.

Потігшися, щосили , аж кістки йому затріщали в суглобах, Шестов солодко посміхнув сам собі.

–Благодать, їдять його мухи з комарями!... Ні тобі, а ні поспішати на працю, ані тобі вести на кляту муштру сотню не треба! Добре ти, товаришу Шестов, обладнав справку свою! ... Принаймні – поки що, а там – видно буде.

Він завзято ляснув себе по голій, волосатій грудині й, ще раз потігшися, повернувся на правого бока; натіг укри

вало на саму голову – так змалку любив лежати й дихати своїми випарами,– згорнувся, як той їжак у клубочок; так лежачи – любив мріяти.

Життє Шестову й справді випало дуже щасливо. Не поз найомся він, тиждень тому, у шефів *) на вечірці, з Талоч кою, цією недоторканою , українською степовою квіткою,то цьогодня б йому, вигнаному з війська за пиятику, робити б випало – не знати й що. Та й переспати ще чи знайшов би де. А так, не сказавши Талочці про події в його житті, а вхопивши позавчора її попід руку, став перед заздрісні очі реєстраторки ЗАГСу *) й, ось: три дні – раює: мняка й чи ста постіль, Талочка під боком, а головне – жодних тобі ні найменших турбот.

Над питаннєм праці Шестов і не думав. Навіщо бо лам нути собі голову таким питаннєм? Йому, правда, радив ди ректор Глузман, як голова шефської організації, взяти ро боту чорнороба-вантажника в одній із крамниць. Але ж,де це бачено, щоб ото Шестов, хоч і лісоруб брянських лісів у минулом, та пішов би в вантажники після старшинування в війську! Хе-хе!... Нема дурних!

Медові два дні, рясно постачені всячиною, за рахунок, туго призбираних, Наталиних грошиць не викликали Шесто ву не лише думки про пошуки праці, серед шаліючого без робіття, але й узагалі про потребу якоїсь праці. Час бо не наглив. І тому то з особливою насолодою посміхнувшися, Шестов іще раз потігся, на доказ, не лише щасливости, але й незалежности од якогось там комполка, злючого Ворожбита чи комісара, галицького жида Левченка.

За стіною, в судідовій кімнаті, зашипів старорежимний, з двотижневим заводом, годинник. Після шипіння, що вира зно нагадувало пряженнє на сковороді сала з водою, годи нник спроквола вистукав одинацяту годину. Шестов не хо тів уже більше спати. Тож спершу вагався: вставати йому зразу, а чи ще полежати, поки надійде Наталя на обід. Та нараз, залунали швидкі кроки по ходівцю *) й у прорізі про чинених дверів, стала осяяна, посміхнена Наталя, з величе

*) пояснення в кінці книги

зним оберемком якихось таємничих пакунків.

—Ха-ха-ха-ха-ха-ха! — залунав її, майже, по дитячому веселий і дзвінкий та радісний сміх. —А ти ще й досі в ліжку?!... От це так господар!... Оце так подруг! Щоб тебе ж дощ намочив під цим дахом,— захоплено, з реготом, вичитувала вона Шестову, обіймаючи його й палко цілуючи раз-по-раз у губи й не поголену щотину обличчя.

—Уставай, любчику! — тягла Наталя Шестова з ліжка.— Тута стільки подарунків я принесла... а ти лежиш!

—А, що то за подарунки? — питав Шестов, натягаючи на себе штани.

—Знаєш, любчику, цьогодня мене в тресті мало не зада вили. Як ухопили мене поздоровляти з одруженнєм, то мало не півгодини кидали мене з рук-до-рук наші співробітники... Аж мені губи заболіли од їхніх поцілунків!

—Що ти кажеш!?— мовив півзапитом, вигуком Шестом.— Отож, повезло тобі. Чи хоч чоловіки ж тебе цілували та й чи гарні ж хоч? — ніби жартував далі Шестов.

—У-у-у-у-у!... Який ти недобрий! Жінки, а не чоловіки... Але ж — я трохи збрехала,— сам товариш директор Глузман і той не лише привітав, але ще й хотів був поцілувати, але я вирвалася йому з обіймів,— щебетала Наталя.

—Хи-х!... Он воно як тобі ! Це цікаво! — мовив Шестов, ніби то спокійно, хоч у грудній клітці, щось йому, нараз,— ніби ворухнулося.

Наталя, не прислухаючи до зауваги Шестова, шелестячи, грубим обгортковим папером, викладала тимчасом на стола, то електролампу з отінцем *), то електричне залізко, а то шовкове укривало на бавовні і, раптом:

—Ха-ха-ха-ха-ха! — заллялася Наталя голосним сміхом мало не падаючи зо сміху. —Ти но, глянь! Чи ж не анахтемські жінки! — вигукнула Наталя, підніси до Шестова, що тепера вмивався,— маленький одяг на немовлятко.

Шестов і собі заїржав по жеребячому. Йому взагалі не зрозуміло було, як то дурні люде плодять собі дітей, щоби морочити лише голову собі такими безглуздицями. І, хоча Наталі він цього не сказав. але зареготав не з радости, а

тому, що в думці він уважав за дурників тих, що завбачли во дарують такі дурниці, як дитячі та ще й немовлячі одяги, ще невідомо, чи потрібні будуть.

Пораючися біля грівця *), Наталя, не те щоб не хотіла, але просто таки забула була сказати про ту сотню карбованців, що їй Глузман був запхнув тихенько в кишеню, шепнувши на вушко:

–Це на дрібні жіночі витрати!... Щоб ознаменувати цей щасливий тобі день.

Вже аж обідаючи, раптом, Наталя вигукнула:

–Тьфу!... Я й забула!... Глузман навіть аж сотню карбованців подарував! – і вийнявши з кишені, показала їх, не знати нащо, Шестову. Йому аж слина потекла в роті.

–Мабуть за те, що хотів тебе поцілувати?– зареготавши, але підкреслено, кинув Шестов Наталі заввагу.

–А дідька йому лисого!– весело вигукнула Наталя, зовсім не завваживши тону Шестового вислову. –Мало чого б він не захотів! Але – дзуськи!

Обід тривав недовго, але весело. Це тим більше, що – крім недопитих "весільних" залишків, серед подарунків Наталя знайшла ще й шклицю *) Мадери.

По обіді, коли Наталя, виходячи знову напрацю, міцно-міцно обнявши Шестова за шию, цілувала його на прощання, Шестов зненацька запитав її:

–Талю! А що ти думаєш зробити з цими грішми?... Це, май на увазі, таки солідний кусень гроша. А ти – ще чого доброго, можеш загубити їх.

–Та я й сама не знаю. Про це, мабуть, вечором пораємось. А тепера, бувай здоров! Бо в мене мало часу.

–Ні, голубко! Хоч часу й не маєш, але... дай ти їх мені ті гроші... на схов. Бож, щоб не виникло якого лиха... Адже втратити таку копійчину, була б велика шкода.

– Гаразд, любчику!... На, ради Бога! – позгодувала добродушна Наталя. –Тільки й ти бережи їх!– додала вона виходячи вже. –Бож грошики ці таки не наші, не нами заробленi. А дане, може ж бути й забране.

–Ну, та ж зрозуміла річ. Чи ж я ворог нашому спільному добробутові? – заспокоював Шестов і Наталя швиденько вийшла з хати.

Сказане Шестовим про добробут – була словесна заслона. Він негайно зодігся й, запхнувши гроші в кишеньку що мав у штанях, бо гаманця ніколи не мав, як і самих грошей, і вийшов із житла.

Коли Наталя вернулася вечором із праці, на своє безмежне здивуванне виявила, що не лише не замкнуті хатні двери, але й чоловіка її "законного" нема в хаті. Гадаючи, що він десь вийшов, може, по цигарки чи що, вона почала чепурити по кімнаті, весело наспівуючи собі під носом. Але минали години, а Шестов не вертав і не вертав, як тобі в воду десь упав.

Злякана виниклою думкою, Наталя глянула до шафи, гадаючи, що, може, він обкрав її та й ізник. Але все було на своїм місці, нічим не порушене. Однак, на душі Наталіній, таки заклубочився неспокій, особливо за ту сотню карбованців, за яку їй треба буде аж чотири місяці працювати, навіть не ївши, щоб вернути їх директорові, наколи б того директор зажадав.

За стіною, шкварчущий старорежимний годинник, давним давно вже простукав північну годину, а Шестов не приходив. Із сухими, але гарячими повіками, лежала тепера Наталя одиноко в своїм "заміжнім" ліжкові. Сон не сідав їй на вії, а думки, поспішаючи одна поперед другої, гнали щосили наввипередки.

Лише коли заспівали треті півні, втомлений Наталин мозок, звелів рясним, ще тридні тому, дівочим віям, змежитися. І саме в цю ж мить, ковані військові чоботи, лунко застугоніли по сходах. На гуркіт чобота об двери, Наталя як на горитву схопилася. Вона навіть не питала "хто там", а швидче одчинила їх, бо була певна, що це таки її чоловік, і присвічуючи, вона пропустила повз себе Шестова, який ледве-ледве тримався на ногах.

Ні шуму, ні гаму; ні слова, ані півслова одне-одному. Бо

Шестов, ледь дійшов до ліжка, вмить упав, як підпиляна колода й не роздягаючися зразу ж заснув. Наталя ж із запаленими очима й щимлячими повіками; з болем у голові, витріщив очі, як колода пролежала ще дві-три години без найменшого бажання сну, щоб знову йти тягти щоденний робочий хомут, якого називають "радість праці", підсолоджений тепера ще й далеко не солодким одруженнєм.

Першу пригоду з Шестовим, Наталя зі своєї доброти та всепрощаючости, вважала за звичайний випадок. Тож ні не дорікала, ані не питала його , гадаючи, що він, за відповідної нагоди, й сам про це якось розповість. Вона навіть за гроші не питала, маючи надію на його тверде слово, сказа не про спільний добробут. Вона бо припускала, що Шестов, здибавшися зі своїми однополчанами, нарадощах – бо ж одружився! – випив на їхні гроші. проста й добросердечна душа Наталина, хіба одна в світі могла таке собі виметикувати.

Дні, які тепера минали один за одним, у якомусь напнутті, й ночі, без тих перших палких і пристрасних обіймів та поцілунків, швидко показали, що Шестов почав частіше й довше десь заседжуватися. Вертав до хати завше п'яний і майже щодня –– над світанок.

Насамкрай Наталя не втерпіла, таки запитала Шестова про гроші. Але Шестов сказав, що він загубив їх, і, що, ніби дуже вболівас по тій утраті, бо недотримак свого, даного їй слова. А тому, мовляв, тепера й п'є з досади, хоча вже на чужі; йому бо соромно показатися їй на очі в тверезому стані.

Наталя, запопадливо працюючи, нікому зі своїх службовців не сказала про своє лихо; та й не допомогли б вони їй у цій біді. Вона, затамувавши біль у серці, лише благала й благала Шестова, не пити більше, щоб не дійшло до якогось гіршого нещастя. Вона щиро пообіцяла забути йому провину його й ніколи йому про це не нагадувати, про ті осоружні гроші. Вона, вісімнацятирічна, довірлива селянська дівчина, що зостата сама, без батьків, жадала лише ласки того, кому була довірила свою цнотливу недоторканість селян

ської дівчини, свою чисту душу нескаламучену ніяким обманством і віроломством.

Але давно вже любовно спалений Шестов, не виявляв до єї цього нахилу. Він упевнившися, що йому справді прощено вигадану їм провину, почав вимагати в Наталі грошей і грошей, буцім на те, що мусить повернути позичку своєму товаришеві, однополчанинові.

Мізерних Наталиних заробітків не вистачало достатньо й на життє, а по її заощадженнях давно й слід прохолов, ні би їх ніколи й не було. Але Шестов, не вірив "хахлухє", так він називав її тепера. Він ставав чимраз більше вимагливий; посилав по гроші до директора, однак про власну працю ані не думав.

А безробіттє довкола – шаліло, як чума в жнива.

П'яний, як дим у вохкий день, прийшов Шестов одного з днів дуже рано з вечора. Перше його слово було, як і всі останні дні:

–Давай грошей!... І що більше, то краще.

Закам'янілe, з попереднього лиха, Наталине серце, не витримало: вона горепашна нараз гірко заплакала. Крізь пекучі сльози, благала Шестова, щоб облишив таке життє, яке безсумніву, може, довести до великого нещастя.

–Чом ти не шукаєш роботи?– випорснув їй ненавмисно запит. –Так же жити ми не зможемо...

–Що?... Може розводом загрожуєш?... Ха-ха-ха! Я й сам про це давно вже подумую... І я цьогодня вирішив: або ж ти завтра мусиш принести од директора сто карбованців, а ні – не приходь більше до хати.

* * *

Чарівним, кругловидим рожевим обличчєм, з карими, радісними очицями; чорнявим, гарно й дбайливо зачесаним на голові волоссєм, хоч і скромно, але зо смаком зодягнена, до того ж щироселянською своєю безпосередністю й недоторканістю, Наталя багатьох чарувала, навіть із вимагливих.

Жінки з Управи Тресту й поважні чоловіки, знаючи про

те, що її батьків було вивезено владою не знати й куди й, що лише вона, мала дитина, була щасливо врятована, любили Наталю, як дитину, як свою, як, насамкрай, людину, яка заслугову на співчуття й допомогу.

Але були й такі, які любили її не як дитину чи людину за гарну вдачу чи за веселий завше настрій, а за її стрункість, за виразно окреслені жіночі ознаки, за... за те, що вони вимальовували собі в розпаленій своїй уяві. І посеред тих людців був найперший – сам директор тресту товариш Глузман.

І підхлібний Глузман давненько вже пробує поплескувати Наталю по спині, а інколи, осмілівши, опускає руку й ниже, коли вона прибирає в його кабінеті. Він уже й задобрював її, але завжди одержував за свою сміливість добря чого стусана в спину. Різні його подарунки йому мало, ні швидче – нічого не допомагали. Його намаги, прихилити Наталю до себе, до такої поважної особи, її пошану й набли зіти, не посувалися вперед ні кроку. Розумна, хоч молода, дуже витримана селянська дівчина лише просто дякувала і за увагу й ласку, як це належало, але ж, де треба було – давала жартівливо стусана й тим одбувала його та й усе.

Почувши про Наталину одруженість, просто з її – вуст Глузманова себелюбність була дуже вражена. Але він, буцім щиро й захоплено, потис Наталі руку й дав дводенную, весільну, відпустку. А в душі, сам собі, погадав:

–Нічого!... Не тепер, то в четвер, але ти таки з – моїх ручок не вивертишся... Не я буду!

Після Наталиного одруження, товариш Глузман, ще солодчий став, ще більше уважніший до – її незначної особи. І, не бувало того дня, щоб він не всунув їй до кишені, то шоколаду плитку, то дорогих цукерок, то ще щось таке, що Наталі, на її скромний заробіток і не купити. За нагоди, він довго й чемно потискав їй руку, а то й, як дитину, ласковито тріс Наталю за бороду, ласо поглядаючи їй ув очі.

–Недобра ви, Наталю! Забуваєте за добро платити добром!... Хе-хе! – бувало мовить Глузман загадково.

Наталя спершу не знала й догадатись не могла, що б це могла значити така директорова заувага. Але одного разу їй ніби блискавкою було шибнуло думкою в голову.

—А, може, він натякає, щоб я йому вернула його гроші? Але ж він міг і з зарплатні вираховувати, хоча, протe таки не вираховують.

Не можучи сама розвязати такого питання, вона вдала ся до директора по розясненнє.

—Може ви, товаришу директоре, невдоволені з того,що я довго не вертаю вам, вами ласкаво позичених грошей?

—О, ні, серденько!... О, ні-ні!... Що ви, Бог бо з вами... Та ж я гроші можу й ще дати... якщо потрібно було б,— поспіхом забалакав Глузман. — І не якусь там сотню, а дві—три... Обзолочу тебе!... Розумієш? — похітливо дихаючи питав Наталю. —Тільки ти... він не зумів закінчити свою гидотну думку. Похітливі спазми перехопили йому горлянку. А Наталя, шостим чуттєм, угадавши про що мова й почервонівши як троянда ранньої весни, вмить майнула з його кабінету, щоб далі бути од гріха.

—Тьфу! Чортова українська порода! — промимрив злючо Глузман, падаючи втомлено, в глибоку мняку седжу. І, лише по якімось часі, цілком заспокійнівши, додав погрозливо, хоч Наталя вже й не чула того: —Брешеш! Таки зломлю твою натуру! ... Підійду так, що не викрутишся!

* *
*

Попереджена Шестовим про гроші, ще з вечора, Наталя хотіла встати вранці незавважно. Хотіла випорснути з хати так, щоб Шестов, аж поготів хопився за єю. Та ледь во на ворухнулася, як, ніби то автомат, підніс голову й Шестов. Він сівши на ліжку, довго стежив за її одяганнєм та однак, упeрто мовчав. Але ледь ступила Наталя крок до порогу, як у цю ж мить, уздогін їй, залунав голос"законного".

—Тож не забудь: або сто карбованців, або... ти й сама добре знаєш. Я жартувати не маю наміру... Так то!

Затвердши, як криця, Наталя працювала ввесь день, як

у домовину покладена. Вона останній час, була перестала ходити на обід до господи. І хоча була притьмом голодна однак, замовлений Глузманом у буфеті, пізній сніданок – таки не взяла.

Голову їй ломило болем. Важкі думки, здоганяючи од на-одну, плутали по мозкові. Їй так кортіло заплакати, як малій дитині, але й сльози на очах не виступали, хоч очі, горіли болем. Вона ніяк не могла придумати, що їй робити з собою. Розповісти ж будькому й просити поради й допомоги, не хотіла. А кінець робітного дня, хоч і повільно, а таки грізно наближав і наближав.

Було вже чверть по четвертій дня, коли Наталя, занісши на листарню службові листи, вернула до Управи Тресту забрати одяг і йти... може десь у прірву чи безвісти.

Усі службовці вже виходили з Тресту.

Переодігшися, Наталя хотіла вийти вже, як раптом залунав дзвоник із директорового кабінету, –а за дзвоником і голос самого Глузмана, який кликав її. Сливе автоматично переступила Наталя порога й безслівно зупинила погляда свого вимученого на директоровому, вгодованому і огрядному тулубі й мовчала.

–Що з тобою, голубко?– влесливо питав її Глузман. Ти цьогодня щось така сумна, ніби десь після похорону.

Нащиміла душа Наталина, аж тепера вибухла нестримною річкою сліз. Їй так було боляче, що вона заридала й справді таки, як мале дитя, яке загубило свою рідну й дорогу маму посеред торговиці.

–Що сталося з тобою, Наталю?– вдруге запитав її Глузман, обіймаючи її стан лівою рукою, а правою гладячи по голові. –Може чоловік тебе б'є? Чи, мо, яка інша біда тобі виникла?... Кажи одверто й щиро. Може ж я зможу щось – тобі допомогти.

Од дотику Глузманової руки, що нагадала Наталі мате рину ласку, їй ще дужче ринули сльози, аж Глузман мусив посадовити її на канапу та подати їй шклянку холодної води, щоб напившися заспокійніла.

І, справді, трохи заспокійнівши, Наталя вже цілком довірливо розповіла директорові, що чоловік потрапив у біду й як перед стратою, потрібує сто карбованців, і, що загрозив їй, щоби без грошей не вертала до хати.

–Так! – хитрувато посміхнувши вигукнув Глузман.–До тепний він у тебе, однак: працювати – не захотів, а грошики – давай!... Але це – нічого!– швидко закінчив думку директор.

–Власне, не заради твого чоловіка,– почав знову Глузман за мить,– а виключно заради тебе, Наталю, я готовий, щиро кажу тобі, чим завгодно тобі допомгти. Треба тобі – грошi? Ось вони! – і подав їй, витігши з паперника сотнівку.–Мало сто,дам більше!... Дам усе, що лише зажадаєш!... Одягну, як ляльку!... По театрах возитиму. Більше не знатимеш цієї швабри й ганчірки... тільки!... тільки!.. – і йому знову спазми вчаділого самця стисли горлянку. Але мить, і він несамовито вигукнув:

–Тільки ти... мусиш мені від... - і не закінчивши, хотів обняти Наталю, як хвилину перед тим.

Але в ту ж мить, як розгорнена пружина, зіскочила Наталя з канапи, з витріщеними, переляканими очима, зверне ними до свого приласкавлювача.

–Ах, от чого ви такі ласкаві, товаришу директоре?!–вигукнула Наталя й усі сльози їй умить ізникли з очей, як вітер їх нараз іздув.–Ви хочете, щоб я вам продалася, як прости Господи, якась вуличниця?

–Наталю!–мовив збуджено Глузман

–Дуськи!... Ось вам директоре ваші гроші! – кинула вона сотнівку, хотіла прожогом вилетіти з кабінету. Але завбачливий директор не лише води подав Наталі, але й..двери встиг тоді ж примкнути, ще й ключа кинути собі в кишеню, щоб і втекти не могла.

–Випустіть мене! – верескнула Наталя.

–Оце ти так дякуєш? – буркнув Глузман.

–Як бачите... Випустіть, кажу вам!

–Добре! Добре дякуєш! Але – гаразд – випущу. Я тебе

не хотів іззісти й не хочу... Ти повинна знати...

–Випустіть, не вмовляйте мене! – сливе криком уже кричала Наталя, не бажаючи чути його вмовляння.

–Випущу, лише заспокійся й не галасуй. А гроші, проте таки візьми: вони тобі в пригоді стануть. А треба буде ще яка кількість,скажи й дам більше,– тептелив своєї директор, невгаваючи.

Мить Наталя вагалася, але страх ночувати десь під тином, таки переміг. І, хоча нехотя, взяла гроші й вислизнула вмить із кабінету й, аж у думці перехристилася, що все переможно пережила.

* *
*

Шестов нудьгував увесь день лежачи в ліжку та чекаючи на гроші. Палив цигарку за цигаркою й, як у поганому шинку, кидав недопалки просто на підлогу. День йому видався – аж надто довгий, хоч половину його він спокійнісінько проспав, лежачи, як кабан у барлозі.

Коли почав наближати вечір, Шестов кілька разів поглядав крізь вікно на майдан, де на стовпі був годинник.Він часто бачив, як Наталя завше опівпятої години виходила – саме біля годинника з трамваю й через майдана йшла вже до господи. Але тепера було вже по пятій, а її не видно. І надійшла вже шоста година, почало вже темніти, а Наталя, не виходить із трамваю.

–Невже ж не прийде?... Невже ж не виручить? Не принесе грошей? – думав Шестов, ходячи ліниво по кімнаті, а попід ложечкою, аж млоїло його, так кортіло йому випити.

Думаючи про випивку, Шестов так дуже задумався, що й не спостеріг, як Наталя, раптом, ступила через порога. І хоч вигляд її був болісно сумний, прибитий, але Шестов не питав її, ані про здоров'є, ані про причини суму.

–Ну, як? Принесла гроші? – кинув він цих кількаслів, мовчазній Наталі, що роздягалася. Але жаль і образа – не давали їй зразу відповісти.

–Ну, що ж мовчиш? – приставав Шестов із запитом.

–На! Хай ти подавишся їми!– вирвалось Наталі гірким, розпучливим прокльоном.–Але знай, що я тобі їх більше– не принесу. Я тобі не банок, ти й сам добре знаєш, що я за робляю на такій роботі.

–Де дістала? – хитрувато спитав Шестов.

–У директора. Але він... він...– і Наталя заллялася гіркими слізьми.

–Умгу! Добре! Значить рубікон переступлено! – загадково мовив Шестов, ховаючи сотенку в кишеню штанів та й знову:–Умгу! Значить рубікон – переступлено! додав зодягаючися в шинелю. –Добре! – мовив він і вийшов із кімнати, зоставивши Наталю в гірких сльозах.

* *
*

Шестов знову, як і передніше, приходив щоразу перед світанком. Падав напівроздягнений у ліжко й засинав.

Осінні дощуваті дні й без того були сумні, а нещасливе життє Наталине зовсім гнітило її й цілковито вибивало з життєвої колії.

Сірі, одноманітні й нудні дні тисли й усіх службовців тресту. Тому то, щоб хоч троби розвеселитися, щоб струснути з себе нудьгу, користаючи з нагоди "жовтневих свят" у тресті було влаштовано вечірку з музикою й танцями.

Наталі ця вечірка не обіцяла чогось особливого чи хоча б якоїсь радости. Вона навіть хотіла була не прийти, щоб не завдавати серцеві ще більшого болю й жалю. Але ж директор заздалегідь попередив, щоб вона конче була на тій вечірці, кажучи, що її чекає приємна несподіванка.

Сама вечірка спершу була сухувата, буцім черствий та зацвілий окраєць хліба, й дуже натягнута. Але по вечері, а особливо по випивці, розвязалися не лише язики, але навіть ноги почали веселіше тупотати. Пари завертілися в шаленому танку. І найбільша кімната тресту, перетворена в танцзалу,аж стогнала, коли після півночі пішли в танок– сливе що всі, щоб під чадом напоїв, дозволити собі на розвагу й гуль.

Глузман, голосно заявивши ще за вечерею, що він най більший начальник тресту, воліє, в такий веселий день, тан цювати з найменшим рангою співробітником – Наталею. І, він увесь час запрошував до танцю лише її. А в проміжках танцю, раз-по-раз приводив її до буфету; не скупившись замовляв їй чи то вино, чи лікеру й вимогливо наставав, щоб Наталя пила за його здоровє.

Із незвички, а тому й із добре посоловілими очима од випитого, забувши про щоденне важке життє, Наталя й із нову стала весела й балакуча. Настрій їй особливо високо був підлетів, як птах випущений із клітки посеред вільних степів, коли директор, завівши її до свого кабінету, спершу показав, чудово пошиту, коштовну сукню з креп-де-шину а коли побачив, як очиці Наталі, засявши, нараз посмутніли, сам, своїми дрижачими руками, надів на Наталю, хоч вона спершу й дрочилася, як необ'їжджений кінь.

–Це твоя!... І знай, що я тобі лиха не хочу... Тільки ж ти... будь до мене ближче... розумієш? – питав Глузман– Наталю, цілуючи її в обидві щоки.

Наталя спалахнула й подвійно почервоніла, вилетіла з кабінету, аж мало-мало не впала, заплутавшися в шлейфі багатої сукні. Кинулася в вир танцюристів. Несподіване й негадане Наталине перевтіленнє, повз уважні жіночі очі не пройшло незавважно. Але шал танцю й випари напоїв, туманили всім голови, тож ця Наталина несподівана радість зостала непоміченою загалом.

Глузман, трохи спочивши, знову появився посеред танцювальців. Він знову, то танцював з Наталею, то вів її в буфет частувати її солодощами й напоями. Наталя, з ненормально підвищеним настроєм і, майже, цілковито оп'яніла, тепере уже не сороміючи, звисала на плече директору.

–Я вже цілком утомлена,– мовила якось Наталя, після чергового танцю. –І світ мені геть макитриться, додала й покірливо схилила свою голівку Глузманові на плече.

Наталя ще розуміла, як Глузман завів її знову до кабінету. Ще кволо пручалася, як він її гаряче обіймав і не-

відривно цілував її в шию, потім, як мале дитя, взяв її на руки й, поклав на широкого шкіряного дивана.

Але що далі було вона вже не могла пригадати. Свідомість вернула до Наталі лише пізнього ранку, коли вона з нестерпним болем у голові, раптово, проснулася од Глузма нового слизького поцілунку. Глипнувши очима, Наталя спершу отетеріла. Не розуміючи, де вона й чого вона лежить, поруч Глузмана, та ще й у цілком помнятій новій сукні. І Наталя хотіла схопитися й тікати геть. Але Глузман знов пожадливо притис її до себе, давши волю своїй руці скеру ватися в...

Відчувши аж тепера всю огидність Глузманового вчинку, усвідомивши своє падіннє, Наталя ошаліло рвонулася— йому з рук. Побачивши його в ненормальному вигляді, вона осатаніло підскочила й, розмахнувшися, з усієї сили за топила наодлів Глузмана в обличче.

* *
*

Ступивши через порога свого житла, Наталя побачила, що її Шестов цілком тверезий, седячи при столі, щось собі писав.

—Де ж це так несподівано заночувала, що й мене не попередила?— запитав він глядячи на нову, до того ж, помняту сукню, якої в Наталі передніше не було.

—Там,-- сумно мовила Наталя,— де більше вже не буду! — сливе крикнула вже крізь сльози.

Ій так міцно стис жаль і біль серце, що вона обливаючися нестримним потоком сліз, що раптом прорвався, почала докоряти Шестову, що він її залишив цілком самітню та здав напоталу людську й на їхні насміхи.

Докоряючи Шестову, Наталя, хоч і невміючи, перекручуючи дещо факти, розповіла, як її запрошено на вечірку аж у кінці робітного дня й тому вона не могла сказати проце Шестову. Розповіла й, як на вечірці, напоївши її, Глузман хотів її зґвалтувати та, що вона затопила його в морду що би оборонитись, то він позбавив її праці в тресті.

Шестов уважно слухав Наталю, але віри не йняв. І собі в думці вирішив:"Уміло бреше! Де могла взяти таку багату сукню ще й нову? Або ж гроші так собі дає той жидюга?"– міркував собі далі. Однак Наталі нічого не закидав.

–Ну й, що ж тепера буде? – кинув Шестов запита Наталі, не звертаючися до єї обличчем. А тому, що Наталя мовчала, він, надівши також мовчки свою шинелю, вийшов із кімнати, не сказавши жодного слова.

Як би воно було насправді – не знати. Але Наталя зі своєї простоти душевної, уявляла, що ввесь їхній трест тепера тільки й має розмови про її падіннє. Тож із сорому вона не пішла два дні на працю. А третього дня вранці вона одержала з тресту листа з розрахунком з причини того що вона не приходить на працю.

І так, нелегке Наталине житте, тепера поважчало вже подвійно. Шестов, щопрадва, менше тепера пив, але до господи приходив пізно. Гриза Наталі чимраз зростала. Безупинні шукання праці не давали жодних наслідків. А їсти ж треба було щось, та в щось треба було й зодягтися.

Поринувши серед безліч їй подібних безробітних, вона бо не лише дізнала, що на добрій праці тепера тримаються лише платячи власним тілом, а ще й докір жінок за те, що так безглуздо позбулася вона праці. І Наталя вже пошкодувала була; радніша б була піти й перепросити огидного Глузмана, хай уже робить із єю, що лише хоче аби лиш працю дав. Але ж на її місці працювала вже краща за єї. Отже, рипатися туди й просити ласки вже не випадало. І Наталя мусила визнати свою нерозважну поразку та ще й за такого скрутного часу, часу шаліючого безробіття.

А житте, тимчасом, тугшало. Ціни на все росли, нібито на дріжджах. За безцінь продала, подаровану Глузманом сукню, й незавважно її прожили. Ні виносити продавати вже не було що, ані праці знайти було ніде.

Шестов із остаточно випорожнілою кишенею, обтріпавши давним-давно свою військову уніформу, тепера вже мало куди виходив. Він чимраз частіше почав докоряти Ната-

лі, що покинула працю тільки, мовляв, тому, що Глузман– може, хотів пожартувати.

–Що тебе поменшало б? Чорт би тебе не вхапив! –кидав він Наталі обвинуваченнє. –Усі тепера так жиють... Бо такий час тепера настав. А так: і ти – без праці та й я – хоч з мосту та в воду.

Гіркі ці докори, Наталю дуже дотикали. Вони бо подвійно були болючі. Бож Шестов виразно нехтував єю. З другого ж боку пекло її те, що вона, завинивши, ще й сама собі ускладнила життє. Може ж співробітники управи тресту й не знали про те все, що їй було виникло та, можливо й не прогнав би й Глузман з роботи... Але... спіткнулася там, де соломи передніше не підстелила.

Якось одного вечора Шестов прийшов до господи знову напідпитку. Розповів Наталі, чого передніше ніколи не бувало, як він десь там здибав свого "корінця" –товариша з військової служби і, з радощів "клюкнули".

–Йому пощастило,– заздро казав Шестов.–Але їхнього, доречі, багатого шефа якогось заводу, треба б було пошукати! Там йому зразу дали добрячу працю. Він обіцяв ще й мене туди влаштувати. Але казав, що треба чекати щось із місяць часу. Але ж – час...

–Гарна обіцянка! За місяць часу й дуба з голоду врієш,– мовила Наталя сумовито.

–Ну так, щож я можу вдіяти? – вигукнув раптом люто і підскочив з місця, як опечений.– Ти сама бачиш, ось півроку шукаю ту проклятy роботу... А що знайшов? Та й зно ву ж: будь я на твоїм місці, я б не седів склавши руки. Подумаєш! Злякалась якогось там Глузмана! А тепера седи, як та перекупка на торговиці. Не могла б заробити, як то інші заробляють!... Поглянь он, вечорами на Думський хоч би майдан, скільки тих вечірніх заробітчанок. А кинь оком на Фундукліївську, на Жилянську або на Безаківську, коли стемніє... І всі хліба кусок мають. А ти – здалася на мене! Чекаєш, щоб я приніс!– несамовито викрикував Шестов і викрикував, крокуючи по кімнаті.

Наталя лише тихо плакала. Натяки Шестова про те, шоб і вона йшла на "вуличну роботу", заробляти, як остання з повій, її приголомшили й біль образи, стискаючи серце, мов би обценьками, не давав їй голосно ридати.

–Знаєш, що? – раптом спинив ходу і став Шестов проти Наталі.– Рюмсай не рюмсай, але я не вірю, щоб у тебе так і не було з Глузманом тої ночі. Брехня!...– вигукнув Шестов і знову почав ходити. –Я певен: рубікон перейдено.... рубікон позаду! Але я тобі нічого тоді не сказав за це...– швидко додав Шестов. –Ну, а коли так, то щож – іди далі. Я на тому шляху нічого не зароблю, як ти можеш. На мене і попиту не буде... Розумієш мене?

–Зна... значить, ти... ти мене хоч... хочеш повією зроби ти? – крізь спазми плачу й гіркої образи питала Наталя.

–Не я роблю, не я кажу тобі: життє примушує. Чи сама, може, не бачиш? Цей місяць, поки не влаштуюся я на якусь там працю, треба якось викрутитись... А ні, то чорт із тобою! Мені вже все одно... хоч і в петлю лізти, я – готовий! Але без мене, все одно підеш на вулицю.!– грюкнувши дверима, вийшов геть із хати.

Ніч і наступний день гірко проплакала Наталя. Як вийти на шкляну гору, так важко їй було йти на ту вулицю й шукати рятунку. Вона ладна була померти, лише б уникти– уникти цього страшного падіння, такого трагичного, в оту, як їй видавалося – чорну безодню життя, життя розпусниці що торгує своїм власним тілом.

Не йдучи шукати праці, бо знала, що все це – марно, Наталя нудьгувала, плакала. А порожній шлунок і – такаж її кишеня, виразно їй нагадували, що – хоче вона того чи не хоче, але вечором таки мусить іти шукати "щастя"...попід тином, як остання сука.

Коли вже почало сутеніти, Наталя ще сиділа при столі потонувши в важкі думи й спомини про дитячі роки, про ті достатки в батька й матери.

–Ой, мамо моя, мамо! – заголосила Наталя, схилившися на стіл.– Коли б ти нещасна знала, до чого дожилася й

як мусить страдати твоя одиначка!

То голосячи, то схлипуючи, то стогнучи, як зранена, вона, раптом, почула, що за стіною сусідський, старорежимовий годинник, пробив уже сім годин вечора. Надворі вже було цілковито темно, а на душі й серці ще темніше, ще важче, як важке її життє. Не замикаючи хатні двери, бо й замикати вже не було що, як придавлена залізною горою, Наталя вийшла з хати, щоб іти туди... де торгують тілом.

На Думському майдані, посеред великого натовпу людей Наталя не йшла, як нормально ходять люде, а сунулася, як привид із того світу. Крамниці й рестрани сяяли світлом, яке серед темряви неймовірно різало очі. З ресторанів лунала несамовита музика й спів якогось непершокласного з артистів співака.

Прохожі молоді чоловіки, впізнаючи по ході повію, похабно штовхали Наталю; іржали їй навздогінці; кидали образливі, непринамні слова, з чого її серце, ще дужче стискував біль і образа, а до горла підступала клубком спазма, розпучливого, гіркого плачу.

Ступивши ще декілька кроків уперед, Наталя раптом зупинилася. Мить думала, вагалась і, враз, обевернувшися на місці, рушила йти назад: хотіла вже йти до своєї господи. Але в ту ж мить, висока, як дзвініця жінка, пропитим, охриплим голосом, з калузькою вимовою, мовила до Наталі:

–Ну, как тваі дєла, малодка?... Фраєра ужо імєла сяводня, аль нєту-ті?

Наталя, зупинившися, мовчала, не знаючи, що то за така птаха "фраєр". Тоді "дзвініця" нагнулася над Наталею й знову питає її:

–Чаво ж ти такая пічальная-то?... Ах, да! Ти, я віжу, новєнькая!... Ха-ха-ха-ха! – зареготала "дзвініця". А тим часом приступила й ще одна.

–Нє бойсь! страшна лішь впєрвиє. А там пайдьот, как па маслу. А "ката" імєіш, аль ти дєвка іщо?

–Не знаю,– сумно мовила Наталя,– що то за "кіт".

–Ха-ха-ха-ха-ха! – заїржали тепера обидві московки. –

Вот дурєпа ти!... Да мужа то ти імєішь?– додала друга.

–Маю. Але десь учора пішов і нема,– відповіла Наталя.

–Ну і чорт с нім! ... Туди єво растуди!... Ґдє–нібудь на вєрнає пьйот, а ти вот раскісла, как палавая тряпка!– бубнила "дзвіниця". Мой тожє пьйот, штоб он прапал! І чьорт с нім, пусть пьйот, хоть весь вєк.

–Нє бось, с ґаладухі-то вишла "прамишлять"? – питає Наталю друга.

–Ти впєрвиє?– докинула "дзвіниця".

–Еге ж,– відповіла Наталя обом разом.

–Ну, калі так, то пашлі! Пряма в рєстарант. Для знакомства випьйом, а там і фраєра найдьом.

* *
*

Проснувшися Наталя почувала себе, як ніби потовчена, в якійсь пекельній машині. Голова їй боліла тупим болем; в крижах ломило; під ложечкою млоїло з випитих напоїв, а на душі було гидко й тоскно. Згадавши минулу ніч, Наталю збридило, аж вона ледь-ледь не почала блювати. Тоді вона встала, понюхала нашатиру, як їй радила "дзвіниця", й усе трохи перемеженилось.

Взявши нового червінця, свій нічний "заробіток", Наталя пішла до крамниці. Купила цукру, молока та кави й вернула до хати. Шестова не було, тож вирішила сама снідати. Та ледь постановила вже готовий сніданок на стола, як до хати вступив Шестов. Не привітавшися, сів до стола й із під лоба кидав погляди, то на сніданок, то на паленіючу Наталю, що горіла вогнем сорому, то на остачу червінця, що – купкою лежала на столі.

Поснідавши й запаливши цигарку, Шестов довго седів і седів при столі; щось собі довго думав пускаючи дим угору. Наталя тимчасом, не глядячи Шестову в очі, прибирала, поволеньки, по кімнаті, мов би нічого й не було. Ні словечка не сказавши, одне другому, вони робили й думали, кожне про своє.

Коли старорежимовий годинник, шкварчачи, простукав за

стіною дванацять годин дня, Шестов устав із-за столу. І, потягаючись, аж йому кістки захрустали, раптом мовив:

–Так, значить, рубікон позаду! – потім простіг руку по гроші, що лежали на столі, мовчки взяв їх, згорнув у ручочку й, запхнувши в кишеньку штанів, ні слова не сказавши, вийшов із кімнати геть.

Так було започатковане нове життє молодої пари... за, як кажуть, рахунок слабшої половини.

З огидою, але щовечора мусила йти тепера Наталя, яко каторжанин, на Думський майдан. Вона в душі проклинала і проклинала той день, що була народжена й день, коли поз найомилася з Шестовим. Але прокльони не допомагали: во на однаково мусила торгувати тілом і далі, з огидою й без межною нудою, але мусила.

Успіх її був не поганий, "клієнтів" було немало й усе-багатенькі: була молода, красна з себе. Наталя з остачі од "заробітків" і себе зодягла й Шестову придбала нового ко стюма, щоб не світив ліктями й колінами, не враховуючи то го, що половина її "заробку" завжди мовчки забирав і заби рав Шестов, як ніби податок. Але цей успіх не радував Наталю. Вона щодня благала Шестова, щоб він швидче улашто вувався на працю. А праці Шестов ще й досі не мав, як і пе редніше її не було.

Так ішов час.

Шестов своєчасно й достотно приходив щодня на сніда-нок. Забирав половину Наталиного "виторгу" й, знову собі йшов геть, до наступного дня. Де він ходив, Наталі ніколи він не казав, а вона й не пробувала його питати. На Натали не ж прохання, щоб улаштовувся на працю, відповідав здебі-льшого, коротко: "Шукаю", а інколи додавав: "Це не картоп-ля, що по дорозі хтось тобі розсипав, нагнувся та й узяв". І по таких розмовах, Наталі зоставало те саме: щовечора й щовечора – як і досі, йти на Думський майдан або в ресто ран Семадені.

Півріче життє, одруженої повії, Наталю не втягло в се бе, не засмоктало її в свої тенета. Вона й далі йшла на ту вулицю, що вечора, як на каторгу, лише з обовязку, а не

з унутрішнього тяжіння на "легкий хліб" якого вона не почувала в собі. Розкішні вечорі з музикою, як і ріки напоїв, її невдовольняли й не тягли до себе. Статечність , порядність її роду, успадковані єю, міцно седіли в її організмі то й не давали їй потонути, захлинутися розпустою, якою вона, чиста з природи, гидувала, хоч мусила. І треба було подати і то, як найшвидче руку допомоги такій натурі; руку порятунку й вона, ця степова квітка, вирятована з багнюки, ще кращою красою душі й тіла заясніла б, засяяла б.

Але ж, допомогу не подано вчасно. Ба!... більше бо того, її, чисту, її майже святу – штовхнуто в те багно, з котрого не лише її душа, але й тіло прагло всіма силами вирватися, щоб не потонути в огиді остаточно й назавжди.

Одного щасливого вечора, коли горепашна Наталя вчаді вши з "успіху" й міцьних трунків, пізно вернула до власної своєї господи, якщо кімнату та можна назвати так, щоб заснути з утоми й, хоча ві сні забути всю ту гидь життя, що останній час її так поглинало, так. тягло вниз, вона на велике своє здивуванне, ввійти в хату не могла.

Двери були замкнені з середини й її англійський ключик чомусь не входив у замок, ніби ніколи там і не бував. Наталя довго попоморочилася, не розуміючи в чому справа, бо Шестов завше ночував десь не знати й де, почала, сама – не розуміючи що робить, стукати в двери, буцім там вона зоставила когось, хто несподівано міцно заснув. Однак, на стукіт у двери, ніхто не відповідав.

Здивована Наталя такою подією, не знала, що й робити. Вона постояла трохи, а потім ізнову почала стукати, гадаючи, що Шестов вернув до хати п'яний і тепера собі міцно заснув, то й спить, як убитий. Але за її дверима вона, раптом почула приглушений шепіт, насамкрай звідти залунало:

–Хто там стукає?–питав Шестов, цілком тверезо.

–Відчини! Це я, Наталя– просила Наталя, не знаючи, що за причина, що він так позамикався там.

–Хто це "я"?– насмішкувато гукнув Шестов, буцім то й не впізнаючи. –Яка це там "Наталя", нічнохода?

–Та ти, що, так напився, що й не впізнаєш, чи що?– спитала Наталя, на свою біду.

–Що?...– гримнув раптом Шестов крізь прочинені двери. –Якась потаскуха... якась хвойда, сміє мені закидати п'янство!... Я цілком твереза людина!... Я чесний робітник, що що прийшов із праці й хоче спочити собі з дружиною у власній хаті, а якась шлюха , якась проститутка, наважується порушувати мій спокій. Геть під три чорти! Я вас громадянко знати не знав і знати не потрібую!... Забирайся к чортовій матері! А ні, то я – милицію покличу, щоб вивели тебе звідци!– і злючо хряпнув зі всієї сили дверима й усе...

–Так!...– мовила Наталя, крізь сльози, що річкою їй потекли з цеї несамовитої несправедливости. –Рубікон спраді тепера позаду,– додала вона слова Шестова, виходячи на темну, сонну вулицю, сонного вже міста.

Мих. Лавренко

Лірика

IV Книга

ПРИМАРА
(Z)

КАЛАБУХІВ Іван Петрович був правдивий, навдивовижу вмілий книговод. Не було бо ще ті єї халепи в світі, щоб він не вивів її у своїх рахівничих книгах та піврічних і річних звітах.

Чимало разів розтрипькував був скарбник Роздзявов, і то державні гроші, коли одержував у банку, щоб видати зарплатню службовцям і робітникам. Одначе, як прийде бува ло до Івана Петровича, як знититься, як пустить свою кро кодилячу сльозу, мовляв: "Загубив, Іване Петровичу!... Слово чести, загубив! Карайте, але не видавайте!"... і все бу вало спливе, як із гусака вода. Іван Петрович усе, як належить "виводив". Та ще й так, що й комар носа не підсуне.

А бувало, що й збіршики, проп'є котрийсь сучий син, де сятку, другу, а Іван Петрович мусить усіх покривати; мусе все те "виводити", щоб кінці з кінцями зійшлися до куни й ніякого прориву не було тобі й помітно.

Правда, за це любили Івана Петровича, як рідного бать ка. Ні один зі службовців ніколи не пройде повз Івана Петровича, щоб не привітати його, як то належить старшому "за ручку".

І, хоч Іван Петрович був уже досить старий, не тільки-

но вступати в партію, але навіть працювати: за доброго б часу – йому вже треба б було вийти на "пенцію", так – піди ж ти й побалакай!

Еге. Так отож, хоч і старий був Іван Петрович, але ж тому, що його всі любили, що він усіх справедливо й по-батьківському захищав, і висунули його службовці тресту на громадську роботу – обрали головою місцевого профкоміте ту таки тресту.

Невдоволений був, дуже невдоволений Іван Петрович із того обрання. У книговодстві роботи було тієї, хоч тобі од бавляй; старість перемагає, кості ломить, тож – спочити б, по праці, так – ні! Іди тепера на якісь там наради, на збори, на засідання чи якісь там доповіді, відчити. Словом – одна морока та й годі.

Але й це ще було б нічого. Іванові Петровичеві працювати – не новинка. Він, утративши батька ще змалку, достатньо звик за свої шістдесят років працювати й працювати, хоч і до десятого поту. Тож тіг би й тута мовчки. Так піди ж ти поспитай у тих партквиточників, чого то вони косим оком на його поглядають, хіба він знає!

Та незабаром Іван Петрович таки взнав і про це. Випало так, що хоч службовці тресту його й обрали головою та ки свого профкому саме, як радянську людину; як чесного й щирого працівника, але партійна верхівка гляділа на його, як на куркуля, як на людину, що ще в недалекому мину лому, визискував своїх наймитів. А тому й ставилися до – його з недовірою, дещо підозріло.

Виплило це назверх так.

Одного разу, коли директор тресту Йоселе Шерер, прогулявши з повіями в заїзді "Континенталь", щось із пятку тисячів державних грошиць, наступного робітного дня, десь наприкінці, коли половина працівниців порозходила, він покликав Івана Петровича до свого кабінету. Не бажаючи прямо сказати, директор довго щось мнявся, терся, то присикувався до головного книговода, то, раптово, зміняв тон та змнякши, ні з цього, ні з того питав: чому це Іван Петро-

вич і досі ось, мовляв, не член комуністичної партії.

–Ви знаєте, Іване Петровичу, що в нас так: хто не з нами, той – проти нас. Ви тепера голова нашого профкому, буцім то – радянська й чесна людина. А минуле ж ваше – куркульське, павуцьке, глитайське, коли хочете... Словом – не наше, пролетарське...

–Та що ви, товаришу директоре!... Та хай мене Бог милує од цього всього, що ви так набалакали! Я ввесь свій трудящий вік – наймитую!... Що це ви на мене зводите?... От це то наклеп! Ніколи я не сподівав почути та ще й од вас, аж таку "істину".

–Хіба?! – випорснув директорові здивований запит. Кажете – завше наймитуєте?! А хутір Калабухів, що ось тут недалеко міста, то не ваш? – здивовано питав директор.

–Ні, товаришу директоре.... Я родом із Харківщини, на мій великий жаль, не знаю своїх рідних: ні батька, ані матери й бачити їх не випало.

–Та-ак!?... Ага-а! Ну то тоді все гаразд. Бачиш,–перейшов директор раптом на "ти",– а тебе всі вважають за–глитая, що присмоктався до радянської влади. Отже, коли так, то ти мусиш бути членом партії комуністів. Завждиш ньому наймитові – не личить бути поза партією, поза нашими комуністичними лавами.

Далі директорова мова потекла вже ніби медом насоче на. Тепер він на всі способи розхвалював Івана Петровича за працьовитість, за той професійний лад у тресті, що заїс нував за його головства у профкомі. Насамкрай дійшло й до того, що Шерер. попліскуючи Івана Петровича по плечу й буцім так собі, байдуже мовив:

–Так, Іване Петровичу, треба б якось "похерити", тобто "вивести" щось із п'яти тисяч... Розумієш?

–А що?– сполошено поспитав Іван Петрович,– мо загу били, не дай Боже!?

–Та... директор замнявся, потім нерішуче додав:– щось подібне на це... Словом, ти, Петровичу, зроби те, що треба. А завтра я дам тобі анкету на вступ до партії, запов-

ниш, а я – тобі ручателюватиму. А там, підшукаємо й ще двох... І все буде гаразд.

Прийшов Іван Петрович того дня до господи, а властиво, не дня, а вечора, не то – сумний, не то – злющий. Мовчки ступивши через порога, ледь чутно буркнув старенькій своїй подрузі Серафимі Остапівні:"Готуй їсти!". А зав ше бувало не лише чемненько привітає її. а ще й поцілує ні женько: їх же бо двойко, як голуб'ятка були. Чому ж було й не поніжничати!

Серафима Остапівна також була прикро вражена такою зміною, що її старенький головний книговод сів їсти вечерю й не лише не перехристився, а й їсть щось мовчки; чомусь сопе, мов би тобі з ковальського міха. Тож, чуючи в своїм серці що тут щось незрозуміле й не витерпіла:

–Що це з тобою, Ваню? Чи не заслаб, боронь Боже?

–Е-ех!... Хоч не хочеш – заслабнеш! – буркнув Іван Петрович, скрививши уста, мов кислицю вкусивши.

–Та щож то за така подія? Чого ж це: не хотячи слабнути, мусиш слабнути?

– А коли так тобі накажуть! – якось нервово відгиркнувся Іван Петрович.–Мусиш ти не мусиш, хоч і не хочеш?

–Гм!... Хай Бог не доводить!... Як же це зрозуміти?. Накажуть – заслабнути? Щось мені – не в тямку.

–Е-е-е-е! Та що ваш той жіночий розум! Тільки й слави що волос у вас довгий... От скажуть, скажім тобі, вступати завтра до комуністичної партії, чи ти не заслабла б?... Га? Щоб ти сказала?

–Хай мене Бог боронить од тої копинистичної партії! – перехристилась Серафима Остапівна.–Таж я вже– стара.

–Ага-а-а-а! Стара-а-а-а! Ось і я не молодчий за тебе. А кажуть вступати. Що ти їм поробиш?

–Ой, Божечку! – сплеснула Серафима Остапівна руками. –То-то й їсти сів не христячись... І за щож оце так-о взялися на тебе, Ванечко?

–Хіба їх знаєш... Певне, хочуть іззісти... Бож не мар но пришивають, що я – куркуль, глитай, та ще й –власник!..

якогось Калабухового хутора!... Ну, а перехреститися, то-я й справді, мабуть, таки забув, з досади.

Ніч у родині головного книговода тресту "Київсмітпал" була цілковито змарнована. Іван Петрович довго не спав, усе ворочався й ворочався з боку на бік, як червяк. У гоєподі в заводі не було ніякої нужі, а Йвану Петровичу подобало, що щось кусає всю тобі ніч, а то лазить по тілу.

Серафима ж Остапівна так засумувала з цього приводу, що її подруга тягнуть у "копанисти", що не лише не могла заснути, але мало не всю ніч простогнала й проплакала, немов би вона вже поховала свого Ванєчку. І обоє вимучені безсоннєм, сливе, на світанку таки задрімали.

Але й той сон їхній, був бо-короткий. Почав зпросоня Іван Петрович, кричачи на всю господу:"Ух!... Ух!... У-у-у-у-х!!! зіскочив із ліжка, ввесь мокрий, ніби з води витягнутий і, своїм несамовитим криком, збудив і Серафиму Остапівну.

–Що з тобою, Ванєчко?... Хай тебе Бог боронить!

–Якийсь жахливий павук... О, яке-е страхіттє! Тьфу!.. Нечиста сила якась та й годі!

– Та де ж він?... Кажеш –павук?

–Павук же, павук! Кажу ж тобі! Та ще й чорний, з волохатими лапками... Неначе вхопив мене за горлянку й ну!-тягти мене в якусь калабаню з мутною водою.

–Боже ж ти наш, Боже!... За що ж це нам якусь незна ну кару посилаєш?– стогнала, прибита лихим передчуттєм і вимучена безсоннєм, Серафима Остапівна, готуючи вже сні данок. А коли Іван Петрович уже виходив із господи, щоб іти на працю, вона зі слізьми на очах благала його:

–Ванєчко, мій дорогий! Христом Богом благаю тебе – не йди в ті кляті "копанисти"! Та ж, дяка Богові, їли ми досі хліб і без їх...

–Е-еех-х!... Якби це од мене залежало!– гірко махнув і плюнув Іван Петрович і вийшов із хати.

День у тресті був надзвичайно гарячий і напружений. І рахівниці, як ніколи передніше, стукали немов лелеки довгими дзьобами в своїх гніздах. Івану Петровичу аж піт із

лоба скапував, так він швидкував, щоби вчасно закінчити піврічного звіта, а швидаючи сам, ще й інших підганяв.

Не в такий бо день тра було випасти халерній події,що була випала того дня. Не минуло бо й півдня, як до Івана Петровича почали підбігати, то по одному, то вже гуртово, службовці тресту й, із голосним вигуком:

–А!... Вітаємо!... Вітаємо!... Вітаємо, Іване Петровичу! – тисли йому руку й загадково посміхали та бігли чимдуж знову до праці. А Іван Петрович, ошелешено кліпав очима й думав: "Чи всі подуріли, чи що воно за знак?"

Насамкрай ув обідню пору підступив до Івана Петровича замдиректора Натан Щербиліс.

–Вітаю, вітаю нового члена партії! – простіг він руку, щоби потисти правицю Іванові Петровичеві. –Так би й дав но тра було зробити!

–Та що ви, Натане Ароновичу!... Якого там члена партії? Я ще й не думав про це, а ви вже...

–Ну-ну, Петровичу! Я добре знаю, що скромність – дуже гарна риса в людині. Але ж вам, уже – зайве скромничати. Я ж бо сам, щойно, підписав як другий ручитель, вашу анкету на вступ до партії... Бажаю успіху Іване Петровичу! Це дуже розумно зробили.

І ледь одійшов Щербиліс, як молодцювато підбіг, вступивши до книговодні, сам директор товариш Шерер до Івана Петровича. Він обнявши Івана Петровича й собі:

–Здоровлю, товаришу Калабухів!... Ти вже майже член партії! Ось тобі й анкета. Навіть із усіма трьома ручіями маєш! Розумієш? Тобі – ніякого клопоту! Так то! Виповни, як належить, а в кінці дня, я заберу. Доречі: цьогодня засі данне нашого партосередку. Отже, зостанеш на якусь годи ну по праці, щоби бути присутнім. І ми тебе й у партію там уведемо.

Дзвоник, що нараз, залунав, сповіщав кінець обідньої пе рерви, урвав вельми не-милу Івану Петровичу розмову. Та за хвилину, поринувши в працю, він про все це забув, кину вши осоружну анкету в столівку.

Довкола й знову заскрекотали й зацокотали то рахівни ці, то лічільниці. Усі працювали напружено й ніби натхнено, бо знали бо, що після піврічного звіту, настануть спокійніші дні, коли можна буде, навіть у робочий час, розпові сти одне-одному, а то й цілому гуртові, смішну небуваличку чи якусь побрехеньку, заради розваги.

По обідній перерві, день ще швидче котився в безвість Іван Петрович підзагальнював уже останню шпальту своїх, дуже чисельних, і складних рахунків. І ось раптом залуна ло йому над вухом:

–Ну як, Ваня, анкета твоя готова?–пита директор.

–Ой, Йосипе Гершковичу! Таж у мене роботи – по самісіньке горло. Я навіть забув про ту анкету... Може б,чи не краще було, якось іншим разом?

–О, ні-ні! Виповнюй зараз таки!... І то – негайно ж!... Щоб через десять хвилин була готова! Я потім – забіжу.– І вийшов собі.

–От нечиста сила?– застогнав Іван Петрович, згадав у перше за ввесь день свій сон. –Ну, притьмом тобі тягне,як той павук!– додав уже подумки, хоч ніхто й так не почув би, бо він працював ув окремій кімнаті, куди без особливо го випадку, ніхто не заходив.

Глянув Іван Петрович на ту анкету, а там – аж понадстокількананцять запитів. Важко було йому на серці: це ж бо день-денський тра її виповнювати! таке ряднище! Хотів, не розглядаючи, покласти анкету знову в столівку, але цеї миті в двери зиркнув директор і гукнув:"Ага, заповнюєш! Ну то кінчай та швидче!" – і знову зник десь.

Перед очима Іванові Петровичові, мов би на яву, виникло скорботне обличчє Серафими Остапівни і на думку ви плили її слова-благання:"Не йди, Ваню в ті копаністи!"

І завагався Іван Петрович:"Що його в світоньку Божому робити?!" – подумки волав, борсаючися в тенетах своїх таких трудних думок, як муха в павутинні. "Не доступи – горе, а переступи – коли б чи не було аж двоє горів".

Знав бо він добре, що з такими справами вони не жар-

тують. І йому виразно виплило на думку вчорашня розмова з директором, коли той сказав:"Хто не з нами,той–проти нас! А з такими, ми знаємо що робити". Отже, не напиши цю прокляту анкету, це – стати одразу ж перед їхньою силою, й владою? А напиши, що тоді буде? –пошепки мовив запитом Іван Петрович.

Раптом у дверях знову став директор.

–Ну що, готова?... О, Ваня! Та ти ще й не починав виповнювати!– мовив директор, поморщивши обличчє з невдоволення. –Щож ти мнухи мнеш?!

–Таж у мене, кажу вам, роботи – справжній потоп!Звіта ж піврічного викінчуємо... Може б таки... іншим разом?

–Ні-ні-ні-ні! Треба зараз же...Секретар парткомітету в мене чекає на твою анкету. Як же ж так – підвести його!

У загальній книговодні нараз залунав тонко-заливчасто своїм голосіннєм дзвоник, сповіщаючи, що трудовий день в тресті "Київпалсміт" – закінчений.

–Ну от, бачиш Іван Петрович!– суворо миркнув директор. – Кінець дня, я обіцяв секретареві дати твою анкету, а її нема. Що може подумати людина й про мене... та й про тебе, майбутнього члена партії? А все через те, щоти, чомусь огинаєшся, мнешся. Щось мало пахне твоїм найвитством, твоїм пролетарським походженнєм,–бурчав директор, бігаючи по кімнаті.

–Ну, що я тепер секретареві скажу?– гукнув нараз, зупинивши свої кроки над Іваном Петровичем, директор.

–Таж... товаришу Шерер! Чи ви не розумієте, чи ви не бачите, що мені піт річкою спливає од роботи? – заволавши, благальним голосом, мовив Калабухів.

–Е-е-е! робота-робота!... Робота роботою, а ця справа куди важливіша за всяку там роботу. Вступити в партію Ленина–Сталина, це – велика честь і заслуга перед батьківщиною! Не всякому смертному щастить це, хоч би й хотів! Ти це розумієш? Я тобі ласку роблю, зважаючи на твоє ж пролетарське походженнє, а ти мені – ногу підставляєш. Ти пошукавби сам трьох ручіїв, тоді б зрозумів, що це значи-

ти може. А я тобі їх– уже дав!... Як собі хочеш!– злючо й подратовано гукнув зненацька, а за десять–пятнацять хвилин, щоб анкету виповнив. На засіданні я скажу, що ти її – викінчуєш...– і стукнув дверима.

Довго сопів Іван Петрович над клятою анкетою. Багато разів забігав директор підганяти його, щоб швидче вже дати її секретареві. Лляв піт Івану Петровичу не струменем, а правдивою річкою, коли дійшов до запиту:"Де житлять батьки твої?","Хто твої батьки?"

–Та на тім світі! – злюще гукнув Іван Петрович. –Деж можуть бути батьки вже старої людини!... А, хто вони–я й сам не знаю... От морока!... От павуча робота,– буркнув із–переляку, щоб ніхто не почув, аж присів Іван Петрович.

Далі йшло запитання:"Яка маєтність твоїх батьків." Ше далі."Якої вони ідеологичної настанови?","Як вони сприймають пролетарський Жовтень","Чи не виступали вони проти радвлади?","Якої вони думки про світову революцію?" І "Чи вірять вони в перемогу світового пролетаріяту?" й от так безліч інших подібних.

–Тьфу!–сплюнув утанажілий Іван Петрович. –Та ж звідки я можу знати, якої вони ідеологичної настанови були чи тепера є? Як я можу знати, що вони думали чи то думають про ту світову революцію чи про перемогу світового пролетаріяту, коли тих батьків я й ув очі не бачив? От дурні,з найдурніших дурні всі ці запити! – і Іван Петрович, зі звички книговода, широко розмахнувши пером, товстою рискою, накреслив, віцомого всім у книговодстві знака "Z", що на книговодській мові мало означати – порожньо або –немані чого та й годі.

І, можливо, все це добре б і випало. Але ж виникла непередбачена обставина. Не маючи ніякої задньої думки, а ні не передбачаючи наперед нічого, Іван Петрович, мов би так уже йшло на лихо, взяв та на тому клятому "зеті" ще й хвилясту риску махнув по середині, ніби хвостика вчепивши. А той хвостик... скажи ж – ішло на нещастє! –та й ліг якраз на запиті "Якої вони думки про світову революцію"

І, либонь, більше нічого не додавав.

Коли минуло добрих чи не дві години й, коли директор–прибігав до робітні Івана Петровича чи не в десяте, анкета його таки була вже готова.

–Ну, насамкрай, ти таки згопоторив! – не то невдоволено, не то – вдоволено, мовив директор, беручи ту анкету до рук. –Але читати – нема часу. Ходімо зараз на засіданнє разом зі мною...– сливе підганяв він Івана Петровича.

Засіданнє об'єднаного парткомітету тресту "Київсміттєпал", закінчивши розглядати останнє питаннє з денного порядку, перейшло на загальні справи. І саме в цю мить, до гарно й утульно обставленої робітні – кабінету секретаря й партійного верховоди, вступили директор Шерер у руках із анкетою та Іван Петрович... з немалим трепетом у душі.

–От це наш товариш Калабухів, Іван Петрович,– промовив Шерер секретареві парткомітету,– наш головний книговод. Всі ми його добре знаємо, як чесного працівника й радянську людину. Ось уже півроку він працює на громадській роботі – головою профкомітету. З роботою, по моєму справляється дуже добре. І, хоча він, як бачимо,–старий ніби, але ж і старим не заборонено вступати до партії Ленина–Сталина, якщо вони почувають, що партія їм зможе таки стати другою половиною їхнього особистого "Я". Отжеж я й ще два члени партії, які тут присутні – рекомендуємо в члени партії й Івана Петровича товариша Калабухова.

І тут подав директор секретареві оту злощасную анкетку Івана Петровича.

–Умгу! – миркнув невиразно секретар, глипнувши зпідлоба на Івана Петровича та й мовив:–Сідайте, товаришу!

На мить запанувала тиша, яку порушував лише незначно шелест паперу анкети, що бігцем переглядав секретар парткомітету. Присутні, скориставши з миті перерви, повитягали свої цигарниці й запалили цигарки.

Цигарковий дим почав ще дужче засірювати й так занадто вже сіре повітрє од спалених передніше цигарок. Узаня тті собою, ніхто не спостеріг, як обличчє секретареві парт

кому, з сірого, раптом, стало чорно-червоним.

–Так, громадянин Калабухів!... Значить хочете вступити в партію? – запитав секретар парткому.

–Та, оце ж...– ледве встиг миркнути Іван Петрович.

–А підійдіть сюди! – мовив секретар, кивнувши пальцем Іванові Петровичові. –Що це таке, ось тут?–тицьнув тим таки пальцем на "зет", саме в тому місці, де хвиляста риска перетявши "зета", майже викреслила..."думку про світоу революцію".

–Та то... хвостик,– ошелешено мовив старий книговод.

–Ах хвостик!?... Фашистський знак на"світову революцію"?!– ревнув секретар, як бугай перед боєм.

–Та – ні, товаришу секретар... Тож – тільки знак, що в книговодстві означає – нема нічого.

–Агаааа!... Он воно як! Добре! Ви – вільний... Можете й до хати йти. Ми розглянемо вашу анкету й заяву пізніше.

Того вечора світло не горіло в господі головного книговода тресту "Київсмітпал" – Івана Петровича Калабухова. Вечера ані йому самому, ані Серафимі Остапівні й – на думку не йшла. Вони сиділи прибиті, приголомшені в очіку ванні, що от-от упаде на їхні старечі голови несподіване досі лихо. Іван Петрович, сливе, пошепки, мов би при покійнику седячи, розповідав своїй старенькій подрузі про події з того дня й важко зітхнувши, ледве чутно мовив:

–Хвостик заїв!...

Довкола все німувало; все давним-давно вже спало, як убите. Лише дві старенькі, раптово, зсохлі й погорбатілі з передчуття, постаті, притулившися одне до одного, сумно-сумно похитували головами: сиділи, як двійко голубяток.

Час ішов. І чи була то північ, а чи вже далеко аж позапівніч, вони не знали. Їм уперто тікав сон із їхніх повік.

Та ось, нараз, постукано в двери, чого ніколи передніш не бувало досі. А що господарі, опинившися в такому стані, стані смутку й переполоху, забули двери заколодити, то невідомі нічні гості, враз освітили своїми кишеньковими ж світцями всю кімнату.

Серафима Остапівна зо страху – зойкнула, побачивши озброєних людей.

–Тихо!...– мовив наказово один і, додав: –Обшукати все ньке житло!

Далеко-далеко за північ, коли вже мали треті півні заспівати, Івану Петровичу наказано:

–Збирайся!... Без зайвої мови!

Трясучись, як у пропасниці, притискаючи до сухої грудини свою стареньку супутницю багаторічного, злиденного, але чесного життя, тільки й мовив Іван Петрович:

–Прощай!...

–Ой, Ваанечко-о-о-о!... Ой, нащо ж ти того-о-о хвостика-а-а писав!– і впала знепритомніла на підлогу.

Непрошені нічні гості вийшли не мовивши ні слова.

А ніч сунула далі, покриваючи все темрявою

Темрява покрила й Івана Петровича, головного книгово да тресту "Київсмітпал"у.

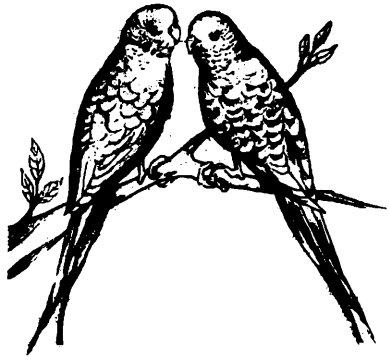

СОЛОМНЯНИЙ БРИЛЬ

(Щаслива Подія)

ТЕПЕРА вже не пригадую яке, добре памятаю, що саме серед тижня, випало було якесь свято.

Час був переджнивній. Косовицю вже вспорали, а жнива, от-от-от! – мали розпочинати. По обіді того дня, замість, як то належить порядній людині, – лягти в холодку, полежати, спочити, я був пішов поглянути на озимину. Тра було перевірити, – коли можна буде починати жати пшеницю.

День був випав, такий же гарячий, чарівний і лагідний що йдучи путивцем, посеред стін дозріваючого хліба, височіючого під яскравим погідним сонечком, я почував себеніби не йду, а притьмом тобі – пливу якоюсь чарівною річкою. Хвилі золотого хліба, мов би й справжні морські, котили валами далеко-далеко, аж до самого обрію.

Нараз, до моїх вух долинули звуки, далеко десь співаної, сумовитої пісні, слова якої важко було здалени вловити. Відлунки пісні пливли понад житами та пшеницями ніби ті пахощі весни. Вони, то зростали, набираючи напруги, то й знову, потихці спадали, ніби мерехтячи в повітряній прозорості.

Співано десь далеко од мене. Але вміру мого наближен

ня, чимраз виразнішало. Співала її якась, видно, одинока-жіноча особа, бож ані жіночого, ані чоловічого, але другого голосу, не чутніло.

Спершу я, аж настояв,щоб наслухати: де й у який бік саме співано. Та визначивши, що співано, приблизно, десь не далеко Чернечої могили, саме чи не там, куди я й іду, я знову рушив і вже пішов швидче, щоб не втратити нагоди, почути, хоча б кінець пісні.

Але, саме тоді, коли я був рушив із місця, дзвінкий відлунок пісні, піднісшися до недосяжної висоти ноти, дзвенячи, мов найніжніша струна арфи, нараз обірвано й він – замовк, ніби його й не було щойно.

І хоча я ще довго наслухав, стишуючи свою ходу й тамуючи подиха свого, гадаючи, що, може, звук десь віддаляється, пісня вже більше не залунала.

І мене вмить опанувала не то нудьга, по втраченім звукові, пісні, не знати й ким співаної, не то якийсь тупий ніби аж тиснучий жаль, що не пощастило, хоча б побачити – хто ж то так чарівно співав і. що то за пісня була, що аж так зворушувала серце.

Ув обважнілій задумі, з похиленою до землі головою, й цілком спрокволивши ходу, ішов я тепера до Чернечої Могили, як сам не свій: щось невдоволено ворухало в душі й мимоволі навівало сум.

Наш лан пшениці лежав із південного боку цієї височини, що відбігала од низини "Довгі Лози" і, на якій умости лася, не знати, чому саме, так названа – Чернеча Могила.

Проходячи повз свою пшеницю, що росла мов очерет, та мріла на сонці, ніби позолочена, я, чомусь не зупинив себе щоби піти обніжком, глянути на врожай. Якесь незрозуміле мені бажаннє тягло мене вийти на Чернечу, стати на її вершку й поглянути, чи не видно десь тої, що недавно була співала.

І я, мов зачарований, пішов далі.

Та, ледь наблизів, щоб вийти на саму Чернечу, як, раптом, міцне й дзвінке, як срібний дзвоник, сопрано, задзве-

ніло на всю свою широку й могутню силу:

Стоїть гора високая,
А під горою – гай.
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай...

Тепер я бігцем вилетів на вершок Чернечої, сподіваючи таки побачити співачку. Кинув зором довкола в пошуках її, але – марно. Довкілл€, гойдане золотими хвилями– уперто німувало, ховаючи в собі незнану царівну природи, що не маючи найменшого страху, водинці десь виспівувала собі "Журбу", посеред колосистого врожаю.

Хвилі пісні, перемагаючи мовчазність довкілля, виразно линула таки од нашого лану пшениці. Вони лоскітно тиснулись до моїх вух, мов та знесилена морська хвиля води, припадаючи до низького берега.

Не чекаючи більше, щоби побачити співачку, рушив я з Чернечої нашвидь, поглядаючи на ходу, раз-по-роз, чи ніхто, часом, не вирине; чи не заманячить де чиясь голова?.. Але, щойно я зійшов із Чернечої, як пісню знову було обірвано на останньому рядкові.

Але тепера вже я виразно знав, що чарівна співачка– десь тута, поблизу. "А може вінка десь плете поблизу?" – ви никла мені раптом думка. Бож іншої роботи не було та й у день свята ніхто й ніде не працював.

Обходячи обніжками свій лан, я жагуче ловив кожний з найменших шелестів, але ж довкола ніде, ані не шелесне, а ні не зашарудить.. Я вже почав був гадати, що мої власні вуха й мене ж обдурили. Можливо співачка десь значно далі, а я шукаю її тут, плутала думка в голові.

Забувши чого я прийшов на ниву, вже хотів був іти собі геть, думаючи, що десь може таки натраплю на співачку. Та щойно став я одною ногою на путивець, заросли спорішем, як над пшеницею, раптом, бадьоро й кличуче, задзвенів дівочий голос;

Наша славна Україна,
Наше щастє і наш рай,

Чи на світі є країна -
Більш миліша за наш край!...

Ошелешений такою несподіваною близькістю пісні, ступив я з півдесятка кроків у гущавину хліба. І ось: передо мною, розгорнувши пшеницю, седіла, спиною до мене, дівчи на з вінком на голові. Мій несподіваний шелест колоссєм, сполохав її. Вона, раптом, урвавши співати, злякано скрикнула:"Ой, мамо моя!" й нараз, стала на рівні ноги, ховаючи руки за спину.

–А й, справді, дівчино, чи є де в світі такий край, щоби... в чужій пшениці – робити собі – рай!?– посміхнувшися, мовив до дівчини.

–А це ваша, може? – зачервоніла вона, як троянда.

–А так, дівчино!... А ти ж, як гадала?

–Я нічого не гадала, бо не знала,– засоромлено, алеж щиро зізнала дівчина.

–А ти ж, звідки, що нічого не знаєш?

–Із сусіднього хутора Глибокої Балки.– відповідає.

–Але щось, чи не обдурюєш мене, дівчино. Таких, як ти щось я ніколи там – не здибав, ні разу.

–Даруйте! Але не маю жодної потреби дурити вас. Що ж мене не здибали, то то й не диво. Бо ми, щойно цеї вес ни приїхали сюди.

–А, хто ж це такий "ми"? – питаю дівчину.

–Ну... я та мої батьки, як хочете знати.

–Ага-а-а!... Ну, гаразд. Але щож ти робиш? Нащо оце– потолочила мені ниву?

–Нічого. Оце сплела вінка та співаю... Я так люблю по ле й золоте море хлібів... А за нивку – вибачайте... Я ж її не потолочила,– мовила дівчина підіймаючи дещо примняті стебла пшениці. –Ось, бачите,– весело гукнула вона,–вони вже й стоять!

–Ну, та це нічого,– кажу їй,– за пару днів уже почне мо жати, то й не зможе загнисти. Але... Що то ти так хо ваєш за спиною, я хочу знати?...Га?

–О, ви дуже цікавий! Як багато знатимете, то швидко

постарієте,– весело зареготала дівчина.–А, певне, старим бути, не велику охоту маєте?–додала вона регочучи.

–О, ще далеко мені до старости,– відповів я.

–Тож і не питайте, щоб не постаріти.

–А я все ж таки питаю... І всетаки дізнаю, хоч і постарію!– гукнув я весело, настроюючи й себе під її гумористь та підступив ближче до неї.

–А от і ні-і!–реготнувши, шелеснула вона з пшениці – навтікача, не ховаючи вже соломняного бриля, з блакитною опаскою.

–Стій!... Стрелятиму!–крикнув я жартома дівчині навздогін, як вона вискочила на самий уже путивець.

–Тю!... Хіба ж ви – бандит? – злякано й знову густо почервонівши запитала дівчина.

–О, ні! Боронь мене, Боже!... Це я пожартував, щоб ти стала й не тікала, та й тільки... Бо хочу з тобою подружньому погомоніти.

–Чи ж варто з вами розмовляти, коли ви – аж такий лихий? Та ж так можна й перелякати людину, як ви робите.

–А ти, дівчино, не май страху... А кому ж це такого – дуже гарного, бриля ти виплела з моєї пшениці?

–А от і не скажу. І це за те, що ви мене так немило сердно переполохали.

–Та скажи!... І, доречі, чому це ти називаєш мене на "ви"?

–Бо така в нас поведенція, що незнайомих і старших-завше називаємо тільки на "ви".

–Та ж я не на багато й старший за тебе... Та й хотів би бути з тобою знайомим, якщо будеш ласкава й дозволиш мені на цю приємність.

–А, чому б і ні!– мовила дівчина поглянувши на мене.

–Ну, то не кажи мені більше "ви".

–Гаразд,– мовила вона сідаючи на путивці й витягаючи соломину з під нігтя в нозі, а поруч її сів і я.

–А звідки ж ти й із ким приїхала?

–О, які ви заоудькуваті! Я ж уже казала, що з бать-

ками. А приїхали ми здалека-здалека... звідци й не видно!– крізь стримуваний сміх відповіла вона.–Там у наста така пекельна тіснота, що хоч плач. Землі обмаль та й сіють, переважно, жито та ячмінь. А батькові – закортіло мати булки,– весело вже зареготала й додала: – Білий хліб! А в вас тут – бач! – пшениців, пшениців, мов би тобі справжнє море золота.

В невимушеній гутірці, пересипаній то веселими посміхами, а то й – реготом загонистим, ніби межи давніми та милими друзями, ми з пшениців і білого хліба, перебалакали й ще з півдесятка різних тем.

Розповідаючи одне-одному, хто й що з нас знав, ми цілковито забули про час і місце й не спостерегли, коли сонце опустилося над сам захід. Дівчина була мило-балакуча, дуже товариська; дотепна й швидко виходила з найскладніших подобало обставин у розмові. Але ось вона, раптом,– зиркнувши поверх пшениці, як гукне:

–Ой, мамо моя! Ви бачите, вже й сонце сідає на край землі!... А я седжу, як привезена. Чи не – тю! Ще хтось перестріне подорозі,– схоплюючися з землі, мовила вона.

–Не май страху! Я ж можу провести.

–О, ні-ні!... БоронЬБоже! Хтось побачить, то ще засміють.... Прощавайте!– кивнула вона відходячи.– Час іти.

–Побудь тут ще!– випорснуло мені, мимоволі, проханнє. Я почував, що ця дівчина, мов би привязала мене до себе. І то якоюсь такою цілком невидною, але міцною ниткою.

–Е-е!... Ні защо!... Час іти до господи, бо матір лаятимуть, що так заседілась у житах.

–А, хіба в тебе матір, аж така лиха?

–Ні. Добрішої й у світі не знайти. Але ж я пішла з господи, мало не з самого рання.

–Ну, то подаруй мені хоч цього бриля, на спомини про таку гарну й милу зустріч!

–Ні. Не можу...Це бриль моєму нареченому!..–зарегота ла вона весело.

–То я хочу бути твоїм нареченим,– мовив я й не счув-

шися, як воно мені вискочило з вуст. Дівчина трохи спова жніла, а згодом:

–Ні. Це вам не до лиця. У вас он такий ланюга пшени ці... Ви, напевне, багатенький, а ми – бідні. Тож не годить ся мені бути вашою нареченою...

–То не подаруєш?

–Ні!– рішуче відповіда дівчина прямо.

–То я одніму його тобі!– гукнув я весело, метнувши на здоганяти її.

–Але не наздоженете-е-е! – регочучи, майнула вона білими литками.–Надобра-а-а-ані-іч! – гукала дівчина здалека одбігши швидко, як дика коза.

–Надобраніч!–відповів я. –Тьфу!... Ковеза гарбузова!. Як її зовуть, так і не спитав!– вилаяв я себе, йдучи вже до свого села, коли дівчина була зникла мені з очей.–Одначе, цікава пригода! Зовсім, як було з Чіпкою в романі– Панаса Мирного "Хіба ревуть воли, як ясла повні"

* *
*

Наступні дні тижня видались мені цілковито порожніми: мені щось бракувало, щось ніби я згубив і ніяк не можу знайти. На батькове запитаннє, чи готова вже пшениця, щоб починати жати, відповів "готова", хоч через чарівну співачку, навіть колоска в руках не тримав, щоби переконатися в її стиглості.

Все це, зрозуміло, не втекло від спостережливого материного зору. А матерки ж і – не питаючи вгадують усе,хоча прямо нічого й не скажуть.

–Що з тобою, синку? – затурбовано буцім поспитала мене матір, а самій, у карих очах, зайчик-хитрунчик блиснув –Чи ти не хворий часом?

–Ні, нічого, кажу мамі,– здоровий, як мотузка утроє ще й із поплітом.

Матір тоді вже, одверто посміхнувши й, нічого не сказавши, зоставила мене в спокої.

Наступної неділі треба було їхати до містечка, на тор-

говицю. Потрібно було придбати деякі запасні частини до жниварок, щоб у гарячий час жнив, за поломки, не зупиняти праці. Але я вирядив батьків, сказавши, що я – щось ніби слабий, чогось нездоровиться. А сам, ледь дочекав півдня – майнув знову "перевіряти" стиглість пшениці... біля Чернечої Могили.

Але ж... О, доле!... Невже ж ти за мене забула?! Блукав біля Чернечої до самого, сливе, вечора. Разів із десять вибігав на могилу. Оглядав усе довкілле, наслухав: чи не чути десь, хоча далекого відлунку якоїсь-будь пісні? Але,ні!. Все довкола німувало; все, як мені видалось,ніби сумувало разом зі мною, мов би то розуміючи мій смуток – мені таки співчувало та й тільки. А моєї чарівної співучої кралі, не було ніде.

Уже смеркало, як я наближався до двору. Батьки мої вже були вернули з торгу. Матір – "цє-цє-цє-кала" до свиней, виганяючи їх із городу. А батько, уздрівши мене, гукнув до матери:

–Ти гля... стара! Ми гукаємо, ми шукаємо, а він – ось тобі, як із під земі видибнув!(батько, мабуть, був чи не – під веселою мухою).

–Десь чи не гулі справляв!– гримала матір на мене лютуючи на свиней.– А свині город увесь передовбли! Тьфу!.. Ні тобі хати нема на кого зоставити, а ні тобі допомгти!.. Ходить, як незаганяний. Ідуть ось жнива, так і жнивувати ж нема кому!– натякала матір на "щось", чого сказати прямо не хотіла, що мовляв, женися швидче.

–Ну, досить-досить, стара!– мовив лагідно батько.–Може ми з тобою не були такими самими?

–Агов, Миколо! А Миколо!... А йди-но сюди!–гукав батько до мене, коли я вже допомагав матері виганяти свині з городу.

–Іду, йду, тату, зараз!... Що тут таке, татусю?–поспитав я підійшовши до воза.

–Гляди, сину! Люде своїм малим дітям купують калачі й бублики на торговиці. Але ж ти в нас – парубок. Отже,ми

тобі купили... Гляди! Соломняного бриля на жнива од спеки, щоб сонце в голову не било на жниварці.

Зиркнув я на бриля й отетерів: у батькових руках був той самісінький соломняний бриль, що чарівна співачка вип лела була в нашій пшениці. Мені аж серце було ходором за ходило од неймовірної радости.

–Ти ба! Деж ви його такого гарного взяли, тату?

–Таж, кажу тобі, – купили на торговиці, в якогось нового переселенця. Оселився він тут, у Глибокій Балці, та, сердега, немає тут щастя. Невеличка родина та й та примирає з голоду. Приїхав сюди весною, але пізнувато. Озимини посіяти, не було як, а ярина – вигоріла, як і в усіх. Посіяв, каже, пшеничку, а її – граки повитягали. І ось тобі, а ні продати, каже, нема що, ані заробити нема де. А їсти лю дині щось треба. Мало не крізь плач, сердега, виблагав пол тинника за цього от бриля.

–І вам, тату, не соромно,– питав я, знаючи вже, що то ж – батько тієї дівчини, що здибав я у своїй пшениці.–Та ж цей брилик, тату, коштує цілого карбованця! А ви–полтинника йому ледве дали.

–Та нічого, сину,– мовила матір за батька.– Ми його, таки не скривдили: дали йому цілу паляницю ще й чвертку сала. Він так дякував.

–А я ще й до роботи його підєднав,– мовив батько.–Він має двох женців та сам і нас троє, то, дасть Бог, жнива– впораємо вчасно та й йому за роботу дамо дещицю,–додав батько, а мені аж на душі посолодчало.

Того вечора, я був такий радий, такий щасливий, так ме ні весело було на душі, що за вечерею так був розсмішив батьків дотепами, що матір з радости й сміху аж плакала.. Але з чиєї пшениці був виплетений бриль чи, хто його плів і де саме. батьки мої так і не знали. Самого ж бриля я заховав зразу ж до скрині.

Розпочаті за пару днів жнива, випали нам дуже щасли во. Робота кипіла справно. Жниварки працювали без най– менших перебоїв, без поломок. Випала потреба покликати і

ще кілька жниць. Тож на лану було гамірно, весело, аж – душа росла, мов на дріжджах. Я жартував із нашими женцями, смішив їх до сліз та й сам од радощів мало не плакав, і, лише благав Бога, щоб так і все життє було гарной справно працювати.

Коли ж останній полукіпок замкнув довгого ланцюга інших полукіпків, усі наші женці та вязальниці, зі снопом за жинком у руках, весело заспівали зажинкову:

"Ой, закотило сонечко за зелений бір,
А ми їдем вечеряти у багатий двір!...
А в багатім дворі та хліб-сіль на столі,
А по всіх коморах та всього доволі:
Вареники в маслі, горілочка в пляшці,
Сама ж господиня у новій запасці;
Женців зустрічає – вином напуває...
Нехай же ця родинонька – щаслива буває!
–Гу–у–у–у!...

Але матір моя добре спостерегла наші взаємини з чарівною співачкою, яку тепера називали Христиною.

Матір бачила, як я жартома, щипнув Христинку за щоку під полукіпком, а вона,жартуха, регочучи, обілляла мене – водою. І моя старенька зрозуміла все без зайвих слів.

Отож, підморгнувши іншим жінкам, матір показала і на мене, й мою Христинку, аж батько під вуса собі посміхнув і всі жінки, по змовницькому, після зажінкової, раптом заспівали весільної приспівуючи до мене й до Христинки.

І чи ж дивно, що вже наступної неділі нам і руки повязали, та так міцно- міцьно!

Коли я, після вінчання, привів свою молоду до нашої хати, то в першу чергу підвів її до скрині. І ледь я підніс віко скринине, як моя Христинка побачила... соломняного бриля; вона вмить спалахнула радісною червінню й засяяла, ні би вранішня зоря.

–Тю!– гукнула вона, вхопивши бриля.–То це ви, чи ти...
–Ні! Моя зіронько,– мовив я . –Тепера нехай буде лише ТИ

—...мій справжній наречений?!

—Як бачиш, моя чарівна співачечко,— ледь устиг я вимовити, не докінчивши речення.

Моя Христинка, міцно обхопивши обома руками, жагуче-жагуче влипла своїми солодкими вустами в мої.

—Ху!...—весело відітхніла вона.— А я й не знала, що цей брилик — у тебе!

І ми знову потонули в солоді гарячого-гарячого та пянкого поцілунку.

АМЕРИЦЬКІ ПОДАРУНКИ

(Бувальщина)

ГЕ – ГЕ! Щоб не сиві виски! А ще щоб і зубчики та були всі в роті... Го-го-го-го-о! Щеб Майкела можна було одружити з вісімнацяткою. Го-го-го!... Щеб як!...– посковзнувся зненацька й раптово прикусив язика.

Ішов у передранковій імлі й міркував собі наодинці й міркував Михайло Щима. Його похвалки й справді були не марні. Понад десять бо кілометрів віддалі, зі станції Плиски до рідного села, якого він не бачив уже двацять довгих років, а пройшов – лише за півтори години.

–Ще Майкел може!... Не піддався капіталістичній марі... Тьфу! на ту Америку... А це ж – рідний край!... Та ще й народня влада!

Ішов, сковзався по ґрунтовій дорозі розслизлій до неймовірности од рясного дощу, що напередоні був випав. Трохи таки почував себе втомленим, але цьому й дива не могло бути. Це ж бо не Каліфорнійські соші та й не власним – *автом*, як там їздять. Але почувався не лише-що бадьорою, а плював і харкав на всіх буржуїв, на американських "ґанґстерів" і на ввесь ворожий світ.

–Давно... Гей-гей, як давно вже ходив ти тута Майкел!...– називав Щима себе ще по американському.– Глянь-но! Чи ж це, часом, не Паськове, а чи Нагірне?... Десь тута й моя земелька була. Але ж – темно, не вгадаю ... Та й, що не кажи, Майкел, а це ж таки – час! Десь та в Бога перша революція в Росії! Як одружився був, як виїхав, то аж ось коли пощастило вернутися до рідного краю.

Нагло чомусь замовк. Але весело вдихав рідне повітре й мріяв далі.

–Дружина, мабуть, і не впізнає... А цікаво! Яка ж то в мене там донечка? Народила її дружина вже тогож року коли я виїхав був до Америки. Напевне вже добряча дівка!.. А ти, Майкел, їдеш до родини, та ще й із Америки, а подарунків так і не купив! – соромив себе Щима.

–Але, нічого! – гомонів далі Щима, підходячи до рідного села. –Це ж наша влада, що вона робить, то – робить, напевне, на вигоду народу. Ну, що там, як сказали, що долари треба покласти до банку?! Коли захочу – піду й візьму. Це, навіть, зручніше мені: не носити з собою гроша й не ризикувати загубити десь. А, чого доброго, ще й обтяпали б десь оце в потемку, середдороги. Та й – шукай таких, із моїми доларами!

–Молодця, наша радянська влада! Товариш Ленин – знав, що треба нашому мужикові. Він, кажуть, і сам вий –

шов із мужиків... А в державі гроші не пропадуть! – вирішив Щима, входячи поміж перші хати рідного села.

–Гой-гой! Які ж бо ви мізерненькі! Та ще проти тих американок! – це Щима – забачивши змарнілу забудівлю в своєму селі, яку світанкова сірість ще дужче марнила. – То-то, американські гавзи!... Там то – є на що поглядіти! Але нічого! Це ж – лише десять років, як народня влада керує... Поживемо півста років... Го-го-го-о-о! У нас буде ще краші ше, як у тих американців!

Нараз Щима став перед розвилком вулиці. У село потемному йшов і не заблудив, а це ось – не знає: чи праворуч йому треба йти, а чи то – ліворуч. Стояв і оглядав довкілле.

В поблизькім дворі, рипнув, раптом, журавель. Якась жінка так рано вже воду брала.

–Здорові будьте, тіточко! – мовив до єї ласкавенько і чемненько Михайло Щима.

–Дай, Боже, й вам здоровя! – відповіла тіточка. – А що це ви, я бачу, шукаєте?– випередила вона Щиму, запитавши перша, бачучи, що він мов би огинається питати.

–Та... знаєте... сором і казати, але – мушу... Дорогу забув до своєї хати, не вам кажучи... Котрою вулицею можу вийти на Лузанівку?... Ганьба! До свого двору не знайду!...

–А от цею – прямо. А ви, хто ж будете? й звідки оце прибули, що й вулиць не знаєте?

–Я – Щима, Майкел... чи то пак, вибачайте, Михайло, по нашому кажучи. Чи знали ви такого? Оце вертаю до своєї дружини... та й заблудив, як бачите.

–А чому б же не знала. Колись і гуляли разом. Але теперка б не впізнала вас, щоб не сказали були, хто ви. – гуторила тіточка вдоволено.

–Е-е-е-е!... Час!... Життє!... Що не кажіть, та й літа!

– мовив Щима та й хотів уже подякувати та й іти. Але жінка, таки справді Михайлових років, весело загуторила:

–Саме вчасно ви нагодилися... Зовсім, як то в прика зці кажуть:"Хоч і сопливий, але щасливий". Ви бачайте лише за таке порівняння!

–А тож, чому саме та й, хто – щасливий?– аж обернувся Щима й зацікавлено рота навіть роздзявив.

–Та ж у ваших – весілля цього тижня.

–У кого ж це: в наших?– не розумів Щима далі.

–Та ж ваша дружина та віддає вашу доньку за Мандричиного Миколу. Отже, якраз поспіли ви на чарчину.

–От ти й маєш, Майкел! – з докором мовив Щима, ударивши себе об поли руками, забувши раптом про тітку біля криниці. –У дочки весілля, а батько – з порожніми руками в гості притирився! – докоряв собі подумки.–Еге!... Це дуже добре,– кинув він тітці, що вже одходила од криниці.– Дякую за радісну новинку! – докинув Щима.

–Нема за що!– гукнула ззарогу своєї хати здивована жінка, що Щима раптом чомусь, буцім, посумнів.

–На чорта я оддав свої гроші до того осоружного з осоружних установ – банку!? Це б ось, без зайвої тобі мороки, одчубучив би за долари таке весілля донеччине, що й десяте б село аж через двоє поколінніе памнятало б!... А так – що робити? Знову хіба їхати до тої Москви?...

На своїй вулиці, хату свою знайшов Щима швидко й безпомилково. Вона була біла й досить чепурна, але дуже постаріла й похилена на один бік, мов би стара бабуся, кородячися на кульшу.

Михайлиха, колись найжвавіша в селі дівка Катерина тепера виснажена житухою, Михайла спершу таки не впізнала. Аж коли Щима вже зовсім зблизився й радісно гукнув: –"Та ж я – Михайло!"..."Невже не впізнаєш?"– в його

голосі Катерина вловила давно забуті але такі ж рідні згуки й кинулася йому на плечі зо слізьми радости.

Дочка Орися, яка й зовсім батька не знала, з деякою натугою, порівнюючи з фотосвітлиною, впізнавала якогось старого дядька. Але бачучи, що матір обнімає й так палко цілує, підійшла й собі привітати.

–А оце – наша донечка, – мовила Катерина, показуючи на Орисю.–Привітайся, доню. Це наш батько!

–Здорова будь, донечко... Здорова Орисю! – врадувано вигукнув Щима. –Яке ж із тебе славне дівча виросло!

–Та, яке там тобі дівча!– весело, з легким жартом, буцім докоряла Катерина.– Через три дні – вже молодицею буде, а тобі – дівча. Віддаю за Мандриченка. Це дуже добре, що ти вчасно нагодився. Веселіше наше весілле буде.

–Еге... Добре, але не зовсім!– сумно мовив Щима.

–А тож чому?– з острахом запитала Катерина, аж їй у душі похололо.

–Та ж – бачиш!...– показав їй Михайло порожні руки розвівши їх.–Оце й усе...

–Та нам до бідности – не звикати, – заспокоювала і сама тепера спокійніючи, Михайла, Катерина.

–Еге. Ти мене бачу, Катрусе, не розумієш... Кажу ж що – не привіз ніяких подарунків... Ось у чім моя біда!.. А про гроші – не бідкайся. Тільки ж, дурний, зоставив у тій осоружній Москві.

–У кого ж це?– злякано вже поспитала Катерина, подумавши чомусь: "Може він там має собі іншу жінку?"

–Та в банкові!... Нехай їх ірод забере! – аж сплюнув зо зла Щима.

–О, то в банкові й візьмеш. Не журголова по тому,– мовила Катерина вже заспокоєно.

За якоїсь неповної півгодини, знало вже все село,

що Щима Михайло приїхав із невідомої нікому Америки... Незабаром прибіг зять, молодцюватий парубійко. Він з цікавістю оглядав дуже гарного матеріялу костюма на Михайлові. Подумки заздрив, що американці мають такі добрячі одяги. Але ж соромливо мовчав.

Розпочавши весільну горілку, що Катерина наготувала на неділю, Щима почастував сусідів. Але просив вибачити на цьогодня – гутори ти ніколи було. І родинною нарадою були вирішили, що, якщо Щима хоче купувати якийось подарунок Орисі, то – хіба що велику теплу хустку.

–А я ж таку й бачив у Москві! – аж застогнав Щима чухаючи потилицю.–І чом я, дурень, не купив був!... А це ж тепера – два дні туди, та – два дні назад!... Чи ж устигну звернутись?–питав Щима в дружини.

–Та ми то думали, щоб вінчання одбути в суботу вечором, а в неділю – весілля. А якщо так, то тоді випаде – все разом одбути в неділю та й по всьому.

–Гаразд, Катрусе!– пожвавішав нараз Щима. – Ти тоді готуйся тута... Ось тобі трохи грошенят на витрати... – і він сипнув їй грошенята в припіл.– А я таки ж зараз іду знову на виїздню. Може пощастить узяти квитка на швидкого потяга й, як найдалі, таки опівдні в неділю буду знову тута. Тоді вже й одгопаємо весілячко нашої одиначки!... – аж усі разом весело посміхнули з батькового вирішення.

* *
*

ШВИДКИЙ потяг, на якого пощастило Щимі сісти, підсунувши доброго хабара, віз негірше, як і найшвидчий американський. Але сидіти без якоїсь забави, Михайлові було великою втомою. Та й шлях бо – неблизький. Але він мусив його й знову проїхати аж двічі.

–Щоб не такий нагальний час,– думав собі Щима, тож

можна б було все це зробити через пошту. Але, де ж тут чекати на ту пошту!

На одній із великих зупинок, Щима купив собі з пару якихось часописів, на лихо, були вони писані московською і йому нестравною мовою.

З немалими труднощами длубаючися в тих часописах, Шима таки дещо розкумекав. У "Правді" було виразно написано, що "більше як сотня давніх наших громадян, які – дуже довго були на заробітках у капиталістичній Америці, зневірившися вибитися в люде, вернулися назад до Совєтської Росії, своєї батьківщини.

–Це, мабуть, про нас пишуть?– запитом подумав Щима й почав по складах читати далі:"Життє робітника в гнилій буржуазній Америці, таке неможливе,– як заявив нашому дописувачеві один із поверненців,– що робітники просто голодають, бігаючи день і ніч у розшуках праці та їжі. Усі поверненці – надзвичайно раді, що змогли повернутися в свою рідну країну, де нема ні безробіття, як ув Америці, а ні того визиску, що так там шаліє".

Щима почухав чомусь у потилиці, але помовчавши трохи таки читав далі.

"Радіючи, що вони дишуть рідним повітрєм і їдять існову чорний "расєйський хлєбушко", по якому вони так вельми заскучали в тій Америці, як по рідній мамі, дехто з їх у подяку батьківщині, що прийняла в свої обійми, піднесли, і то не абиякі, коштовні подарунки нашій робітничій владі на розбудову нашої промисловости".

–Цікаво!– миркнув собі Щима, почухуючи кінчик свого носа. –Хто ж це й, що вони там піднесли?... Ні. Це видно не про нашу таки групу пишуть,– думав далі Щима, похитуючися в мнякому переділі швидкого потягу. Продовженнє допису було на другій боківці часопису і Щима не зразу вга-

дав це. І лише поскучавши ще трохи, він перегорнув часопис а й поволеньки длубав собі в написанім.

Але довго длубати, а тим більше спокійно, йому таки не пощастило. У дальших словах тої статті було таке щось, що наш Щима аж сахнувся, як опікшися вогнем. Не повіривши своїм очам зразу, він дбайливо протер їх, та й знову з натугою почав складати писка до писки.

"Багато з цих поверненців дарували, хто золоті годинники, хто кусні золота чи інші золоті й срібні речі. Але найщедрішого дарунка зробив наш новий громадянин Михайло Щимов, родом із Київщини. Він, як свідомий громадянин подарував державі аж... д в і т и с я ч і доларів!(було виразно підкреслено дві тисячі).

Щима потріс головою, як після через міру багато ви питого джіну; постукав кулаком у голову та й – знову:"Михайло Щимов, родом із Київщини"– читає він.

–Що за мара? Що це таке? Чи, мо, є ще якийсь, другий Михайло й не Щима, але – Щимов? А чи це мене так перехрещено? Та й, як же це так? Невже ж він був аж такий-о багач? І не шкода було дати в подарунок аж дві тобі тисячі доларів?...

Останній кусень дороги до Москви, Щима вже не їхав тільки, сливе, горів у якомусь пекельному вогні, невідомого йому досі страху. Спати він не лягав уже та, хоч би й ліг, всеодно – не заснув би.

–А ну ж це, народня влада та закишенила мої, важко загорьовані, ще й за двацять років, грошики?!... Що я тоді мушу робити... Ге-ге-ге-ге! Владо, ти, владо народняя!

Ледве о другій годині дня став щимин швидкий потяг на брянській виїздні. Щима, як опечений вогнем, вилетів і потягу. Поспішаючи, а ще й Москви докладно не знаючи,він заблудив посеред густого натовпу. І вже добре спітнівши й

натомившися, о четвертій годині таки знайшов Щима потрібний йому банок. Але за півгодини часу його мали вже зачинити. А тут ще й черга до директора чимала. Нащастє,- врятував його його ж таки американський одяг.

Директорова секретарка, вийшовши в справах із кабінету, завважила, що поміж сірими людцями по московському зодягненими, є якийсь, певно, закордонець. Вернувши до кабінету, вона сказала про це директорові й Щиму негайно ж закликали до директора. Аж Щима був невимовно здивований. Але, повні переполоху балачки з директором, аж ніяк не заспокоїли нашого Щиму. Директор бо сказав, що – його гроші – не його, а американські. У радянському ж Союзі ці гроші заборонені й не ходять, а тому – нічого не варті.

–Хоч ви їх і не дарували владі, але вони, однак, пропали б і так. І ви за їх ніде й нічого б не купили б, ані – не продали б їх. А нам перед Америкою треба було показати і вас і всіх, хто повернувся до нас, як кращих синів, нашої, а тепера й вашої, соціялістичної батьківщини... Батьківщини – всього світового пролетаріяту!... Розумієте, товаришу?

–Якже ж бути?... У селі дочку, яку не бачив я двадцять років, цими днями одружую: треба купувати подарунки на весілле, а тут – нема за що... Хата в мене дуже стара й, треба б її полагодити, а тута й знову – потрібні гроші. Що ж мені робити в світочку? – аж застогнав горепашний Щима, почухавши потилицю.

–Значить ви, товаришу, в дуже скрутному становищі? То так ви й скажіть одразу. Держава наша – пролетарська-не те, що капіталістична. І вона охоче йде на зустріч своїм громадянам. На перший час ми вам допоможемо,– і директор натис ґудзика на своїм столі.

Не пройшло й пять хвилин часу, як Щима вже одержував із директорових рук пятьсот карбованців новенькими, аж

шелестючими папірцями, мов би їх щойно видрукували.

–Ось вам, товарищу Щимов, наш пролетарський – дарунок! Думаю, що ви, обжившися, не тільки не забудете нас, а й... належно подякуєте,– тонко натякнув директор, що "гроші, мовляв, треба буде повернути".– Чи ви щось подібне бачили за двацять років ув Америці?–весело посміхаючи хитро питав директор обманутого Щиму.

–Та... не знаю,– невиразно відповів йому Щима.

–То-то ж, товарищу Щимов! А ось вам моя рука! Бажаю великого успіху та веселого весілля... Купуйте донечці найкращого дарунка й матайте до родини. Тепера ви повністю забезпечений,– і потис Щимі руку на прощанне.

–А, чи не можна б, товарищу директоре, мої долари б узяти з банку? – з острахом і ніяковіючи пита Щима.

–Як то – взяти? Навіщо?... Та ж вони нідо чого непридатні! Та ж із їми вас ще й миліція арештувати може...

–Та... я б їх спалив краще, як мають...

–О,–ні-ні!– поспішив директор.–Так робити неможна! А взагалі, в цій справі, звертайтеся не до мене. Я нічого в цій справі, вам товаришу, не допоможу. Ліпше ви напишіть в Президію Народних Комисарів заяву. Ось вам і адреса. Оце й усе. Щасливої вам, товаришу, дороги!

Вийшов Щима з банку та й думає:"От тобі й маєш!... І який же ти, Майкел, з біса дурний!... Їхав до Америки – голяком, а вернувся по двох десятках років важкої праці, мало що не таким самим голяком... Не побила б же тебе лиха година! Це ж не може бути, щоб от так посеред білого тобі дня й пограбовано людину та ще й народньою, сікелістическою і комуністическою владою!"

Але діяти було нічого Треба було закуповувати все потрібне та, поки що, їхати до села. А вже звідти писати в Президію заяву.

Ідучи вулицею, Щима вийняв гроші з кишені й перелічив. Одділивши сто карбованців, він поклав їх зверху в кишеню, а чотириста, з американської звички, поклав у штани в задню кишеню. Був певен, що так буде краще.

Нервова напруга, уся ніч у дорозі – безсонній, тривожній та ще й стільки біганини,– дуже втанажили Щиму. Тож побачивши в маленькому садочку лавочку, він вирішив трошки спочити. Але втома так опанувала, що Щима аж добре й зі смаком був задрімав седячи забувши про покупки. Коли ж проснувся, вже було почало темніти. Усі крамниці давно вже були позачиняні.

–Тьфу, на твою голову! – гнівно Щима плюнув щей по московському лайнув, не знати кого саме.–От тобі й накупив батько подарунків: і хустку, й цукру!... А ще хотів і костюма зятеві купити... Все вже придбав! Тьфу, сатана поплутав, мабуть!

–Чого "пахан" матюкаєш? Що тобі бракує?

Щима – зирк!– убік, а поруч його седить хлопчисько, десь років вісімнацяти.

–Що, може, гроші викрали? – питає хлопець, випередивши Щиму. А Щима й не то-то, що той за їм уважно стеже й – лап! – себе за кишею ззаду штанів та й – буркнув:

–Ні, гроші мені ніхто не викрав. А от хотів дещо собі купити, так змучившися в нічній дорозі, тепера заснув ось, як на лихо.

–А, що тобі, "пахан", треба? Може костюм найкращого американського сукна? – питає хлопець.

–А в тебе б то є такий?– пожвавів Щима нараз.

–Певно є, коли кажу про костюм!– бундючно якось ви пнув хлопець грудину. –Хочеш, покажу? Га?

–А, де ж це, далеко? – питає зацікавлений Щима.

–Та ні, ось тута. Ось зараз світло спалахне й... – і

в цю ж мить справді спалахнуло вуличне світло.–О, бачиш! Не я казав?– додав хлопець ще задеристіше.

–А, де ж той твій костюм? Чи ж вартий він там щобудь, чи, мо, якийсь покидьок?– допитує Щима.

–Сам,"пахан", побачиш. Поседь, я зараз примчу. Одну мить лише!– і хлопець ізник, як його вода змила. Але ж хвилин за пять, уже показував Щимі зовсім новесенького– ще й випрасованаго костюма, немов би щойно з кравецької. Матеріял був добрий, хоча й не американський.

Сторгував Щима той костюм за півста карбованців. І молодий продавець ще й загорнув у папір таки, тута, в садку, та й питає Щиму:

–А зоткуда ти,"пахан" будеш?

–Я? З дале-ека-а-а, хлопче! Звідци ніяк не видно... Із самої Америки, якщо чув коли про таку.

–Невже ж? – здивовано пита хлопчисько, аж очі витріщивши. –То-то я бачу на тобі одяг не наський. Ну та нічого. А де ж ти ночуєш? Не спатимеш же в садку?

–Хтойзна. Якби оце ще хустка тепла, велика, то я б її купивши, поїхав би собі в Україну.

–Ув Україну? – знову здивовано пита хлопець. – Ти з України й їдеш туди?

–Так. Їду в Україну. В самий Київ. Мо знаєш його?

–Знаю я Київ. Був там якось. Славне місто... Продав би я тобі й хустку, але зараз не маю такого краму. Хіба іншим разом, по знайомству вже.

–Ну, нічого. Це вже завтра. А от де переночувати, то й хтозна, чи де примощусь чи ні.

–Шукай. – мовив хлопець устаючи з лавочки.

Щима щиро потис руку продавцеві та подякувавши, пішов собі шукати в заїздах нічліґу. Але де Щима не ходив, де не питав, на ніч ніяк не міг улаштуватися. Як на лихо всюди

й усі кімнати були позаймані. А тут уже зовсім ночіє.

Не бачучи іншого виходу, Щима вирішив їхати до виїзднї, щоб там просто переседіти до ранку, а потім уже купити хустку, цукру та й – гайда до своїх.

Московська виїздня була величезна. Одначе й тут людей було так багато, що й сісти навіть ніде було. Щима повечерав у буфеті, потім підшукав собі придатнє місце та й сів. А за якусь хвилину часу, біля його примостився спершу один хлопчик, а незабаром прибіг і другий, яким було з пятнацять років не більше.Хлопчики мали: один – невеликого речника, а другий – зовсім такого згортка, як у Щими з костюмом. Хлопчики весело між собою розмовляли, грали–ся. Втягли в розмову й Щиму.

–А куди ж оце ви, такі малі й сами їдете? – питав їх Щима зацікавлений жевжиками.

–У село, до батьків,– балакучо відповів один.

–А далеко ж ви житлите, чи ваші батьки?

–Аж там недалеко Конотопу, біля Ніжена,– мовили в один голос хлопчики.

–О, то ми разом могли б їхати. Я тако ж у тім напрямку їхатиму,– мовив Щима.

–Так тоді дозвольте, дядю, з вами сусідувати,–просив один із хлопців, а другий додав:

–А то ми маємо побоюванне, щоб нас часом не обкрадено серед такого натовпу.

–Поглядіть, будьласка, за нашими речами, а ми виглянемо надвір,– загуторили вже обидва новоспечені "сусідчики" до Щими.

–Будьласка, ходіть. Я нікуди не піду й речі ваші вам постережу. Ніде вони не дінуться.

І хлопчики собі побігли. Але незабаром повернулися. І, не встигли ще й місця свої нагріти, як і знову майнули, ні-

би ті горобці з бузинового куща, а речі свої довірливо зоста вили зі Щимою, вже навіть не просячи, щоб він їх беріг.

–Що то мале та дурне. Йому б лише жевжикувати,–по думки міркував собі Щима, куняючи, бо його дуже хилило в сон, як ніби теплою ковдрою огортало.

Довіряючися на хлопців і Щима вирішив зійти зі сво– го місця, щоб розмняти заседжені ноги.

–Глядіть, хлопці, щоб моє місце ніхто не захопив. Ось тут лежатиме й мій пакуночок.– Та й пішов сам до таблиці розкладу руху потягів, зоставивши свого костюма на лаві з тою думкою, що ніхто його при хлопцях не зачепить. І чи й постояв він там із десяток хвилин, як вернувшися на своє місце, хлопців не побачив: вони десь ізникли.

–От і довіряй на таких сторожів! Вони тобі вбережуть –подумав Щима, метнувши очима на свого пакунка. Але Щи– мин переполох одразу ж погас: його пакунок осамотнено ле- жав межи людьми, які так солодко дрімали, що їм було зов- сім не до чужих пакунків.

–Е-е! та є ще тут і добрі люде, як я бачу!– подумав у голос Щима. -Згорток сам собі лежить, а хоч би тобі хтось його порушив. А жевжики таки десь зникли. Що то діти!...

Щима сів знову на своїм місці та почав знову куня– ти. Як довго так куняв Щима, він не міг би сказати. Але ж раптом од штовхана в бока, він нараз прочумався. Поруч і не було де сісти, але не зважаючи на тісність, якийсь хло– пець, піднявши коміра в плащикові, мостився біла його.

-Посунься, дядьку, небагато, я трохи закимаю *)тут,– мовив хлопець утискаючись, не чекаючи на Щимину згоду, а чи заперечу.

Голос хлопців видався Щимі десь буцім чутим. Але ж він не звернув на це особливої уваги. І трохи потисши сво– го сусіду, дав хлопцеві місце мовчки, думаючи, що й воно ж

*) пояснення в кінці книги.

– людина й ноги йому так саме болять і спати, напевне хо че, як і всі.

Хоч у тісняві сидіти було значно гірше, але ж набли женнє півночі та втома давали себе відчути. І Щима, пев– не, швидко захропівби сном праведника. Але ж сусіда, що щойно вмостився сливе силоміць, увесь час те й робив, що тисся до його бока й, раз-по-раз, переривав Шимі дрімки.

Коли вже було звернуло з півночі й далекохідні по тяги вже відійшли, нараз усіх із залі було вигнато надвір. Виїздню почали вимітати й мити підлогу. Тож вийшовши з виїздні надвір, Щима не знав, що йому діяти й куди тепер іти. Сісти ніде було, а спати кортіло, мов би важким каме нем тисло йому на голову. А що не охота було йому сідати, ще й у новому одягові, на брук, то він вирішив пройти по ву лицях поки почне благословити на світанок.

Ішов Щима вулицею недовго. Він випадково потрапив на якийсь торговельний майдан. По середині майдану в де– кілька рядів стояли якісь рундуки, яточки й будочки посе– ред іх, хоч би тобі жива душа. Недовго думаючи Щима ліг під одною яточкою на столикові й швидко дернув такого го лосного хропака, поклавши під голову пакунка.

Під ранок світанкове похолоданнє збудило Щиму. Зо- сну прокинувшися, він спершу оторопів, побачивши себе по серед майдану. Але швидко все пригадав і вже хотів і знов лягти, перевернувшися на другого бока. Та, раптом, поба– чив під сусідньою яткою ще одного нічліжанина. Той також саме поворухнувся.

–Гелов! – гукнів Щима до того. – А скажи-но, будьла ска, не торговиця, чи що воно таке?

–А ти що, не бачиш чи не знаєш, що ще й питаєш?–не охоче буркнув той, знову вмощуючися спати.

–Та, наколи б я знав, – мовив Щима,–то, певне, що тебе б не питав. Я – приїжджий і тому не знаю, де тута та що в вас є. Що зовсім не дивно...

–А ти що, може, потребуєш хустки?– жваво той поспитав Щиму, як ніби пружиною підкинутий зі столика.– Якщо хочеш, я продам тобі, справжню персидську хустку.

–Хіба?– з неймовірним здивуванням поспитав Щима. – А де ж вона в тебе? Покажи-но!

–Зараз, браток! – і сусіда зник десь поміж рундуками. Але за пару хвилин вибігає й несе в руках таку велику й таку гарну хустку, що аж очі Щимі спалахну жадобою.

–На, гляди, якщо не віриш! Гадаєш, напевне, що маю якийсь інтерес дурити тобі голову?

–А, щож вона в тебе коштує?– питає Щима, а самому аж руки йому дрижать: якби не проґавити!

–Та ти, я бачу, досить багатий дядько... Даси двадцять карбованців і хустина буде твоя.

–А не багато це буде? – Щима не знав ніяких цін ані на хустки, ані на будьщо. Тож вирішив поторгуватися, але так, щоб не випустити хустку з рук. На щастє сусіда його та був дуже податливий. Тож, не минуло й хвилини, як ціну зразу знизив на два карбованці. Щима з радости, аж тремтів. Він більше вже не торгуючися, вийняв гроші, одлічив їх і дає сусідові та дякує за хустку.

–А вгорнути в тебе є в щось?– питає Щиму продавець хитро помацуючи покупця, чого той не помічав.

–Ні. Не маю нічого. Може ти даси?– питає Щима.

–То зажди одну секунду. Я зараз загорну її тобі! –і зник із хусткою між рундуками, а Щима, з похололою душею, зостав чекати на місці.

Минуло не секунда часу, а добрих хвилин із десять, а продавця з хусткою – нема. Щиму вже добре залоскотало і побоюванє й жаль: "Що, як продавець, узявши гроші, більше вже не верне сюди?" Але хвилин за пятнацять, які Щимі –

видалися справжньою годиною, вибіг продавець засапаний.

–Вибач, що трохи затримався... Бігав шукати паперу, хай він скисне. Ось твоя хустка. Ти, напевне, подумав, що я з твоїми грішми втечу?... Ні! Ми народ чесний і справедливий. Ти бачиш!– і продавець повів довкола рукою,–повні ятки, рундуки і все з крамом – на мілійони! І я все це стережу! Бо мені – довірили,– гордовито мовив і поплескав себе по грудині.

–А скажи-но, товаришу, де тут цукру грудкового,чистого можна б було купити? – з надією питав Щима, звязуючи обидва пакунки докупи, не глянувши що там загорнуто.

–Ге-е-е, браток! Ти, бачу, захотів рафінаду! Тут є, на всю Москву, лише в одного мого знайомого купця. Це я напевне знаю. Але цьогодня ж у нас – революційне свято. Усі крамниці позачиняні... Хіба що завтра. Та й дорого катів син візьме: не менше пяти карбованців за килограм.

–А, як би зробити, щоб ти цьогодня вже роздобув? Га?... Я б тобі карбованця більше дав, на чай чи що.

–Гаразд. Якщо так, то я тобі свій продам, а собі й завтра вже роздобуду. Пожди, зараз таки принесу тобі,– й умить знову зник, але на цей раз не взявши гроші.

Пересвідчившися, коли продавець приніс цукор, що–якість його таки вища за американський цукор, Щима заплатив гроші й хотів уже йти.

–Але ж ти цукор так розсиплеш,– чемно мовив послужливий продавець. –Дай-но я й цукор загорну тобі в папір,–послужливо порадив Щимі. За хвилину, вертаючи й находу–завязуючи пачку шворкою, весело гукнув:–На, браток! Та й знай мою доброту!... Це, як тобі. Не пошкодував одірвати й од власного рота!

–Дякую!... Щиро тобі дякую! – потис Щима руку випадковому продавцеві. Він радіючи, що так гарно все облаштував, рушив із майдану до виїздні.

Вставало вже й заспане сонечко.

* *
*

НЕ РОЗПОВІДАТИМУ подробиць зворотної Щиминої їзди: їзда бо – завше їзда та й тільки. Скажу лише коротко, що спав він усю дорогу справді,– як убитий. Якби возовий був не збудив де треба, то поїхав би сплючи до самої Одеси. Та й, чому б щасливій людині не спати? Адже Щима так добре вторався, що ледве чи можна було й сподівати. Що, правда, з грішми в банкові справа не зовсім ясна, але ж не може бути, думав собі Щима, щоб його гроші та так і пропали.

Поки Щима викінчував зворотний шлях, Катерина тими днями поралася сама, як знала. Молодят, яких послужбі божій панотець ізвінчав, посадовила вона за стола. Гостей, щиро частуючи, все поглядає на вулицю: чи не йде часом її, такий бажаний, Михайло?

У сінях музика тне гопака. Народу понасходило, сливе, повний двір, а в хаті й – протовпитися годі. Гості, які вже хильнули по одній-другій, гудуть як потривожені джмелі та ремствують: де, мовляв, сам господар, що й досі його так довго нема?

–Час би вже й коровай роздавати та молодят у похід виряджати!– гуторять між собою.

–Та я ж не знаю, що це все визначає,– заклопотано, з сумом, відповідає їм Катерина Щимиха. –Мені вже й серце ниє... Щоб не випало яке нещастє... Боронь Боже!

–Щоб не притрапилась якась пригода,– мовила сваха.

–А в дорозі – все буває,– додав і дружко.

–Може батько вже й не приїдуть?– сумно мовила Орися, седячи з молодим за столом.

–Приїдуть, приїдуть!– запевняв молодий.– Бути того

не може, щоб так от ні з цього, ні з того – не приї-хали!...

Раптом надворі зчинили метушню, а в сінях на ввесь сливе, голос хтось гуконув:

–Батько, батько йде!... Дорогу дайте!

–Слава Богу!– полегшено зітхнули всі присутні.–Насамкрай, таки дочекали!

–А чи ж не я казала,– гукнула старша сваха,–що живої матери завжди можна дочекати!

З радощів музики, як різонули чергового гопака, аж– земля ніби задрижала.

–Ху-у-у!... Ну й утанажився! – весело гукнув Щима– протовплюючися до столу.– Здорові будьте, люде добрі!..... Здорові будьте, мої дорогі діти!... Бажаю вам щастя, здоровя та довгого віку! – цілував Щима молодят, перехиляючися через широкого стола, заставленого багатющими наїдками та напоями, а довкола гули, як громом гуркотали:

–Слава батькові!... Слава батькові! та й знову – Слава довгожданому батькові!

–Вибачайте, діти й ви дорогі гості, трохи загаявся!.. Було багато труднощів та й дорога не близька... А оце вам, дорогі дітки, по подарункові!- та й подав через старшого боярина, костюма молодому, а через старшу світилку – хустку Орисі. А ті швидче кинулися розвязувати, щоб показати ж привселюдно американські подарунки.

–А це, дорога дружино,– гукнув Щима до Катерини,– і тобі, що так багато горювала сама, пакуночок... солодкого, щоб на душі було солодче...

Та не встиг Щима й думку викінчити, щоб вислови ти дружині заслужену подяку, як на всю хату, як незойкне:

–Ой, матінко моя рідна!... Це ж – насмішка на ввесь мій вік! – це Орися так заголосила і залилася горепашна гіркими сльозами. Старша світилка оторопіло тримала над

головою... брудні, засмальцьовані, стьогані штани. замісць сподіваної хустки.

–Ха-ха-ха-ха-ха-ха!– несамовито заїржав старший з боярів. –Маємо кінське накривало, накрити молодого,а томоже ще змерэти біля молодої!...Ха-ха-ха-ха-ха! – і підняв понад головами кінську, загиджену попинку.

В хаті, нараз, гримнув такий регіт, що ледь-но стелю не зірвали громом голосу. Молодий почервонів, як рак ув окропі. Орися голосила, як по покійнику, а батько й матір стояли ошелешені несподіваною пригодою.

–А оце сваточок ... цукру привіз своїй дружині!...Щоб засолодити гірку житуху! – раптом гукнула на всю хату старша сваха й – підняла поверх голови звичайну... червону,як кров цеглину.

–А що це в вас, свату, штани ззаду прорізані?–запитав сват, старий Мандрика Мусій, Щиму.

А Щима – лап!– за задню кишеню та й охнув:

–Оце так Москва!... Оце так пройдисвіти!... Я бачив америцьких ґанґстерів, але ті – в тисячу разів порядніші й чесніші за москалів!– сів Щима й гірко заплакав.

Гроші йому були вирізані ще в Москві, на багатолюдній виїздні, коли так ото щільно тулився жевжик.

Рідний Край
L.
46.

ДЗВОНИ ЦЕРКОВНІ

(Подія з днів 2-ої світової війни)

ТИМЧАСОВИЙ польовий штаб N-ої дивізії. В кабінеті начальника політичного відділу дивізії хмарами густими клубочіли сизі тютюнові дими з кращих гатунків американської сировини, одержаної в рахунок Ленд-Лізу.

Начполіт, ураховуючи особливість цьогодньої наради політруків частин дивізії у справах релігії, сам особисто і подбав, за те, щоб із далекозапільних складів підвезли до дивізії цигарки запашних тютюнів.

Коли нараду було закінчено й усі учасники були порозходили, в сутінках кабінету і густих завоях цього сизого пахучого диму, ще сиділи дві особі, яких на перший погляд, за густої димової завіси, нелегко було й завважити.

–Ти тепера зрозумів?– запитав начполіт дивізії стар

шого політрука одного з полків, що тепера стояв на передовій лінії серед поліських лісів.

–Ні...ні... ні... й ще раз – ні! – гарячково відповів і зайорзався на седжі співрозмовець, і одразу ж похопився та додав: –Не те, щоб не зрозумів, але... Але не можу аж ніяк сприйняти це все...– гарячкував, щоб залагіднити свою одверту незгоду виявлену начальникові.

–Тьфу! Чорт твою душу знає!– з ознаками невдоволення мовив нетерпеливо начполіт. –Що тобі лекцію з теософії чи теології прочитати?...А може волієш, щоб тебе відряджено до самого товариша генералісімуса на науку, який зуміє дати тобі швидко зрозуміти й сприйняти те, про що ходить партії й урядові?

Розмова тривала між двома давніми приятелями. Ба більше того, навіть друзями й співучнями одної з духівницьких семинарій: не то московської, не то петроградської.

Отже, та офіційність тону, що мусила би тут панувати в розмові начальника з підлеглим, сама собою відпадала. Та й справа сама, за яку начполіт дивізії був вирішив щоб ніхто не випередив, ухопити обома руками, не лише-що не дозволяла іншого тону, а ще й вимагала деякого, хоч би тимчасового утаємниченя, а тому й – поблажки до співрозмовця.

–Ну зрозумій же ти мене, товаришу начполіт!...Мені, з двацятипятирічним стажем партійця,– кожне слово старший політрук особливо підкреслював,– та тепера, коли я не вірю ані в якогось там бога, ані навіть у самого велзевула, та брати на себе от цю от шамотню!?... Ні,ні,ні!... Бридко й не можу!

–Тьфу, дурний ти якийсь! – якось ніби весело вже, мовив начполіт, почувши в політруковім гарячкуванні, щось-ось зараз таки переможе його, не вживаючи свого на-

чалницького авторитету. –А щоб ти, товаришу, сказав, якби це по прямому проводу бахнув, ну, хоч би, скажім, товариш Комкор, таку от собі "блискавку": "Такому-то наказую негайно зготуватися служити в такому селі службу божу!" Виконання повідомити!"... Щоб ти тоді от сказав? Га?

–Ну, що ж: наказ є наказ... Мусив би виконати, як і всякий інший по службі та й годі.

–Ага-а! Чудово!... – весело вигукнув начполіт.–Дозволь же тебе запитати після цього: чому ж мій наказ, а я ж либонь тобі – начальник! – а наказ же цей уґрунтований і то твердо, на певній постанові партії й товариша генералісімуса... чому він не може бути тобі таким самим, як то і всякий інший, як ти кажеш,по службі? Га?!

–Та... я то... не заперечую...– почав рачкувати назад, притиснутий старший політрук. –Але, ти уяви-но собі, що на душі може бути при цьому, яке почуття, яка...

–Та на якого чорта тобі твоє почуття!? Наколи тобі наказано вести, скажім, сотню десь у бій; тобі охота це от робити чи ні, але ти це таки робиш?... Чи, може, і там поглядатимеш на своє почуття, мовляв, шкода проливати невинную кров?...

–Та ж то, товаришу начполіт, зовсім інша справа, – пробував виправдуватися старший політрук.

–Ні, товаришу!... Та сама й така сама, коли ти хоча трохи хочеш знати! – підкреслено рубав окремі слова начполіт.–Наше становище на міжнародному кону, яке ми мусимо взяти боєм, як і на передовій линії, проти Фриців та Йоганів. І, якщо боєм узяти не можна, то мусимо брати,як ти й сам напевне знаєш, тільки хитрістю!... А ти починаєш заглядати, що там у душі в твоїй буде в той час. Та наплюй ти на все те й розітри!

Старший політрук, почуваючи себе винуватим,мовчав

Він запалюючи нову цигарету зі ще недопаленої, палив їх одна за одною й видно ніяк не міг погодувати з тим обовязком, якого поклав на його начполіт.

–Ще раз кажу тобі, як товаришеві наших молодих літ, не як підлеглому, що наше міжнародне становище на цього дня таке, що ми, без визнання релігії, надалі не одержимо, ані од Англії, ані од Америки, жодного набою чи взуття та одягу, ані навіть грама харчів. А доречі: ти й цигарети таки американські палиш!

Начполіт і сам кілька разів із задоволенням пихнув, а далі знову продовжував:

–І ось ми мусимо не лише негайно розпочати вертати релігію народові, що в Центральному Комітеті Партії сливе все вже й пророблено до дрібниць, але й узяти її, цебто ту осоружну тобі релігію, в свої власні руки. Мусимо повести народ не туди, куди він захоче йти самотужки, зі своїми... космачами, між нами кажучи, а туди, куди радвладі й нашій компартії буде потрібно.

Начполіт ізнову запихтів цигаркою, як паротяг. Дещо помовчав, глядячи на політрука, а далі знову до своєї:

–Більше того, мусимо показати це й чужинцям, бо ж у нас є й чужинецькі дописувачі, що уважно стежать за нашими діями та повідомляють свої уряди. Отже, треба організувати й показати їм релігійне захоплення вірою визволених з під німців, і не лише з повороту віри в Бога, а й – нас, як влади, влади народньої. Хай дурні, а з їми й – увесь світ, бачать, як те все відбуває. А за лаштунками, зрозуміло,– будемо ми. Зрозумів ти мене?

–Так, товаришу начполіт! – ствердив політрук.

–Гадаєш, мо, я в щось віру? А чи то думаю, щонарод, як муха на мед, метне до церкви?– продовжував начполіт.– Дурниці! Ми дуже добре працювали понад два десятки років

на чолі з Омеляном Ярославським. Еге-ге-ге! Браток!...Од давньої релігії зостали лише ріжки та ніжки, як од того бабусиного цапика, якого вовки в лісі зїли. Але ж, саме тому ми й мусимо взяти на себе цю небезпечну справу. Бож може виникти великий конфуз. Більше того: цілковитий провал усієї цієї божественної комедії. А що тоді з того може вийти, ти й сам, напевне, розумієш.

–Та воно то так,– мовив політрук.

–Ну, тож бо то й є!... Як, доречі, твої вояки?... Проробив ти постанову уряду, щодо релігійних справ?

–Так. Постанову проробив. Більше цього: деякі звідомлювачі спостерегли, що вояцька гуща розкололась, т.би мовити, на два табори. Одни, кажуть,– так і висловлюють, що релігійна справа, це – політика радвлади, щодо союзників, щоб їх – обвести навколо пальця! Розумієш, як тонко й мудро розшолопує народ!.. Мовляв, дозволили віру в Бога – до кінця війни, а потім, кажуть, її й знову скасують. Але є й такі, що щиро захоплені цими питаннями. Такі, розхвалюючи мудрість товариша Сталина, уперто доводять, що це поступово нас поверне до нашої минулої слави Великої Росії з царем на чолі... От куди загинають!

–Так!? От, бачиш! Не я казав,– похопився начполіт. –Дозволь їм релігію, то вони самопас дійдуть і до Нікалая Романова номер два!

–Старіші, особливо, на передній линії боївні, то навіть уже невряди годи, хоча щей ховаючися, гляди й перехреститься.

–Навіть?... Дай негайно вказівки, щоб цих узято на облік. Цей матеріял нам ще буде потрібний. Ми їх використаємо там, де треба буде.

–Гаразд! Це я вже зробив і маю списки.

–Добре. Але май на увазі: багато розмовляти на цю

тему – "божеську" – не давай. Релігія допущена в нас урядом, але ж вона – не державна. Воякам треба давати змогу відчувати, що їм – вільно вірувати в Бога, але всякої суперечки на цю тему належить усувати. Навіть не буде зайвим декого покарати за критику релігії, щоб кому належатиме – зрозуміли, що радвлада насправді доброзичливо ставиться до цього питання, але ж церква – й надалі таки зостає відокремлена од держави. А головне, що вона, мов би, розпоряжає сама собою. Розумієш? ... про що тут мова. Що ані уряд, ані партія з церквою до діла щось глибше не мають нічогісінько. Ось так-то!

У хмаровинні цигаркового туману й думок на якусь, невелику мить, вони замовкли, думаючи кожний про своє. І як довго вони б так марили, не знати. Але раптово задеренчав нагло дзвоник далекомову. Начполіт узяв слухавку та назвавши свою рангу й назвисько замовк і уважно слухав.

–Так є!... Так є, товаришу комкор! За це я подбаю – особисто, будьте спокійні! І того ж таки дня – доповім!... Слухаю! – закінчив розмову начполіт і поклав слухавку на розвилок апарату.

–Ну, ось тобі й завдання, товаришу старший політичний керівнику!...– офіційно вже звернувся начполіт до свого співрозмовця.– Комкор наказав: за всяку ціну, ближчими днями, як тільки підемо в наступ, у звільнених од німців селах, неодмінно організувати богослуження. Будуть на той час присутні й чужоземні дописувачі... Розумієш, як я щасливо вгадав, мов би тобі передбачив цю подію! Це вже, голубчику, наказ! Його – не відкинеш!

Блискавичну мить помовчав: щось думав, а потім:

–А взяти нам попа на цю справу... де ми його видобаємо? Та ж ти й сам добре знаєш, що всі вони – білих ведмедів пасуть, як що ті ведмеді їх ще не поїли. А тут, якщо

й був якийсь, седів приховавшися та вцілів, то, сучий син, космач, конче з німаками собі дременув од нас. Певно!

–А це так. Одного, навіть, були спіймали.–мови в політрук. Не пощасти ло йому дременути.

–Отож, бач. Отже ж, попів – нема, а самопас цю політичну, суто політичну справу, попускати не можна. А тому то я тобі, як другові давньому, – не наказую,– мовив лагідно начполіт,– але даю змогу обміркувати все докладно до завтра. Гадаю ти з неабияким успіхом виконаєш цю, хоч і нелегку, справу. Це тим більше, що в тутешніх місцях ніхто тебе не знає.

–Не зовсім так, на жаль.– швидко озвався політрук потираючи лоба.–Саме в цім районі я колись виполював релігійний бурян, і то дуже чинно. Певне не один мене добре памнятає. Автім...

–Що було, те – пройшло!... Але на крайній випадок– темні зірці нащо виробляють? Надінеш і, жодної, думаю, неприємности не виникне.

–Хіба що так.

–Ризи, ряси чи підрясники, я вже маю,– вів начполіт далі. –Цьогодня повинні привезти з Вербівки, а не привезуть – сам завтра поїду, по старі церковні книги. Десь випадково зберегли, дурні, цей "божеський" мотлох, а нам це й на руку. Але тобі треба буде їх переглянути та повикреслювати зайве, щоб не заспівали часом "Боже царя храні-і-і-і!"

Од такого дотепу обидва весело зареготали.

–Бачу, що ти вже – майже позгодував!– весело гукнув начполіт, дружньо попліскуючи політрука по плечу, а політрук щось невиразно лише мугикнув.

–Але я не примушую тебе висловити твою згоду таки ось зараз. Подумай. Ранок завше буває мудріший за ве-

чір. Ну, а поки що – ось тобі, моя пятірня... Обміркуй добре... Зваж... Виріши!

Клацнувши службово закаблуками, політрук одрапортував:

–Так є! Товаришу начполіт дивізії! Обміркувати, зважити, вирішити!...

* *
*

НЕСАМОВИТИМ ревом ревли далекобійні гармати. У повітрі, як сердиті джемлі, гули час-до-часу літаки, снуючи свою смертельну пряжу, розси паючи кулеметні черги. Вони, поторохтівши, мов би горохом у порожню посудину, скинувши кілька бомб, і зновуж десь ізникали, як привиди.

Валки автомашин, парокінних возів, грузнучи по мато чини коліс у шляховому розбитому багні, сунулися черепашою ходою. Одни везли до боївні спорядженнє й стріливо та харчі, інші – одтягали в запілле поранених.

Тонучи в грязюці, з якої ні ноги не витягти, ні колеса не вирятувати, гнули вояки московські, пятиповерхові, а інколи ці лайки сягали й далеко вищих поверхів, не минаючи ні Бога, ні небесної канцелярії, ані будького зо святих.

–Вот, сукін син, как азартна матеріт!–реготали офіцери в золотих наплічниках. Але, посміхнувши собі під вусом, якого мало в кого можна було й бачити – все була зелена молодь,– прибравши більш поважного, офіційного тону, той чи той, гукав до вояка:

–Пальоґше там, таваріщ баєц, с нєбєснай кацілярієй! Как би нє папал сначала – в зямную-то!

Але це було роблено заради: так належить. Такий бо було дано наказ по арміях, підписаний самим генералісімусом. Зате в тихому кутку, сама офіцерня, ще завзятіше й

загони стіше "канцелярила" в небо й усіх святих, знаючи, що їм, то вже ніхто цього не заборонить. Треба лише знати, де "канцелярити" в бога, а де в його помічників чи то Гітлера, заради різноманітности й розваги.

Черговий штабофіцер звязку, приймаючи зведення з передової линії бою, які що хвилини, як на зло йому врива но ким-сь, охрипши напропале, горлав щоси ли вистачало:

–... в небесную канцелярію і всєх святих, почєму ти нє павтаряєшь?! Павтарі тєкст!... Тєкст павтарі!, мать – пєрємать!...

До начпрода поприїздили каптенармуси полків одержувати мнясо. Начпрод розпаленівши гукає на ввесь широкий штаб:

–Де я вам візьму того мняса, мать вашу... в небесну канцелярію!... Беріть мене та й їжте! – і знову ж закінчує небесними іменами. –Коней убитих, чому не використовуєте?...Де ваші акти (і знову смикнув Бога) про використання кінських туш, згідно з наказом по арміях?

У начпостача штабу дивізії вимагають нових черевиків, Вояки ходять не лише без обмоток, але й у пірваних і непридатніх давно, черевиках. Не вистачає на всіх взуття, і то навіть того, що здіймають із убитих і полонених Фриців і Йоганів.

І знову лунає голосний мат, з різним числом поверхів, але ні один не минає... неба, святих і навіть Христа... Між трьома соснами заблудив би начпостач, а в небо він – потрапляє кожного разу так справно, як у свою хату, ще й з такою досконалістю, що й сам "атец народаф" позаздрив би своєму превелебному начпостачу.

Мов би з самого неба, заснованого павутиною літаків, і своїх і ворожих, влітає до штабу дивізії, у білих, як сніг, косинці й попередникові, з червоним хрестом на гру –

дях, сама товариш начальниця евакопункту. Їй блищать "золоті на плечах погони, а на грудях кресты", як у давній пісні співано. Лише їй не хрести, а медалі й... зірки на грудях. Вона вимагає од штабу дивізії: негайно ж дати наряд на ліки й матеріяли перевязні. Вона свої словесні, енергійні локази, рясно й барвисто переплітає... знову ж із небом і святими всіх їй знаних рангів, додаючи, чи то чужу, чи, може й свою, багатострадальну –"мать", мабуть у подяку за те, що народила її, золотопогонную повію.

Ось так рано розпочатий робочий день штабу, з молитвами й матом на вустах, тривав би мабуть безконечно довго, аж доки б вуста висохли од матів і небесної "канцелярщини". Але начполіт, обматавши всі довкільні села в розшуках потрібних церковних обладнань, утомлений і, як сірко закаляний, зненацька упав до штабу. Саме тоді там вірьовкою сплітано, з безконечної кількости поверхів, важкий "мат".

–Це, що я чу–ую!? – гаркнув нараз, зупинившися на пятому кроці од входу. –Наказа по армії читали, товариші? Що скаже про вас, про партію й товариша Сталина, рядовий червоноармієць, почувши ваші розмови?! Чи, може, вам наказ генералісімуса, не материти в Бога, це так собі – ні до чого не потрібний папірець?

І вщухло все нараз. Мов би сильний-сильний дощ, по несподіваному громі, упав і, нараз, ушух, як і не було. Алеж очі всіх, як магнетом, потягло на чорні ряси людини, що зі скромністю стояла тут таки, неподалік начполіта дивізії.

Особа в рясах, що правда, не мала ані бороди, ані довгих попівських космів на голові. Але це нікого не здивувало. Знали бо, мало не всі, що новосвяти – не носять довгого волосся. Але всім виразно впало те, що ця духовна особа мала дуже темні зірці на очах, які чорними шкельцями й

затуляли дбайливо очі несподіваного гостя самого, видно, начальника політичного відділу дивізії, що немало й дивувало всіх службовців.

Спинивши зливу "небесноканцелярської" лайки, нач-політ рішуче оглянувши всіх грізним оком, яке пророчисто казало: "А ну, спробуйте й ще хтось матюкнути в Бога!" – поволі рушив до свого кабінету. За їм, плутаючися,в непомірно довгих полах ряси, рушив і старший політрук N-го полку. Його ніхто не впізнав у цім одягові й зірцях, що погано сиділи йому на переніссі, бо не були його власністю.

* *
*

КОЛИ тікали червоні од німців на Схід, село Пилипи, седячи посеред лісу, не бачило й не чуло війни. Дехто з пилипинців, що повтікали були з боївні, лише опісля розповідали в селі про війну. Тоді червоним було – не до Пилипів.

Тепера ж, одбиваючи німцям це лісове село, мусили червоні гупати з гарматів більше тижня часу. Бої були дуже запеклі. Пилипинцям це показало наочно, що таке війна.

Ховаючися в часі бою, здебільшого, по погребах, селяни так боязко там сиділи, що навіть на третій день, коли вже німці покинули Пилипи, не хотіли нізащо виходити із льохів

І все було б, може й, гаразд щоб не випало Пилипинцям – бути каменем спроби. Але ж треба було лихій долі саме їх обрати на цю незвичайну випробу.

Третього дня, як червоні були вступили в село,до колишньої сільради, що давніше була поповим будинком, підїхала старюща таратайка. В запрягу була пара поганеньких коненят, які ледве-ледве її тягли. На возі сиділи: спереду – погонич, якийсь дідок, а в самім возі – панотець у чорних і

сливе непроглядних зірцях, а біля панотця й ще одна незнана особа з чорною бородою, в селянському одягові.

Хоча був час полудня, але за винятком чоти вояків з командиром, в сільраді не було з селян нікого. Чорнобородого, з вигляду – пристаркуватого, але дуже рухливого, це й не здивувало. Він зіскочив нашвидь із воза, зразу ж ткнув листа командирові чоти й вимагав зогнати до сільради усіх живих, старих і малих, пилипинчан.

–Треба негайно оголосити,– казав чорнобородий,– що завтра має бути служба божа. Ось приїхав до їх і батюшка, який має завданнє правити цю службу, щоб подякувати Богові, що допоміг визволити село од німців.

У папірці сам Комкор писав, що всякий начальник найменшої групи вояків – зобовязаний допомагати "батюшкє", виконати службове "завдяаннє". В кінці ж листа було згадано, що на службу божу "прибудуть дописувачі чужоземних" часописів. Отже, мусить бути все організоване як найкраще.

Півсотні вояків, сливе півдня, маталися по Пилипах і, зганяли людність до сільради. Але надвечір надійшло щось, чи не здесяток, лише тих, що й до війни були на обліку "найактивніших"

Чорнобородий довго на їх гримав за неслухняність села. Але бачучи, що лайкою недалеко заїде, почав ладнати в злагоду. Вимагав, однак, щоб завтра, о десятій годині ранку, хоч би й що, мусять бути – всі на службі божій.

–А, деж ви її правитимете?– запитав хтось із селян і то – несміливо.– Церкви ж у нас – нема!

–Можна в корівні. Всеодно там, уже років з два, нічого нема.–докинув хтось із задніх.

Запримітивши, хто подає таку пораду, вважаючи її за протиурядову, хоч про це й не сказав нічого, чорнобородий не дав згоди, правити службу в корівні. Тож, по недовгих і

непалких міркуваннях, одноздгідно ухвалили, що найкраще на службу божу використати таки сільраду.

–Підвищений ґанок сільрадин, буде дуже зручний оглядати панотцеві вірних,– вирішив чорнобородий. –Сами ж вірні й під сільрадою постоять.

–Це їм звичне!– докинув хтось.

Наступного дня, десь біля десятої ранку, невеликий і не надто чистий майданчик перед сільрадою, ряснів густим, різнобарвним натовпом. Вояки й активісти з самого, сливе, світанку силоміць стягали людей на службу божу, витягаючи їх із погребів і льохів.

Старий Микола Макуха, якимось чудом вирвавшися – ще перед війною із заслання, мов би серцем чуючи, що служба та, на яку женуть людей,– не божа, а – чортова, він дуже не хотів іти до сільради. Але якийсь рязанський "ванька"– червоноармієць, що спершу соромив Макуху:"Такой ти вот, батя, старий, а богу не хатіш, іттіть малітса", в кінці рішуче вже заявив:" Не пайдьош, дед, будя плохо"!

–Тьфу! Нехай ви показитеся! – лайнув Макуха й одягаючися, щоб іти таки до сільради, подумки закінчив:"То – церкву зачиняють і дзвони грабують, та ще й – людей у каторгу заслали за Бога, а то – он тобі що! Хоч не хоч, а таки йди – молися! І вже в голос додав: –Ех, не пішов би я до вашого бога, та бачу, що вже небагато зостало мені жити після того Сибіру. Може невзабарі помру... Піду, хоч запричащуся...

* *
*

СПОВІДАВ "батюшка" вірних у сливе цілком таки темній кімнаті сільради. І хоча при сповіді він був без зірців, але старий Макуха не міг упізнати його. Однак, знайомий чомусь панотців голос, таки ви-

вів його з рівноваги й хоча він був обережний, але наважився запитати панотця:

–Батюшко!...Щось ваш голос та дуже нагадує мені одну личность!– насмішкувато висловив Макуха на московський лад.–Чи ви не були часом у нашім селі давніше?

–Ні не випадало, – буркнув крізь зуби панотець-політрук.–А кого ти називаєш, старий личностю?

–Та був тут такий собі один товариш... Але, якщо й не випадало вам тут бувати, то ви його й не знаєте,– відповів Макуха, ледь посміхнувши під вусом.

–А як твоє, діду, прізвище?– запитав "панотець" вже вдруге, бо усіх сповідників реєстрував передсповіддю.

–Та ж Макуха, Микола, батюшко ,– кинув старий уже від порога та й вийшов зі сповідальні.

–Макуха Микола?... Щось мені здається, десь я таке прізвище чув!– подумки робив розшуки в памяті, поринаючи в минуле.–Чи не його це я був, як контрика вислав тоді за дзвони в "не столь отдальонние мєста" – Сибір?– думав старший політрук, сповідаючи якусь чергову бабусю.– Невже ж його чорти там не взяли?– знову випливла думка нашому панотцеві.– От ідійоти там у Сибіру! І чом вони його не пристрілили... Наробить скандалу, якщо впізнає! А може це й не він? Треба буде уважніше приглянутися до цього типа,– плутав далі думками, не можучи зосередитися на сповіднікові, щоб забути несподіванку.

Поки "батюшка" сповідав охочих запричаститися, тим часом увесь майдан захряс старими й дітьми. За рогами в вулицях і вуличках завбачливо порозставлювано вояків, щоби люде не втікали з майдану.

Незабаром підїхала вантажна автомашина; з єї вискочило кілька цивільних і військових осіб. Кожен із їх був озброєний фотоапаратами. Серед військових уніформ був один

у якомусь незнаному одягові. Одни казали, що то англієць так вицохлився, а інші – що американець, але докладно так ніхто й не знав.

Приїжджі дуже уважно стежили за відправою, раз-по-раз світлинячи різні моменти з єї. Видно їм це було небувала новина-подія. Уважно стежив і дід Макуха та наслухав до "панотцевого" голосу. І кожний попів вигук "господи поми-илу-уй" – дзвенів Макусі в ухах сороміцькою московською десятиповерховою лайкою, якою його обсипував подібний голосок понад десять років тому, як таки в його ж, голови церковної громади, забирали церковні дзвони.

Кадячи кадилом, ширяв зором "батюшка" поміж вірними й намацував, де стоїть той старий ірод, якому він, щоб не темні зірці, боявся б глянути одверто в очі.

Поглядаючи час-до-часу на погорбленого Макуху "батюшка" добре пригадував тепера, як він його бив, тоді ж ще бадьорого, здорового, добре складеного дядька, зачинивши в цій таки кімнаті сільради, де щойно його сповідав.

Богослужба, напрочуд, відбувала водноз гіднено. Дзвінкий тенорок старшого політрука й грубий бас начполіта, що сховавши півобличчя під чорну бороду, правив тепера за дяка, так таки вправно вели службу, що багатьом старшим бабусям, од зворушення, капали щирі сльози, а діди ж – лише важко зітхали. Давно бо вони чули таку вправну службу божу, хіба що ще до революції.

Але ж служба не була безконечна. Тож треба було вже причащати сповідників. "Батюшка" дзвінким голосом, з немалим натхненнєм вигукнув:"Зо страхом божим, з вірою й любовю приступіте!" І вірні наблизилися, щоби сприйняти із панотцевих рук тіло Христове й кров Його на прощеннє їхніх вільних чи невільних гріхів.

Ґанок сільрадівський був вельми високий. Щоб запри-

частити вірних, "батюшці" треба було зійти з ґанку, щоби не нагинатися. Але спраглі вірні прощення божого, так таки щільно були стали при ґанкові, що "батюшка" не міг зійти й зостав на ґанкові.

Щойно він нагнувся, щоби подати дрібну ложечку з водою й крихтою хліба до рота передній бабусі, як темні зірці сковзнуши по спітнілому носу, впали на землю. Обличчє нашому "батюшці" нараз спалахнуло, як вогнем. А тут, як на зло, ще й бабуся вчепилась:

–Щож це ви, батюшко, причащаєте водицею та хлібом? Чи, мо, вино сами випили, а нам водицю зоставили?

Не встиг "батюшка" ще й рота роздзявити, щоб відповісти щось тій бабці, як раптом перед їм став у всій грізній старечій поставі й гніві, сам дід Макуха.

–Ти но глянь!... Батюшкою вже став! – на всі легені гукнув несамовито Макуха. – Люде добрі, погляньте, хто ж це вам службу божу служить!... Та ж це – анцихрист, що й церкву нашу зруйнував!... Це той, що мене в Сибіряці прогноїв – аж десять років!– щосили гукав Макуха до молящих потрясаючи костуром над головами.

–Де ж дзвони церковні, катюго!?-гукнув Макуха, обвернувшися до ґанку.

На ґанкові, замісць ізниклого "батюшки", раптово – став чорнобородий "дяк". Він повільним рухом руки зробив півколо, мов би показуючи на всіх.

–Не шуміти!– рикнув він по тигрячому.

Але світлинити цю релігійну подію вже не було кому. Гості, що цікавилися побачити захоплення вірою звільненого од німців народу, відїхали передніше причастя.

БЕТЛЕР*)

(З днів 2-ої Світової війни)

ФЕРФЛЮХТЕН швайн!–гукнув зо зла майстер Краузе, побачивши як цибеніла мені кров із пальця. –Що це тобі, іграшки?... Підклав зу мисне пальця, щоб не працювати? – горлав щосили. Навіть замахнув, може хотів ударити, але руку свою чомусь таки стримав. Зате значно болючіше вдарив по моєму і так не доживленому шлункові: вечором не дали мені вечері, а пайку хліба, з триста грамів ваги, на знак кари, вкоротили–на половину. І то на ввесь час лікування. Мовляв, щоби в друге не пробував себе калічити.

Ззів я півпайки того хліба, глядячи як інші вечерали, із порожнім шлунком так і ліг у ліжко. І палець болів нестерпно з поранення, а шлунок, роздратований малою кількістю поживи, додавав ще й іншого болю. Але, що ж я мав тут діяти? Однак, немарно кажуть, що не бува біди, щоби–без вигоди.

Наступного дня, поснідавши одну несолодку каву, ще й без крихти хліба, а в обід –тарілку голої юшки з брукви, я вже почував такий звірячий голод, шо й вола разом таки з його хвостом іззів би. Так у муках голоду, діждав я знов пайку хліба вечором. Але голодові болі шлунку, затаму-

вав я, хіба на пару годин, щоби знову почути їх ще дужче ще виразніше й болісніше.

Насамкрай, коли й третього дня, я знову мусив полагодити рано однією кавою; отже, тільки прополоскав свого до болю порожнього шлунка, тоді я сам собі сказав:

–Фертик!... Якщо хочеш, Петре, жити, то шукай виходу з цеї калабані; шукай порятунку! Бо так і здохти можна.

А мені в середині, ніби хтось другий, що хоче мене ще й дратувати й собі підшіптує: "–Ге! Який ти швидкий! Легко сказати – шукай порятунку! Коли той порятунок та можна знайти, хіба що випадково. І то лише поза оцими осоружними таборовими дротами, якими так міцно обгороджено табора,– в місті.

І мимоволі виринула нова думка:"Справді! Там крамниці, торгівля, може б десь щось і вижебрав. Купити ж бо нема за що та й без картки, як купиш?"

Що купити нема за що й без карток – не купити, це я розумів добре. Але, одначе, під лежачий камінь, вода, таки кажуть, не потече: треба щось діяти. Адже ж, лише міцненькі ноги вовка годують.

Але, вирішивши спробувати й собі вовчого щастя, треба було ще зуміти вийти з табору непомітно, бо ж людина – не грак і, вже ніяк не метелик, щоб знявся та й – широнув угору. Але шлупок, однак така марудна машина,що може людину на все спонукати. Тож, хоч як великий був ризик потрапити до карцеру, а я всетаки прорвав здоровою рукою, за бараком, дротяну горожу й потихці – зник із табору, вирішивши: що буде те й буде.

Зірвавши свого "ОСТ"а з рукава, зустрічні люде могли б мене розглядати, як звичайного міщуха, наколи б мій так одяг та не був аж так виразно яскравим свідком моєї вбогости й загнаности. Моє бо днедавнє верходягло*), було таке лихе, що ледве чи можна було його вважати за верходяг. Моя сорочка, з пристібнутим комірцем, що десятки років уже латана й перелатана й потріпаний комірівець*), виразно доповнювали свідоцтво моєї вбогости. Мої штани були рябі, як цуцик, од рясних латок і білих ниток, а мої

черевики таки притьмом просили їсти, як і мій шлунок.

Хоч і великий був ризик, мені, однак, пощастило, уникаючи зустрічі з небажаними явниками *) влади – полицією, таки пройти якнайдалі до осередку міста. Шукаючи очима хлібницю, я вже смакував перемогу свого ризику. І коли ж я насамкрай, зупинив свої нерішучі кроки під однією хлібницею, раптом, мені "ослабла гайка".

–А що, як замість хліба, в простягнуту руку та, дадуть важезний каменюку?... Замість урятувати од голоду та–ні з цього, ні з того– викличуть полицію? А полицай – запровадить на фабрику? А що тоді буде з тобою, Петре?... Га?

Хотів був уже повернутись на п'ятах і чухрати собі як мога подалі од біди, поки ще можу йти без "супровідця"... Але в ту ж мить, раптом, прочинено двери хлібниці й із гарною хлібиною на руках, вийшла якась жінка. Вона, не розглядаючи на боки, хотіла пройти повз мене. А її хлібинка недавно, видно, випечена так смаковито мені запахла, що в ніздрях мені аж залоскотало.

–Фрау! –мовив я прибитим голосом. –Дайте, будьте-ласкаві, кусник хліба! – благав я, пильно глядячи їй в очі.

–А чому це? – гостро поспитала вона, нараз, оглядаючи мене з ніг до голови.

–Бачите? – показав їй забинтованого пальця. – Машина не людина, роздавила мені пальця й я не можу працювати, а майстер наказав не давати мені хліба...

–О, швайнерай!... О, яке свинство! – суворо вона вимовила й поглянула уважно довкола, а потім ізнову пильно в мою персону. –Але я бачу, пане, ви – цілком здорова людина. Чи не так? Ви можете виконувати якусь іншу роботу?– кидала вона мені півзапити й уводнораз, буцім докоряла, а мені – за спиною морозом ніби хтось посипав.

–Мож... можливо... Не знаю. Яку саме роботу?– насмілюся й питаю її, гадаючи, що, може, вона візьме на працю.

Але паня не дала мені ні виправдуватись, а чи будьщо довго думати:

–Ходіть-но! Ходіть, молодику, зі мною!– сливе наказо-

во, аж надто ніби гостро, мовила вона мені.

І моя душа зразу ж стрибнула в якесь провалле, а серце закалатало на "фліґералярм" *). Але я, всетаки, яко те сумирненьке телятко, рушив слідком за тою жінкою, що несла собі спокійненько хлібину під пахвою. Ішов я та й думав: "Ну ж, Петре, аж ось коли ти вклепався!... От тепер-карцеру тобі, голубе, як дати води пити, не минути!... І надала ж мені лиха година зачепити її!... Нехай би її грець, за давній борг, узяв!"

Почуття голоду зразу ж десь ізникло, лише думки, ніби гарячим залізом пекли, випереджаючи одна-одну, мов би ті коні на перегонах.. І, раптом, блиснула мені рятівна думка: "А що, якби так ото тихцем шморгнути, поки не пізно? Невже ж би вона мене ще й наздоганяла чи взагалі ловила би?... Що його в світечку робити?"

Ідучи мовчки, з похиленою головою, я не встиг ще нічого й вирішити, що саме краще робити: чи таки дременути, а чи телющитися туди, куди заведе, мовчечки? Нараз, чую:

–Вер іст дас (Хто це?) – питає хтось німкеню, видно ж про мене. Я – зирк! – а перед мною полицай, показує пальцею простісінько на мене. Мені й душа десь із тіла зникла, ніби ніколи її горепашної й не було в мене. А зуби ж!! Ой, ці зуби! весняного, теплого часу такого , не вам кажу чи, гопака почали виробляти, що й один на один не потрапляють. "Боже!– заволало все моє тіло,– невже ж таки оце потрапив на "свого"? – різонуло мені в голові.

–Дас іст майн арбайтер (Це мій робітник)! – гордовито відповіла моя фрау. Аж душа моя, з радости, знову шелепнулась, знову на своє постійне місце. "Ну, слава Тобі, мій Боже!... Таки поки що – не видала!"– весело вже думав я, йдучи за єю далі, покірненьким телятком.

–Ах, зо!... Ґут!– мовив полицай невдоволено, одходячи, вже, од нас. А ми продовжували йти далі з моєю фравою.

Тепера я почав ідучи ступати вже, дещо, сміливіше, поволеньки міркуючи: "Наколи так, то ця от фрау – не ворог мені, а мій – сприяч! Але, що то буде далі? Цікаво!"

Піднісши трохи свою башку дещо вище, я значно посмілішав. Ступив навіть крока вперед і, наважився вже чимчикувати поруч моєї фрау, моєї, тепера вже, пані, щоб хоча тихцем, а чи збоку якось, глянути на її обличчє, якого я в впрост таки не мав часу розглянути. Та, хоча її прозір лиця й був цілком таки звичайнісінький і, нічим мене таки й не захопив, я всеодно – обожнював її, за її шляхетний і дуже людяний вчинок, щодо моєї особи.

Кажу – обожнював!... Більше, навіть. Я в пориві вдячности, ледь бо, ледь-ледь не зробив дурниці, яка, напевне й то немало б, попсувала геть усе, що могло б прийти після. Опанований спрагою вдячности, я хотів був виявити бажання прислужитися їй – піднести їй хлібину! (Думав грішним, виголоднілим мозком, – може він їй важкий!). Але ж добре випало, що швидко був отямився: "Ще подумає, що хочу оце якстій – чкурнути з її хлібиною разом",– та й відкликав у думці свою, невпору виниклу, чемність, яка могла б і справді "допомогти" мені.

Так пройшли ми ще з пару хвилин і, насамкрай, опинилися біля невеличкої хвірточки, колись, напевне, гарної, але тепера в часі війни, цілком занехаяної садибки.

* *
*

Як же я був безмірно здивований, коли моя фрау, щойно ми ступили через порога будинку, несподівано, перейшла на "ти".

–Ти дуже, чоловіче, голодний?... Але скажи – тільки-но правду; не соромся! – питала вона мене, не глядячи, одначе, в мій бік.

З такого звороту справи, я лише рота роздзявив, як та рибина, викинута хвилею на берега. Не так мене здивувало оте "ти", як запит її про голод. І, ледь я хотів сказати щось ухильне, мовляв: "Так собі", щоб не показати себе зразу справжнім жебраком і, можливо, не натягати взасмин, а вона тобі вмить:

–Та, правда, я й забула де тебе взяла... Певне, що наї-

джені під хлібницю не йдуть...– урвала вона свою мову, не доказавши своєї попередньої думки про моє жебрацтво.

–Та-а-а-а-а!... – протіг я ніяково, а обличчє мені заллялo унутрішнім окопом сорому, лише з під мого заросту, давно не голеного, важко було б це спостерегти.

–Ну, ґаразд! – крутнулася вона по кімнаті. –Бери-но ти миливо ось, а он там рушника й умийся... Фе!... Одяг у тебе неймовірно страшний!– гукнула вона виразніше глянувши на мене, коли я роздягався. –Ну, нічого!... Поснідавши, попрацюєш і в цьому, а я підшукаю дещо чоловікове. А тепера вмивайся,– наказала вона. –А ще ліпше... Ось – показала вона на приладдє біля свічада, –поголися, а я тимчасом на готую сніданок,– і вийшла. Я навіть не встиг подякувати– за її "накази".

Став я перед свічадом, глянув на себе й плечима з дива здвигнув: "Що за мара кошеча?!" – думав я собі. –"Замі сце передати мене полицистові, щоби покарано за жебрацтво – на тобі, чоловіче!... Звідки це таке щастє мені, нараз, упало? Таж чи моя, заросла щотиною морда, заслуговує на щось подібне?" –А обличчє моє й, справді, було страшне, як у того каторжанина.

Поснідавши, моя паня суворо наказує мені:

–Оце, спершу, позгрібай увесь торішній гамуз по садку й городцю, а потім почнеш копати грядки... Але не... по спішай!... А то й ще котрогось пальця зіпсуєш!–ледь посміхнено, самими куточками вуст, мовила вона.–І чого доброго, ще змушена буду за тебе відповідати...– докинула й пішла собі геть.

* *
*

–Добрячу людину пощастило мені здибати на своїм шляху життєвому,– думав я. –Нагодувала, як кабана, пообіцяла зодягти в щось ліпше, ще й – працюй, мовляв так, щоби пальця ... якогось не зламав! Просто – диво та й годі!

Радіючи з такого обороту справи, я так щиро вхопивши граблі та вила, за кілька годин позгрібав і позносив, ще

й у кулики все пов'язав те торішнє городнє бадилле. І за працею, сливе, не чув і болю мого скаліченого пальця. Та щойно хотів узяти заступа, щоб уже починати копати городець, аж чую:

–Пст!... Пст! Ходи-но обідати!... Порядні люде вже дав ним-давно пообідали, а ти – розохотився до роботи... Ще пе рервешся!.. – і знов якась дивна мені посмішка забриніла– на її молоджавому обличчі й устах.

Глянув я аж тепера на сонце, а воно вже голову похилило з півдня до заходу. Їсти, щоправда, не було бажання– добре бо був поснідав. Але, що, думаю собі, робити? Колиж у цій дивній країні, що слово, то – суворий наказ. Кажуть працювати –працюй, і не огинайся; кажуть їсти, йди їж – не метикуючи, щоб не влетіло, як тому сірку.

Але, заки моя господиня примірала на мене, майже довгого одяга зі свого чоловіка, власник якого десь воював; заки прилаштували обід, як, раптом, залунала тривога повітряна: мав бути якийсь налет.

–От тобі й пообідали! – мовила моя фрау, хапаючи до рук наплечника й поспішаючи вилетіти з хати.

–Еге!– мовив я. –Оце пообідали!... Чи не пообідаємо й ще краще?.. Джеки й Віллі ось підвезуть нам хіба ж такого обіданку!... Може не спроможні будемо й проковтнути!

–Швидче, швидче, якомога до бункеру! – наказувала мені моя паня, як своєму підлеглому.

Мусили кинути печене й варене, а захопивши по кусникові хліба й сухої ковбаси, швидче побігли до загального сховища. У сховищі вже було повно людей, коли ми прибігли туди. Я чисто поголений, в чистому одязі й тому ні кому не викликав косих поглядів: усі вважали мене за німака. Вільно себе почуваючи, я спроквола походжував собі, а моя паня гуторила зі своїми сусідками, а чи, мо, по другами. Мені зовсім не цікаво було про що вони, ці жінки, розмовляють між собою. Отже й не наслухав. Але ж – зненацька, якось долетіло мені до вух, нараз:

–Труді! А хто він такий?

–Кажу ж тобі – мій робітник. То що тобі й ще бракує?

–Та ні! Який його фах?... Обличчє в його не робітниче... З усього бо виразно видно.

–Професор середньої вчальні,– відповіла моя господиня, якій я за сніданком був устиг розповісти, що до війни був навчачем десятирічки.

–І тобі його прислали в робітники?–питали її далі.

–Таж, як бачите – прислали. Ну, то що з того?

–Ти диви, яке твоє щастє!– мовила одна.

–Тобі повезло, Труді, як нікому!– докинула друга.

–Та він у мене – тимчасово... Що ви вигадуєте,– заспокоювала заздрісних моя господиня, глипнувши на мене, саме тоді, коли й я був глянув, якось мимоволі, на їх.

Мені ніяково було слухати про себе їхню розмову. Тож я одійшов трохи далі од їх і став так, щоб ані не чути їх ньої розмови, ані не видно мене було їм. Їхні чоловіки в Україні наших дівчат колошкають, а їхні жінки, хоч влада, ніби то й забороняє,– нам, чоловікам, чужинцям, ладні на шию чіплятись... От тобі, уславлена чистота крови!– подумав я собі.

Вернули ми зі сховище аж щойно надвечір. Щоб надолу жити втрачений час, вхопив я заступа, щоб трохи хоча покопати городець, поки посутеніє. Потім хотів, непомічено вернутися до табору за темряви. Копав завзято, аж Гертруда гукнула:

–Чи не на горитву поспішаєш, чоловіче?... Досить тобі копати. Уже сутеніє, отже, час – вечерати... Ходи-но!

Але ж не встиг я й руки помити, почистити взуття, як знову заревла сирена на повітряну тривагу.

–Оце вже Томі везуть нам вечерати!,– мовив я напівжартовливо.

–Тьфу!... Сакраменто! Як не Джеки з Віллями, то Томі, а порядним людям і попоїсти навіть не дадуть!... Але на цей раз, ми їх – таки не послухаємо... Не маєш страху український козаче? – питала Гертруда з викликом.–Сідай до столу! Вечератимемо та й усе!

На превелике диво: ні за вечерою, ані після вечері, жодного літакового звуку так і не було чутно. Але й тривозі не було відклику. Гертруда тоді й каже:

–Тобі, в часі тривоги, невільно ходити по місту.

–Знаю я... Мені й справді таки невільно ходити. Але що ж тоді робити? – питаю я її.

–Отож,– не слухаючи мене, продовжувала Гертруда.–На лет,видно, пішов десь боком і цю тривогу, може й до самого ранку не відкличуть. Тому ти зостаєш ночувати тутки! Ти – мій робітник, розумієш, на випадок чого? Це – на вся кий випадок. Це – по перше. По друге: ти знаєш закони нашої влади, щодо німецьких жінок? Хоч ці ж огидні закони, не забороняють нашим чоловікам виробляти, що лише кожний із їх хоче, там, з вашими жінками й дівчатами,– докинула Гертруда швидкомовкою. –А тому-то ти, як мій робітник, мусив би спати десь у стодолі, в кращому випадку, а то й у хліві, з тваринами. Але в мене нічого цього –нема щоб там тебе покласти. А тому я стелю тобі біля порогу,– мовила вона, справді стелючи постіль на підлозі, таки біля порогу. –Але ж... я тебе не приковую до підлоги... Та й голову ти, як я бачу, маєш не дурну й... мусиш зрозуміти все й сам...– урвала Гертруда, щось, видно, не закінчивши зі своїх міркувань.

Але ж – зрозумій її! З одного боку, вона ж сама казала, що в часі тривоги, я не можу йти містом, а здругого– натякнула про заборону зачіпати німецьких жінок не бувши німцем. З третього ж боку – вона мене... не приковує біля порогу до підлоги. Випадало так: не хочеш спати біля порогу,– йди до табору. Але до табору – невільно йти, та й до єї, німкені, не підсувайся!... Загадка – утроє з поплітом.

Та хоч яка нелегка й складна на розвязку загадка, я над її змістом довго не мудрував: після щирої праці, ще й на пуховикові, заснув – як убитий. Аж, десь уже по півночі, коли другі півні мали б проспівати, прокинувся я, щоб – перевернутися на іншого бока. Але чую, Гертруда в своїй спальні, то позіхає, то ворочається. Словом, чомусь горепаш

ній не спалось. І надала мені лиха година поспитати її: чи не чула вона, часом, про відклика тривоги. Мовляв, треба б, іти до табору. Але Гертруда спершу не відповіла ні словечка, чомусь, лише голосно позіхнула, та вже згодом:

–Слухай-но!... ти! – глумливо підкреслила "ти", мовивши до мене. –Ти то спиш, чи ні?

–Оце щойно проснувся...–здивований відповідаю їй.

–Я думала, що ти, як професор – значно розумніший... А ти... – та й замовкла, урвавши якусь видно думку так таки й не закінчивши.

–А, що ж? – здивований украй, питаю її.

–Що ти собі гадаєш, чи не те, може, що я тебе поклика ла городець копати, а чи – біля порогу спати? – якось глу мливо спитала вона мене.

Тут уже розмови були зайві, хоч би й на немудрого. І останній кавалок ночі, потонув мені в гарячих Гертрудиних обіймах і палких її поцілунках. Її захланності не було сли ве ніяких меж.

* *
*

Поринувши в радощі життя, що так несподівано випали на мою долю, я вже не намагався швидче копати городець якого вже два тижні копаю й ніяк і половини ще не викінчу, так "важко" було копати. Та тепера не турбувало мене й питанне про кусень хліба на завтра. Зодягнений був, як правдивий німець. Гертруда бо, крім чоловікового одягу, на свою картку купила мені ще й нового костюма. Мій, скривджений майстром, шлунок тепера не відчував більше, такого болючого голоду, який я мав перші дні моєї кари. А в кишені – не бракувало навіть марок, яких у мене, сливе, ніколи не було.

Длубаючися в городці, а чи йдучи по якісь дрібні покуп ки Гертруді мене вже не полохала зустріч із полицаєм. А Гертруда... О, Гертруда... подбала, щоб у таборі, коли б я, куди б не виходив мене більше ані не питали, ані не затриму вали, як передніше було.

Подобало на те, що радощів і вдоволення мені не браку вало. Отже, треба б було все це брати пригорщами. Користати з доброї нагоди та бути вдячним своїй долі, що так не шкодувала посилати все це мені, як із рогу достатку, ні би в якусь нагороду. Але попри все те, що я не відчував, як бувало, більше голоду чи моральної скривдженості Гертрудине, передсвітанкове потяганнє й сонне:

-О, Петер!... О, майн лібе!... Нох маль кісен міх!..(О,- мій Петре! Поцілуй мене ще раз!), що повторялося з дня на день, почало ставати чимраз неприємніше, огидніше. Незабаром воно стало й зовсім бридке, бо за поцілунками... я почував себе - цілковито виснаженим.

-О, Петер, майн лібе!... Нох маль ... кісен міх!...

-Що? - гукнув я, як ужалений якоюсь гадюкою ще й нестерпно боляче.

-Обніми, поцілуй!-наказувала мені Гертруда. "Нох маль майн лібе!. .. Нох маль!...

-Ти здуріла, чи що?! мовив я злуючи та зразу встав і, пішов собі налихо, геть.

Застрайкував я й два дні поспіль не пішов до Гертруди. Трохи бо треба було відпочити, думав собі, так і на ганчірку перетвориш себе. Але оті вечірні стопятдесят грамові пайки хліба й обідяшна бурда з брукви, погнали мене й - знову до... Гертруди. І, хоча на її запита;Чому не приходив ти?"- я збрехав, що що був трохи хворий, вона не звертаючи на це жодної уваги, ще немилосердніша й разом із цим огидніша була, зі своїм "нох".

Мій палець уже заростав, виходив уже новий ніготь. Не забаром я мав стати знову до праці. Я мав надію, що знов одержуючи пайку хліба, таки зможу врятуватися од танталових Гертрудиних мук, не заходячи більше до єї. Але марна надія була моя. Сьорбнувши, не працюючи, достатку в усьому,- два тижні, за які, жодного разу не зайшов був до вимагливої Гертруди, не лише кишеню випорожнили, але ж і шлунка знову підтягли, сливе до самого габелка.

-Що його в світоньку робити? - питав я сам себе при

праці. –Не піти до Гертруди, нема витримку далі, а піти й знову її обнімати... знову муки танталові!... Бри!– аж мене збридило.

Міцно я підтягав свого пояска ще й на третійтиждень, заказуючи собі, але... не витримав. Ледь закінчивши працю, і не чекаючи хліба, ані вечері, переодігся в новий Гертрудин костюм і, за півгодини – вже був біля Гертрудиної хати.

Натис на елекричного ґудзика – нема відповіді. Натис я тоді вдруге та ще й подвійно, як умовлено було між нами аж вибігає вона зашаріла й здивована.

–Це ти, Петре?... Чому так довго не приходив?... Що з тобою? – і не чекаючи на мою відповідь, випалила.–А в мене – несподіваний гість... чоловік приїхав у відпустку.

Не встиг я й слова мовити, як із глибини хати:

–Вер іст да, Труді? (Хто там, Труді?) – пита басило.

Мені ледь вистачило сили повторити:"Чоловік дома?"

–Учора приїхав, несподівано...–позмовницькому, шепотом відповіла вона, а тим часом бас і знову гука:

–Труді! Вер іст да?... Варум антвортен ніхт?

–Дас іст айн бетлер!... – гукнула вона, аж мене мимоволі в жар кинуло. А до мене:"Зачекай мить, я наготую тобі дещо й, цілий тиждень не показуйся... Бо біда буде!"

"Так он як! Он до чого ти, Петре, доходився! ЗТрудиного любовника – в жебраки шибнув!"– стрельнула мені думка

Хотів був зірватися з ґанку й бігти хтозна й куди від сорому, що залляв мені нараз червінню обличчє. Але в цю мить із одних дверей вискочила Труді з пакунком, а крізь другі двери, в одній нічні білизні, викотився, товстий, неначе пивне барило, її законний чоловік.

–Ах зо! (Ах так!)... То це такий бетлер?!– рикнув він, на мій новий одяг глянувши.–Ах зо!... То ти тут жебрака такого собі маєш? – гукнув він до Гертруди.–А це що ти несеш?– на Гертрудине нещастє, – випало з рук їй хлібина й кусень сала. –Ах зо!... Не шкодуєш йому навіть того сала, що я привіз тобі з України?

–Та він був у мене за робітника... Він он городця ме-

ні скопав... городину посадив... Тож чи я не маю обов'язку подякувати йому?– буркнула Гертруда в відповідь.

–Ах зо!... Ах так!... І городину, навіть, посадив?... Гм! А зайди-но, чоловіче, до моєї хати!– сливе наказово вигук нув мені, зробивши наголоса на "до моєї хати".

Не сподіваючися нічого доброго, як і поганого, я звич но переступив порога. Думав собі, що барило про щось мо розпитуватиме. Але він був неабиякий психолог. Він хотів перевірити Гертрудине ставленнє до мене й то в особливий спосіб, мабуть їм таки блискавично винайдений. І він ухопивши в куточку ковіньку – до Гертруди:

–На! Бий цього "бетлера"!... Бий його, як найсильніше! Бий так, аж поки й сама втомишся! – гукнув барило насуплено.–Бий же ж!... Бий, хай забуде мою хату й... город!.... – бурчав погрозливо товсточеревий.

Гертруда, взявши йому з рук палицю, стояла, як укопана, не знаючи, видно, що діяти.

–Бий же! Бий, чого стоїш?!– і враз:–Ха-ха-ха-ха! – заїр жав товстюк і цей регіт вивів Гертруду з оніміння.

–За що ж я маю його бити? – благально питала його за непокоєна Гертруда. –Таж він – мій робітник і, тепера так йому мушу дякувати?

–Бий, кажу!... Не питай мене, а то він тебе зараз битиме... Ха-ха-ха-ха-ха!!! – заїржав товстюк ще голосніш ніби сам сатана в своєму пеклі, зі своєї таки дуже дотепної вигадки.

І, мабуть, страх перед чоловіком, а може перед мною,що я, чого доброго, з товстюкового наказу почну її бити,подіяв таки на Гертруду. Вона повільно підняла палицю й легенько опустила на моє плече: раз, другий...

–Бий його дужче! Дужче бий! – горлав товстюк, а я ж– стояв, як стовп укопаний, навіть не захищався од її ударів лише раз-по-раз:

–Нох маль!... Нох маль, фрау!(Ще раз! Щераз,паньо!).

–Дужче бий, кажу!... Не так, а от так!..– він вихопивши їй палицю з рук, як потім мене по спині щосили. І вже

замахнув удруге, але я звинним помахом руки, вирвав йому палицю.

–Кате!... Що ти робиш!?-гукнув я на всеньке горло.Мало ти за те сало бив моїх братів і сестер ув Україні?– та з усього розмаху, як телепну його по товстому купру.Ось тобі за все!... Ось тобі! – періщив я його зо зла, і то щосили мені вистачало.

–Ах сакраменто!.. Ах ду бандитен!... Де моя пістоля?! –Ах ферфлюхтен швайн! – забігав він по хаті скаженіючи, зі ще більшої люти, як була моя.

Чи довго він шукав свою пістолю й, чи знайшов її, я– вже не бачив, бо вмить був на вулиці, звідки, на лету піймав благальний голос Труді:

–Пете–ер! – тільки й почув.

Тієї ночі я спав не попоївши. Бетлер! *)– пекла мене невідступна думка, аж поки мозок не затопив чорний морок утоми й я заснув, сном праведника.

. . . . . .

Лише через рік, і то суто випадково, здибав я на вулиці фрау Гертруду. На руках їй лежав невеличкий загорток і вона ласкаво щось йому муркотіла. Хотів був глянути на українську посадку... городини, але спалахнув непереможний страх:"Не дай Боже та причепиться знову! Що тоді робити?" Тож я, тихенько обійшовши немолоду маму з малеким на руках і – давай Бог ноги!

Так мила Гертруда й не побачила мене більше. Незабаром надійшов кінець війні й мені випало ще раз тікати,але вже од "своїх" – світ за очі!

*)Бетлер – жебрак.

ЗОЛОТА РИБКА

"Не все те золото, що блищить"
(З народ. мудрости)

МОВОЗНАВЕЦЬ, професор Дементій Голобля – нехай там йому легко лежати на тім світі! – до нестяму любив приказки. А знав їх,– більш як ото знає піп молитов.

Бувало: чи чхнув хтось, собі на здоровє, а професор – "Спичка в ніс, ще й пару коліс!" – замісць побажати люди ні доброго здоровя чи то – виграшу, хоча б тисяч із кільканацять; чи ікнув хтось, а професор і знову; "Ікай та шляху шукай! Рота не роздзявляй та швидче тікай". То-оонко бувало, натякне! Знай, мовляв, що людина тільки тоді ікає, коли душка в пятки тікає.

А як вийдемо, бувало, полювати та ще й щастить із самого ранку, то так і знай, що ввесь день – приказка таки впрост за приказкою, як жолудє по голові: стук та стук і стук! безперестану.

Але скромности був професор Голобля – упрост неймовірної. А вже щодо тактовности, то й сказати – годі. Ніколи, бувало, не скаже навпростець, що й він, мовляв, муд–

рець, бо багато приказок знає. О, ні! він їх лише вихваляє, хвалить, бувало, закладену в їх людську мудрість та ще й глибоку мудрість.

Одначе, правду кажучи, не вірив я ні професорові, ні — в мудрість приказок його. Тому-то й бувало, як засперечаємо, як постанемо посеред поля чи лісу, будьде: він своєї, а я — своєї; він знову тієї самої, а я — заперечую, я — не згодую. Ну неврядигоди й перепадало мені, як тому куцому сіркові, в тій сварці з професором.

Одного разу дійшло до того, навіть, що майже чи не цілий день, проспереча ли, стоячи один проти одного з дубельтівками, мов би на двобій вийшли. Я аж був розгнівував з того всього, на професора. І був перестав заходити по його, йдучи полювати.

Але ж, стара бита голова, угадав причину моєї відсутности в його хаті. А здибавши, якось, випадково, на Хрещатику, питає мене:

—Так, значить, гнівуємо, Петре Потаповичу?... Гм!... — глибокодумно гмикнув професор, не давши мені відповісти й додав: —Ну, нічого. Час вилікує: серце — не камінь, конче відійде. А ви, всетаки, зайдіть, якось, підемо трошки по мишкуємо, розважимось.

Але не пощастило нам більше мишкувати, як казав професор, цебто — полювати разом. За кілька днів, по нашій-же зустрічі на Хрещатику, професора, як доброго мисливця, видно, покликали "ведмедів" у тайзі пасти, простіше й ясніше кажучи — арештували. Але там, мабуть, якийсь, хоча й безхвостий, але "медведище" і лапу на його поклав. Така вже наша доля мисливська.

З тієї сумної пригоди з професором, од часу його несподіваного "відлету" на "чорному вороні" (так "літаки, нічнолети зовуть ув одній східній країні!), сильно я вболівав та подвійно нудьгував по професорові. Справді бо, втратити такого балакучого кумпаньона та ще й мого професора, таки важко, хоч би й кому було б. Та й фортуна мені, чомусь, почала була зраджувати в мисливстві, з часу того несподіва-

ного відїзду професора Голоблі.

Піду бувало полювати сам: оце ходжу-ходжу, ходжу-ходжу, повистрілюю ввесь запас набоїв, а до господи вертаю як тобі на зло з – порожніми руками. І зло бувало охоплювало мене так, що тигром би неначе завив, якби ж то міг!. Раз якось, по такій невдачі, ледь-ледь не потрощив був дубельтівку свою об пень. Але в саму найкритичнішу мить, моє зло, раптом, узяло й – ізникло, мов би каменюку з серця хто взяв та й скотив.

Пригадав я тоді ще з більшим болем свого професора, Дементія Голоблю. Може, думаю собі, він таки й мав слушність, кажучи, що, мовляв, "серце не каменюка"; може таки й є правда в його приказках? Адже ж, ось і тепера, відійшло ж моє серце? І то саме в ту мить, як мала виникти трагедія з моєю дубельтівкою.

Еге. От так повірив був я, кажу вам, – не тільки в мудрість приказок, але й у самого професора: голова ж бо вче на, як можна було не вірити! І ганьбив потім себе, не раз гриз за те, що безпідставно сперечкував із професором.... Сам то я, що за цабе! Чи то я стільки книг перечитав, як то, скажімо, професор Голобля, а чи, може, більше за його ззів соли? І був би зостав із тою вірою й до самої, близь кої, а чи – далекої, смерти.

Еге ж. Кажу – був би зостав. Але пригода, що виникла, якось мені в моїм житті, перекинула в моїх очах догори – дном і всю професорову мудрість, і значеннє приказок "серце, не каменюка – одійде".

А було це ось як саме.

Мій сусіда (поруч житлили в одному будинкові), молодий навчач, Сидір Прокопович Оселедець, був завзятий рибалка вудник. Ось цей от рибалка, помітивши мене, мисливця, що я щоразу вертаю з полювання: і з порожнім набійником, як і з – порожніми руками, ніби не зумисне, зустрічаючи мене кожен раз у ходівцеві, почав собі хитро посміхувати.

Але й це ще б нічого.

Та одного разу дійшов до такого нахабства, що навіть

не втерпів та, глузливо, прижмуривши око й питає мене:

—А що, сусідо, — зайчик-побігайчики тее...тікають, кряки — чортяки, десь високо літають і вам у торбу не попадають... Чи не так часом?

Підморгнув, зареготав, галапас, як сто чортів у пеклі,- аж сусідки з дверів голови були повисували, а він, мов би нічого й не було — зник собі у своїх дверях. А мстив він мені за одну програну мені партію в шахи.

Охопив мене, того разу, такий страшний гнів, що я мало що не тріснув із досади. Хотів був покликати нахабного й зарозумілого Оселедця на двобій. Але ж по хвилині, невеликого роздуму, пригадав, що я ж таки житлю в дваця тім віці. Чи ж личить мені, в наш людяний вік, гратися в таку старосвітську забаву?

Але це в жодній мірі не було головною заковикою. Од бажаного двобою стримала відсутність вогнепалів — власне пістолів. Не стреляти ж один-одного з дробовиків? Та ж була й ще одна, іншого порядку закрутка: загрожувала небезпека таким ото гарячим мисливцям, потрапити в охолоджуючі краї... до ведмедів. Ось де була цюця закопана!

Ото з того часу я й поклав був собі за завданнє: обовязково помстити сусідові за зневагу й дати відчути, осоружному Оселедцеві, от тій рибині... що мене — не візьмеш без їжакових рукавиць. І, як на те йшло, незабаром і випала мені дуже щаслива нагода.

Сусід мій дуже полюбляв ловити на Дніпрі рибку вудками. Бувало, сяде на човна, захопивши якомога більше харчу, щоб вистало на ввесь день, випливе за Чорторий і,—рибалить собі на здоровє. Як уже він там рибалив, Господь його знає. Тільки вже його дружина, бувало, розповідала моїй дружині, що, мовляв, її Сидя — знай догадайся! про що тут мова,-так ніколи не приходе з порожніми руками. Ледь но не бовкнула,— мовляв, не так, як твій.

Отож, зацікавило мене та й дуже, аж спокій був утратив на довший час. Не може ж, думаю собі, бути, щоб ото так, без жодного промаху, тягав наш Оселедь рибку! Та ж

неминуче мусить, навіть кілька разів пощастити, але ж інколи й — ні! Хіба, може, слово яке знає та, чаклує рибку? Так я міркував своїм мисливським досвідом навчений.

Але текли дні за днями, як ото вода в Дніпрі й одні події зміняли інші, карбуючи обличчє життю, лишаючи, тс глибші, то мілчіші сліди свого ходу. Перевантажений службовою працею (складали, бачте, першої пятирічки плана, то й мусили працювати дні й ночі) — відійшов я на якийсь час од мисливства.

Та, насамкрай, і на моїй вулиці настало свято: плана— Москва таки затвердила. Отож, зітхнув був і я трохи віль ніше. З радости, ухопив був свою дубельтівку й, гайда миш кувати, як, бувало, казав професор Голобля.

Вийшов дуже рано, ввесь день тинявся по ланах і лу ках та заплавах Дніпрових. Не так намагав стреляти качок та зайців, як швидкував надихатися ніби золотим, чистим повітрєм, несеним у собі природою кінця літа.

Після довготривалої седячої праці, осоружних планів та стукання рахівниць, як і дирчання та клацання лічільників, я просто п'янів од волі рухів. І, правдиво, жевжиком матався, не чуючи жодної втоми. І, лише добре попоходивши й, набивши ноги, вирішив завітати в холодок під дерево, росле на березі Дніпра, щоб трохи спочити.

Ледь рушив до дерева, навіть не дійшовши до його, нараз почув я, ніби щось хропака дере, як ніби хто роздирає нову ряднину пополам. Еге ж. Іду я ближче, аж бачу: край берега стоїть складна седжа й поруч єї стоїть відерце. В росішки взято вудилище , опущеної в воду вудки.

Що це за кумедія, думаю собі. Начиннє на березі й човен недалеко припнятий, а людини не видно, тільки хропіт стелеся по воді, аж лящить довкола. Ступив я ще декількс кроків: — гульк! — а під деревом, у холодку, лежить чоловя га. Обличчє брилем накрив, ногу— за ногу закинув і хропехропе. Поруч його лежить кошик, порожня "осьмуха" з під, може,"риковки", а на часописі "Пролетарська Правда" — недогризки гурків і червоних боклажанів та кісточки, мабуть,

із курчати. Рибалив, сердега, так щиро, що буцім би рублем по качалці тарабанив.

Я вже хотів був ізбудити цього завзятого рибалку, що би своїм хропотом, хоча, качок не полохав по всьому Дніпру. Але наблизівши ще, раптом, упізнав Сидора Прокопивича, мого злісного насмішника, за мої мисливськії невдачі. Еге! – думаю, –так от як ти, сусідо, рибку вудиш! Зажди но! Ось я тобі та стругну один номерок!... Ти мене довго тоді памнятатимеш!

Тихенько одходжу од сусіди, беру його складну седжу з відром, забираю й вудку. Звязав усе це до купи та й зануривів, із краєчку берега, в воду. А привязавши до чагарника рослого над водою, щоб не забрала вода, пішов собі далі.

Еге ж. Іду ото собі поволеньки, а самого – сміх, як не розірве. Аж уже добрі гони одійшовши, дав я собі волю іржати до схочу, радіючи з доброї нагоди. Регочучи з сусіда, смакуючи насолодою з помсти, кинув я того дня полювати й пішов до господи. І, хоча, вертав із полювання, майже, з порожніми руками, бо вбив ледве одного норця, алеж зате було повне серце мені радости.

А радість і справді була така непогамована, що обідаючи й сяючи обличчєм, як мідний начищений таз та, раз-по-раз посміхаючи, мало не видав сам себе. Аж дружина, завваживши, не витерпіла:

–Що це з тобою, Петре? – питає мене. –Ти такий цього дня чудний: убив нещасне одне каченятко, а якась незрозу міла радість, водограєм із тебе б'є. Чи ти, часом, сто тисяч не виграв, та й мовчиш?

–Е-е, моя люба хорошулечко!... Дуже радісна нагода!... Сам мілійонер Рокфелер не був ніколи такий радий, зі сво го багацтва вдоволений більше, як я цьогодня. Але – не раджу тобі бути такою цікавою... Трохи зажди. Не спіши.

–Бач, який ти недобрий! – невдоволено мовила дружина. –Сам сяє з якоїсь причини, а мені – "зажди трохи", не хоче навіть розповісти... Може десь, якусь Хівру притис, надозвіллі, під копицею? – уже напівгнівно закінчила дру-

жина. Але я, ніби недочувши її невдоволеності, зумисне змінюю тему розмови й тихенько до сї, бо крізь нашу та Оселедцеву, спільну стіну, все було чути з голосних наших розмов. Тож треба було бути обережним.

–Як воно там, Сидір Прокопович, ще не вернувся із рибальства, чи не знаєш, моя зозулечко?

–Ні,– каже дружина,– ще нема. А нащо це він тобі за потребився?– питае дружина.

–Та оце б у шахи стукнути, якусь партію, з утоми,–кажу їй, а сам – ледь-ледь стримую сміх, що розпирає мене.

–Нема ще його в господі,– додає дружина спокійніше.

Попоївши, запаливши цигарку, підійшов я до вікна, поглянути на вулицю. Аж, раптом, бачу – йде через майдана, ніхто інший, як власною персоною – сусіда мій, Оселедець. Іде з похиленою головою, мов би його ведуть на шибеницю Я швидче зі своєї кімнати та й стаю в ходівцеві. А тут і сусіда назустріч телепає з кошиком у руці, але без відра, як і без вудки.

–То, як воно, сусідо,– питаю його.–Чи добряче клювала цьогодня рибка?

–Та... клювала...– буркнув він, не вдаючися в багатомовні балачки.

–То й чимало ви набрали рибки?... Я чув, що ви не маєте жодного промаху... Щоразу тягнете, як лис із ополонки.

–Та... є трохи,– невиразно миркнув мені Оселедець,ніби хотячи сказати:"І чого ти причепився?" й поволеньки обминаючи мене, щоб не затягати мови, пішов до господи.

–А, де ж це ваші вудки? – питаю вже навздогін.–Як же це так: вояк – без зброї?

–Залишив ув очереті, – каже,– щоб не носити туди та сюди,– а дверима – хряп!– зо зла й сховався.

Входжу я в кімнату та й кажу дружині потиху:

–Щось Сидір Прокопович та дуже злий вернувся з рибальства. Мабуть не пощастить мені стукнутися з їм у шахи цьогодня. Сходи, кажу, моя зозулечко, тихенько розвідай... Чи великого вилова має сусіда цьогодня?

Та не встиг я й балачку закінчити, як, нараз, чую: в су сідів голосна балачка запалахкотіла. А дружина в сусіда, як йому назло, була ї-ідрьона бабка! Бувало, як вона роз-гнівує, так без уздечки й – не приступ! І, мабуть, чи не бу ла саме в розгоні свого шаленого гніву. А тут ще й чоло вік із порожніми руками надійшов із рибалства.

–Це й ти вже, як твій сусіда, починаєш носити жіночці чорта смаленого: замісць рибки – порожні жменища свої?... На чортову матір мені таке твоє рибальство! Я нудьгую– сама собі седячи в хаті, а він десь там рибалить, чорта з рогами чи, може, чортиху без ріг!?... Чекай-но, ти в мене більше не рибалитимеш. Дуськи!... А де ж це відро ти по-дів? – раптом не своїм голосом зарепетувала сусідова. За сусідчиним репетом, ще деякий час чутнів голос, слушніше, якесь бурмотіннє Сидора Прокоповича. Але незабаром бур-кіт і репет перейшли в "Содом і Гомору", серед яких годі вже було добрати толку й щось ізрозуміти.

Цілісінький вечір я ледве-ледве стримувався, щоб не за лллятись нестримним реготом. І вже, коли полягли ми спати хоч і пізненько, таки не втерпів: затуливши собі рота ряде нцем, заїраж я на всі заставки. Мусив тоді зізнати вже й дружині в чому справа та, яка причина мого реготу. Дружи на, також регочучи, аж по ліжку качаючись, шептала, горну чися до мене:

–Який ти, Петрусю, мстивий!... А я й не знала досі. Чи й до мене ти такий?

А під канапою цвіркотав мій улюблений цвіркунчик, на-ганяв солодкий сон.

* *
*

ЗА ДНЯ моєї першої помсти Оселедцеві, минуло неба-гато часу. І ось я спостеріг, що Сидір Прокопович і знову почав рибалити. Тепера він уже не брав зі собою ні відра, ані седжі, але вудку видно купив другу, хоча з собою вже не носив.

Ну ж і попореготав був я з того горе-рибалки та з то-

го номера, якого я йому був стругонув у подяку за його безглузді насміхи. Але та моя відплата не вдоволила мене. Чорт помсти, засівши мені в нутрі, за зневажливі сусідові насміхи, гнав мене далі по шляху помсти. Мене тепера цікавило: чи ж так мій сусіда ловить рибку й далі, як тоді, коли я його здибав був сонного на березі Дніпра?

Маючи, якось, вільний час, спостерігши, що мій сусіда, Сидір Прокопович, того дня знову пішов рибалити, пішов і я помишкувати. Власне йшов не так полювати на дичину, як притьмом тягло мене поглянути, що там поробляє мій сусіда. Мені бо страх кортіло застати його ще разок сонного, щоб мати причину до взаємних кпинів.

Хоч місце сусідового рибалення мені й було знане та, однак, мені затихцював сумнів і побоюваннє, щоб сусіда, та не змінив його часом, навчений уже раз утратою свого ременанту. А проте, я таки вирішив іти на старе місце. Лише не просто туди, навпростець, – зробити, так би мовити, захід із заду, зо спини.

Перепливши наш славетний Дніпро, пішов я собі, загинаючи дугу километрів на пятку. Довго йшов, і, хоча здибав табунці качок та на лету не хотів їх стреляти, а тим більше здалека.

І вже був пізній полудень, коли я, загнувши дугу обхо ду, наблизів, насамкрай, до бажаної точки на земній кулі. І, на моє велике вдоволеннє й неменше здивуваннє, сусіда був таки на тому самому місці. Він, як я підійшовши побачив, не спав на цей раз, а припасувавши знову, як і передніше, вудку в росішки, вигідно вмостився таки в холод ку й любісінько почитував собі якусь книжицю.

Наблизів я несподівано й непередбачено. Тож, коли при вітав сусіду, Сидір Прокопович, аж був здригнув.

–Так що, сусідо, клює? – зненацька спитав я його.

–О! ще й як!... – здригнувши буркнув він, побачивши в моїй особі того, од кого він з несподіванки здригнув.

–А, де ж ваша рибка, що не видно ні тобі відерця, ані хоча б торби чи що? – питаю його, а сам розглядаю.

Сусіда поглянув на мене дуже допитливо, прижмуривши одне око. Але, видно, не запідозрив нічого в моїм запиті, а також пропажі його начиння. І ніби знехотя буркнув:

–Хіба ж торбу з рибою вішають на суку, щоб аж ви побачили?... У воду опустив, щоб не задохлася риба... Ех-х!. мені оці зайчики-побігайчики!... – глумливо закінчив мій сусіда, сплюнувши.

А трохи помовчавши, поки я седів непрошеним гостем–додав Сидір Прокопович:

–А в вас, що ж, сусідо: зайчики-побігайчики усі повтікали, що ходите з порожніми руками?– ледь куточками рота посміхнув він.

–Та щось не везе мені, – кажу йому,– з того часу, як утратив я товариство добрячого мисливця, професора Голоблю. – Така шкода, що й не відшкодувати!

–А-а! то був справді добрячий мисливець. Можна б сказати – спадковий мисливець ще й добрий знавець рідної мови та українського фолклору, – додав Оселедець. З дальш розвиненої розмови виплило, що вони не лише були добрі знайомі один-одному, але й навчав колись Голобля Оселедця, ще в гимназії.

Те та друге й потекла наша, хоч і не вельми щира, а проте й невимушена розмова на різні теми, ніби ми з сусідою оце щойно вперше здибалися, досі не знавшися.

У розмові давно минув уже й полудень. Я, пізно посні давши, не почував до їди охоти. Але сусіда мій, поміж балачок, уже кілька разів поглядав, то на сонце, то на кошика, що стояв під деревом. Насамкрай, таки не втерпів:

–То ви, як це, на ніч би то вийшли так рано? Та й без хліба, чи що?– питає мене оглядаючи.

–Ні, – кожу йому, –походив оце трохи та, мабуть, похилю собі до господи.

–А, може, перекусимо, разом, удвох? – питає сусіда.

–Ні, дякую, сусідо!... Дружина,– кажу йому,– цьогодня–готує на обід добрячий борщ та ще й вареники з сиром,то не добре було б перебивати смак до основної їди. Та дото

ж, походивши – краще й пообідаю вже вдома.

–От тобі й мисливий! – махнув рукою ще й реготнув сусіда. –Замісць качатини чи зайчатини – варенників, жіночко, давай!... Ех! Зайчики-побігайчики та качечки-політайчики!... Ну, нічого! Я все таки сподіваю, що ви мене, не цьогодня, так завтра, а таки почастуєте дичинкою? Га? Що ви на це, сусідо, скажете? – хитро моргнувши питає мене сусіда.

–Обовязково! – кажу йому. –Але. бачите, не щастить мені поки що, – вів я далі, встаючи й готуючися йти геть. – А проте, так тому й бути: якщо ви, сусідо, почастуєте мене свіженькими окунями чи плитками, то докладу вже й я всіх зусиль, щоб качатиною почастувати й вас.

–Згода! – каже сусіда поважно.

На тому й розійшлися ми. Я похилив собі берегом до нашого славного Києва, а сусіда зостав під вербою вудити чи то рибку, а чи то те, що... лежало в його кошикові.

Ледь одійшов я сотню кроків, як недалеко од берега, нараз, закрилував чималий табунець качок. На мить розгубився я: чи заладована моя рушниця, блимнуло в голові запитом мені думка. Але ж одповідати на єї – ніколи було. Дубельтівка, що спокійно висіла на плечі, вмить опинилася в руках. Гримнув постріл: один, другий і – одна качечка, шкеребертьнувшися в повітрі, гепнула в воду.

Як із землі, нараз, виріс мені за спиною сусіда.

–Убили? – поспитав він якось радісно-зворушено.

–Авеж, що вбив!– мовив я йому, не оглядаючися.

–А, де ж вона?... Убили, кажете, а качки не видно!– напівглумливо мовив сусіда.

–Ондечки, на воді,– показую йому.– Але собаки я немаю щоб качку витягти з води.

–Я зараз прижену човна!– гукнув мій сусіда радісно й стрімголов гайнув бігцем по човна; біг аж спотикаючись.. Так, видно, кортіла йому качатинка.

Продувши цівку рушниці, я сів собі на березі й почав-поволеньки скручувати цигарку, час до часу поглядаючи в бік качечки, що поволеньки сливала за течією, чимраз на

ближаючися до недалекої куги, де могла сховатись.

Поки я викресав вогню та запалив цигарку, тимчасом і сусіда підплив на своїм човні. Метнули ми шукати качечку а вона, – як у воду впала. Десь таки, видно, занурилася в кугу, якщо була легко підстрелена, а не цілком убита. Плюнув я тоді на ту качку та й пішов собі геть

–Шукайте сами, сусідо! Бо в мене вареники жінчині перестоять,– кажу йому одходячи вже.

–Не майте страху, сусідо!–запевняв мене Сидір Проко пович,– і під землею її знайду, не лише під водою!... Вечором – їстимемо качатину! Не я буду!– весело закінчив сусіда запевняти мене.

Вертаючи до міста, вже не пощастило мені влучити ще хоча б одну качечку, хоча й стреляв декілька разів. Отож, прийшовши, зголоднілий і натомлений, навіть не переодягаючися, нашвидку перекинув добрячу миску борщу з баранинкою й часничком, а потім десятків зо два вареників великомучеників, які в окропі кипіли й велику муку терпіли, й аж по всьому, роздігшися, ліг був трохи спочити та й – заснув, сном праведника, як після маку.

Коли мій сусіда вернувся із рибальства, не чув я.І чи він розшукав забиту качку, а чи наловив риби, щоб таки по частувати мене, як було умовлено, також не знав я й знати не міг. Коли вже аж під вечір я був проснувся, в сусідовому житлі панувала таємнича тиша й не можна було ні чого вгадати: повмирали всі там, раптом, чи зумисне, як ті кроти в норі, седять собі потихці. Лише шкварчання сковороди в їхній кухні, видавало присутність живих людей, якщо не були то духи.

Наступного дня, скінчивши свою працю в установі, поспішаючи до конки, я йшов через Житню торговицю, що то в нас на Подолі. Іду собі поміж рибними рядами, не розглядаючи, де там і що саме продають. Аж, нараз, чую притишений голос, буцім мого сусіди, до перекупки:

–Так, скільки ж, тьотю, за єї?– питає той голос.

–Я вже вам сказала раз, товаришу-громадянине, тож і

не морочте більше мені голову!..– гаркнула перекупка.

–А, чи ж вона хоч свіжа? – питає той самий голос, що стояв до мене широкою спиною.–Я ж, ви знаєте, на ніс та не чую... Покладаюсь на вашу чесність, як то й передніше. Але...

Протер я очі, бо спершу й сам собі таки не повірив. І, яке ж було моє безмірне здивуваннє, коли я виразно таки побачив, що перед мною – як витесана з каменю, височіла– спина мого сусіди, Сидора Прокоповича.

–Як щойно з води витягнена!–гукнула пащекувато перекупка, саме тоді, коли я був наважився загомоніти до сусіди. -Просто, кажу вам,– золота рибка!– докинула перекупка, вже важачи рибу.

Я вчасно зметикував, про що тут мова й, чому саме в такому тоні й, швиденькими кроками, рушив собі до конки. І добре зробив: не хотів бо я сердешного Сидора Прокоповича та ще й посеред людей, таки впрост ізнівечити вкрай.

Щойно ввійшов я до своєї господи, як навпроти мені, з веселою посмішкою, моя дружина:

–Ну, Петрусю, за вчорашню качечку, маєш цьогодня,ма буть, неабиякий почастунок.

–Як? – питаюя, ніби не знаючи, в чому вся справа.

–Була щойно в мене Степанида Петрівна й, коли б ти бачив, із таким сяючим обличчєм, як од неземного вдоволення. І так пащекувато розповідала вона, як і вона особи сто й її Сидя, шанують і поважають нас і на прощаннє,запросила нас обоїх на вечерю.

Я лише посміхнув було, згадавши вмить подію на торговиці й сусідове зізнаннє, що не чує носом.

–Розповідала,– вела далі моя дружина,– що Сидір Прокопович та обіцяв почастувати тебе свіжою рибкою. І я,– казала вона,– слово мого Сиді – конче дотримаю. Ось тіль ки принесе він рибку, підсмажу на добрій олійці й запрошу вас... Обовязково, каже, мусите прийти!... Обовязково!–пов торила вона й вийшла, як та пава виплила.

–Ну той буде ж, мабуть, почастунок!... Лише невідомо,

кому й який ще! – вже регочучи, не стримуючись, мовив я сідаючи обідати, що було в господі, не чекаючи гостини.

Не встигли ми з дружиною й обід закінчити, як надійшов до господи й Сидір Прокопович, зрозуміло з торговиці, де він по своєму "мишкував".

–А ну, кажу до дружини, –прочини, будьласка наші двери, буцім би провітрюєш свою кухню.

–Навіщо? – питає здивована дружина.

–Та – відчини бо, тебе просять! – шепотом мовив я.– І, не питай про все, бо – швидко постарієш, як усе знатимеш.

Прочинила дружина двери, а сама сіла до столу, взявши до рук своє шитво.

Я ж, лежачи на дивані, читав саме останню боківку часопису, достоту – відділ пригод. Із сусідового житла тихо лунав одноманітний, але видно вдоволений, гуморний тон їх ньої розмови. Нараз, чую з сусідової кухні:

–Де ж ти, Сидя, рибу подів? – питає сусіду дружина.

–Як то: де?... Таж на кухні, в відрі стоїть!... Це не риба собі звичайна, моя люба, а з о л о т а р и б к а!–вдоволеним голосом відповідає їй Сидір Прокопович.

–Оце-о-о вона?... Але, що це в кухні сморід такий?–питає сусідова, вже гарячим голосом.

–Та, де тобі там той сморід?–відповідає запитом Сидір Прокопович, ще не чуючи біди, що вже нависла.

–Так, так, Сидя!.. Якийсь сморід!– потверджуючи веде Степанида Петрівна. І, раптом,як гуконе: Боже милий! Мій Боже милосердний!... Пропаща моя головонько на віки!....

–Та що ж там таке? – чути збентежений уже голос сусіди. –Що там тобі виникло?– докидає ще пару слів.

–Як то: що таке?... Як то, що таке виниклоооо!?... Осе ледцю ти нещасний!... Де ти, іроде, набрав цієї риби? Ти її не в жида Боруха купив на Житній торговиці? Чи, мо, на–Євбазі, в Сруля? Чому вона смердить, я тебе питаю,гаспиде!

–Та, Бог із тобою, Стефцю!... Що ти собі вигадуєш!Єйправо – наловив!... Тільки... тільки, бачиш, повісив у торбі, на сукові, ще позавчора, та й забув. Може вона трохи й....

–І ти, гаспиде, хотів отцією рибкою ще й сусіду свого частувати?!... Дякувати йому за качечку?... Ой, матінко ж ти моя небесная!... Ой, кара ж ти моя Господняя!... Де ти, смердючий оселедцю, вискипався на мою нещасну голову?!. Я людей запросила на вечерю; "риковки" купила, а він–он що мені втяв... Яка ж ганьба! Який сором перед людьми!... Як я тепера їм на очі покажуся, після цього всього!.. Щоб уже тебе був грім побив серед білого дня!... Щоб тебе згу ба була вхопила, поки я тебе ще не знала!– репетувала на всі заставки, крізь гіркий плач, сусідова.

–Ну,– кажу я до дружини, що сеціла приголомшена бурею в сусідів,– тепера можеш двери зачиняти. А на вечеру готуй, мабуть, свою юшку... хоч і без "золотої рибки".

Дружина моя, тільки похитала сумно головою й, нічого так і не сказала.

Коли ми вже полягли спати, розніжений дружининими ласками, ласками моєї хорошулечки, радіючи, що вона в мене не така яга, як ото в горепашного сусіди, я знову, не витримав і розповів їй, як це все було. Кому ж бо розповіси як не своїй вірній і милій дружині, а особливо, коли почуваєш її лоскотливе, тепленьке тіло, тіло, що тобі рідне?

Регочучи так, щоб сусіди не почули, вона й знову зроби ла мені намилку.

–Все таки ти, Петрусю, недобрий! Чи не міг ти якось – попередити оцю всю халепу?... Ні, тобі охота йому мстити.

Чудні оці наші-жінки, з їхніми дивними, міркуваннями. Вони, видно, не розуміють насолоди помсти. Та... може ж і розуміють, хіба-що не всі однаково. Або ж – прикидаються вдаючи з себе таких добрих і лагідних.

* * *

І знову покотили колесом дні. На сусідовій половині панувала особлива тиша й "гладь" і божа благодать. Мовби тобі: ні смердючої "золотої рибки", ані родинної перепалки через єї й – не було ніколи.

Еге. Вертаюся я якось із чергового полювання до гос-

поди, десь по двох тижнях після "золоторибної" колотнечі. Вимучений довгою ходнею, голодний, як той цуцик і, як тобі на гріх, ані чогісінько не вбив, хоч і вистреляв геть-но всі набої. Коли це, як тобі з самого неба впав - назустріч мій уславлений сусіда.

–Так, як воно, Петре Потаповичу? Бачу, що зайчики-побігайчики знову майнули в ліс, нехай би їм біс! А качечки-прачечки на дно пірнули та й вас обманули? Хі-хі-хі!...

Я тільки зміряв сусіду очима й пройшов мимо його, ні словечка йому не мовивши. Мені просто було забракло тілесної сили плюнути йому в його світлину. А заїхати йому з заднього боку – просто не зміг би. Так ото був дуже втомлений. Але, чекай-но! – подумав я, якщо ти аж такий невгамонний. Я тобі ще згадаю твою "золоту рибку".

Ближчої неділі, а чи то якогось свята, не памнятаю докладно, спостеріши, що сусіда раненько знову рушив рибалити, я, поснідавши, йду до сусідової.

– Здрастуйте! – кажу їй, – Стефо Петрівна.

– Доброго здоровлячка й вам! – відповідає сусідова.

– Де, – питаю її, – Сидір Прокопович?

– Та ж рибалити й знову майнув. І коли вже йому насто гидне вожокатися з тими вудками? Кине мене одну, хоч у хаті седи, хоч із чужим чоловіком гуляти йди, йому – одноково... Тьфу, та й годі!

– О, Степанидо Петрівно! Рибалити, це – така приємна й цікава справа, – кажу їй, – що й ви не одстали б, мабуть, од чоловіка, якби хоч разочок спробували власними руками піймати рибину.

– Хіба?... – питає здивавона сусідова. – Чи ти ба! А мені лиха личина, мій Сидя, нічого й не каже... Як же його спробувати? – питає мене. – Але так, щоб чоловік не бачив і, навіть не знав?

– Дуже просто, – кажу їй. – Сісти на човна, виїхати річкою за Чорторий, ну й – вудьте собі скільки влізе.

– А, де ж я вудку візьму? – вже зашарівши з цікавости питає мене Степанида Петрівна.

–Найпростіша справа! – кажу їй,– вона вас чекає з самі сінького ранку. Потрібне лише ваше бажання рушити в цю– дуже привабливу, путь-дорогу й усе тут.

За якусь годину, ми з сусідовою, вже підпливали човни ком до знаної мені деревини на лівому березі Дніпра. Ви-сідаючи на берега, я попередив Степаниду Петрівну:

–Глядіть тільки, сусідонько: риба дуже любить спокій. І ніколи за якогось найменшого шуму, ніколи не піде на гач ка. Отже, як підійдемо он до тої деревини, там уже є нагo тована вудка. Треба підійти й зберегати цілковитую тишу та чекати аж поки риба клюне. А як лише клюне, тоді му-сите вихопити вудку з води й– рибка в ваших руках.

На моє щастє, коли ми підійшли до деревини, де налад-нана була сусідова вудка, сусід саме міцно спав, але доб– ре, що хоч не хропів на всі заставки. Шепотом навчаючи,– щоб не полохати рибу та, як треба вудити, посадовив я су-сідову на березі, а сам думаю – давай Бог ноги! – треба ж десь на часок приховатись.

–Ну, рибальте,– кажу їй,– Степанидо Петрівно. Поки ж ви нарибалите, я, може, качку десь підстрелю на вечір.–Та надівши рушницю на плече й пішов собі в ближчі куші.Там сховавшися в середину густої трави між чагарниками, роз-стелив лейбика та й покотився собі під мандрагору.

Чи довго я так спав, чи ні – не знаю. Тільки, коли про-снувшися, я глянув на сусідову, то хоча й оддалік, але – в виразі її обличчя, спостеріг не лише нетерплячку, але й – грім та блискавку. Вона сердечна, то встане було,то знову сяде. Поседить-поседить та й знов – устає. Відійти має не переможний страх, а гукати ж мене – не насмілює – рибуж пополохає!

Нараз, бачу, сусідка моя насторожилась. А до моїх вух ледь чутно долетів сильний, горляний хропіт. Сусідка підс-кочила, як ніби опечена, й стала на рівні ноги. Вона вмить вихопила з води вудилище, думаючи, напевне, оборонятися– якщо хропе десь тут вовк чи, щось іначе небезпечне. Бачу чи, що вже наближає розвязка дії, я швидче за лейбика – на

себе та й став собі напоготові: що далі буде?

Як надолоні стало мені видно сусідку й сусіда, який — щодалі, то все дужче деренчав горловими голосниками.

Пройшов незначний час. Сусідка вже була охолола дещо з першого переляку. З хропоту вона, видно, зрозуміла, що це хропе ані не вовк, ані не якийсь інший звір, а просто хропе якийсь чоловяга. Як досвідчена слідошукачка, вона, взявши на плече вудку, як рушницю, і рушила шукати, де той хропіт і чий він.

Але ж, ледь-но наблизіла вона до дерева, як їй перед очима враз виникла та сама картина, що й перед мною було, деякий час тому. Хоч Степанида Петрівна й сміливо,— ішла шукати те, що її непокоїло, але отетерівши на мить з несподіванки побачити живу людину, сусідка стала, не знаючи, що робити: чи то тікати, але й куди? чи ж — гукати рятунку? Та не встигла вона ще й вирішити щось, як, —раптом упізнала бриля свого Сиді. Як неверескне вона в туж мить, на найвищій ноті, як незалементує:

—Ах ти ж, Оселедцю смердючий!... Ах ти ж, гаспиде лукавий!... Так це ти так ловиш "золоту рибку"?!

І в туж таки мить, як незамахне вудкою з усієї сили, і як нетрісоне єю по гіллю верби; як невломиться вудилище і, як невперіже сусіду уламком саме по тому місцю, що од спини переходить у... далі.

Прокинувся з переляку й болю сусіда і, надала ж йому лиха година, повернутися на правого бока. Як нешубовстне, раптом, у воду! Був такий і — нема! Тільки-но ухнув, з переляку, падаючи в воду.

—Рятуйте, людоньки! Рятуйте-е-е! Чоловік утопився!!... Матінко, царице небесна!... Рятуйте-е!... Рятуйте-е-е!

Підбіг я з усього розгону, аж ледве не шелепнувся й сам у воду. Бачу, виринув сусіда раз із води та й знову пішов у воду, на дно. Лишенько мені! Що тута робити?!.. І не охота вимокти, цибнувши в воду разом із одягом, але й скидати одяга, перед чужою жінкою, світити грішним тілом соромно. А тут ще й руки дрижать, ніяк не розстібну мої

ґудзики, хоч сядь та й плач, хоч стоячи рюмсай.

Пообривавши більшість ґудзиків, насамкрай таки роздігся. Плюхнувся в воду, як риба. Намагаю вхопити сусіда за чуприну, а він, як на зло, вирине з води, булькне, як пузир спорожняючи повітрє, та й знову на дно.

Довго я таким чином борикався, не можучи вхопити сусіду за патли, аж поки він, насамкрай не охляв. остаточно, надудлившися добре води. Аж тоді я таки вхопив його, коли він мав уже остаточно піти на дно. Витіг я його з води на берега, кинув на траву та й — ну! робити йому штучне диханнє.

Півгодини часу забрало мені важке термосіннє потопленика. Але, насамкрай, дихнув мій сусіда трохи. Далі більше й більше. Еге. А сусідова умліває над чоловіком, голосячи, як над покійником.

—Ой, мій Сидюсю, та нащо ж ти мене одну зоставляєш? Та на кого ж ти мене покидаєш?!... Та ж чи я знала, мій любий, що виникне така лиха пригода-а-а!...

Коли сусіда почав уже рівніше дихати, я ухтем утанажившися, згадав, насамкрай, що я й досі голий сверделю перед чужою жінкою. Почервонівши з сорому, миркнув я щось про вибаченнє й метнув швидче до одягу.

Аж зодігшися.запалюючи цигарку, лише тепера собі усвідомив я, яку страшну, небезпечну гру відіграв чорт помсти моїми руками й голєвою! Та ж потонув би сусіда, а чи не одволав би я його, кому було б лихо — мені, як дати води пити! Бо ж усе це — я був затіяв. Я підневідив сусідку вудити рибу; я ж її й вивів сюди та посадовив на березі,і ще й вудку всукав їй у руки!... Словом, куди не кинь,таки випадає — клин: не минути б мені хурдиги, як сіркові батога по шкоді. Метнув я тоді впадати біля мого горепашного сусіди та разом і сусідову заспокоюю. Щебечу їй соловеєчком, заглядаю їй ув очі, як сорока в кістку.

Нараз, сусіда — блик!— білками очей.

—А-а-а-а!... тут і зайчики- побігайчики!—невдоволено був скривився сусіда, як кислицю вкусивши.

–Тут, тут, золота рибко! –оскалнувся я, беручи сусідові слова за жарт. Але ж сусіда лише зубами хижо шкрипнув і замовк, одвернувшися од моєї, видно дуже, ненависної йому парсуни.

До міста пливли човном, майже-що мовчки. Візником я притарабанив сусіду й сусідову до їхньої господи; заніс до хати слабого, але ні словечка я од його більше не почув. Навіть на прощання не мовив він ані тобі півслова. Пробував я, кілька разів, – другого й третього дня, зайти до сусіди, провідати його. Але Степанида Петрівна, кажучи, що чоловік спить, не впустила мене до його.

Одного дня, десь через тиждень чи що, після тієї сумної пригоди, поїхали ми з дружиною в Пущу Водицю, недалеко під Києвом – літниськова місцевість, щоби подихати, як то кажуть, свіжим повітрєм, хоч уже й осіннім. І ось, саме цього дня, зовсім таки несподівано, зник був наш милий сусіда, Сидір Прокопович із дружиною, як корова тобі язиком злизала.

Повернувши пізно вечором до господи, у сусідовій хаті ми побачили вже нових житців, які на наші запити про Сидора Прокоповича, нічого не могли, а чи, може, не хотіли, будьщо нам сказати.

Минуло з того часу майже-що вісімнацять років. Я докладав усіх сил і змог, щоби здибати свого бувшого сусіду, перепросити його за ту всю ризиковану пригоду. Але ж сусіда, як тобі в воду десь бовтнув: ніде не міг я його – хоча б прочути, якщо не знайти.

Загриміла війна несподівано. По війні, багато хто з нас опинилися на вигнанні, без хати рідної, без батьківщини. В тому числі оказався й я. Тиняючи поміж людьми по Німеччині, почув я якось випадково, що в сусідньому таборі "Д П" та є якийсь Оселедець. Ну, гадаю, аж тепера я таки – натрапив на колишнього свого сусіду. А, раптом, не він? – блиснула мені думка й сполохала мене. Але, щоб довго не мучити себе сумнівами, починаю діяти.

Беру в таборі відпустку. Йду до сусіднього містечка,

де розміщено того табора з "Оселедцем". Еге. Приходжу, питаю: Чи є тута в вас такий собі пан, на прізвище –Оселедець? Дуже мила людина.

–Є,– кажуть.–А вам навіщо це потрібний він?–питають.

–Сусіда,–кажу,– він мій колись був; земляк, значиться й хотів я його бачити, побалакати.

Еге. Приводять до мене, за кілька хвилин часу, добре кремезного ще, хоч і досить сивого пана, я й питаю:

–Це ви, пане Оселедць, будете?

–Я, – відповідає він.–А вам навіщо я потрібний... Та й хто ви будете?...

–Та я... тее,– кажу йому й запнувся. Бо мені ж аж дух забило з радости. –Сусіди ми колись були з вами. На Кругло-Університетському узвозі разом ми житлили з вами... Пригадуєте милий сусідо?

–А, як ваше прізвище?– питає пан Оселедець.

–Солодкий, кажу йому.–Петро Потапович... Зайчики-побігайчики... Памнятаєте? Мисливець, значить.

А сам – поїдом очима їм його, пізнаю й переконуюсь в його особі, що це таки – достеменний Сидір Прокопович... Той самий Оселедець, що ловив "золоту рибку" на... Житньому базарі, купуючи в перекупки гнилу рибу.

–Ви ж – Оселедець Сидір Прокопович? Вашу дружину– виразно пригадую, звали Степанидою Петрівною? – радісно гомоню до його, мов би до дитини.

–Так,– потвердив він.– Я – справді таки Оселедець.Але такої рибини, пане, як ви – не знаю!– одвернув своє облич че й вискочив собі геть

–Та ж, заждіть!– гукнув я йому навздогінці.–Пригадайте, хоч "золоту рибку"!– благаю його, –аж дрижу з побоювання, що втрачу навіки змогу погуторити з бувшим сусідочком, таким милим.

–Він тільки но плюнув, видно, зо злости; ушвидчив ходу мов би за їм сто чортів гнало, а чи він хотів когось наздогнати. І пішов до свого бараку, зникши мені з очей назавжди. Мов його ніколи перед мною й не було.

Стояв я остовпілий із такої несподіванки й думав:"От тобі! Побалакали ми з сус дою! Навіть визнати мене за – давнього сусіду – не схотів. "Такої, мовляв, рибини,як ви пане, не знаю"!...

Вертаючи до свого табору, сам собі, бо Бог знає, де то тепера той професор Голобля й, чи то живий, а чи вже помер, тепера я рішуче заявив:

–Ні! Після цього – не вірю в мудрість приказок!... За вісімнацять довгих років, ув Оселедця, цієї "золотої риби" серце не одійшло, а, напевне, ще дужче закаменіло. Марно, отже, професор Голобля розхвалював людську мудрість,ні би, закладену в приказках – найменшої мудрости!

–А в "золотої рибки" – Оселедця, не серце, але – каме нюка в грудині лежить,– вирішив я, входячи вже до свого, єдиного тепера притулку, табору.

От така то пригода була виникла мені на своїй і чужій землі, через вісімнацять років, яка на завше зневірила ме не в приказках та їхній ніби мудрості...

ПОЦІЛУНОК

(ПАРУБОЦЬКА ПРИГОДА)

СОНЦЕ, підійшовши досить високо, показувало вже, десь, чи не десяту годину ранку. А в ліжкові, під тонким, як павутина, ряденцем, ціл ком гола, ще й досі лежала понаддвацятьрічна дівчина.

Її гарне, з гарно вирізбленими рисами, обличчє було за барвелене здоровєм. Її заплющені очі, з довгими віями, виразно свідкували, що ця от особа, якщо й не з аристократичного роду, то й так – не з бідаків.

Але даремно було б і, навіть, несправедливо, так вирішувати, не знаючи докладно, так би мовити, суті справи. На родня бо мудрість каже: "Ніхто не відає, хто й що обідає." То, чи ж можна, з чарівної краси, робити висновок, хоч би й про дівчинине щастє?

Нелегко сказати, як довго б спала дівчина, наколи б – не сонце. Але воно, заглядаючи в вікна будинків міста, не прошеним гостем, затихцювало й до кімнати, де й спала самітня дівчина.

Голублячи їй її рожеву щоку, цілуючи в набряклі з три валого сну губки, тихці-потихці та й сіло їй на рясні вії й почало їх лоскотати: мабуть і сонце вподобало її красу!

Не витримавши різкого сяєва сонця, дівчина поворухну лася. Вона розкішно, аж у суглобах затріскотіло, потягла ся, весело посміхнула до сонечка й, мов би до живої істоти, жартуючи мовила:

–Яке ж ти, сонечку, нечемне!... Ай–яй–яй! А ще більш,

ти, сонечку,– невиховане. Хто ж бо дозволив тобі мене оце так палко цілувати? Залізло собі потихці до мого житла й, як нахабний парубійко, обціловує мене... Фе! – буцім то гидливо додала вона.–Геть мені зараз таки, з моєї кімнати!.. Щоб я тебе таки – зараз же не бачила!

Сонечко,й справді, таки дуже слухняно зразу ж заховалося за лутку

Коли дівчина, цілком одягнена вже до виходу, сходила–сходами вниз, подумки вона гуторила собі:

–Ну, гаразд, моя люба! Вчора ти танцювала – до знесилля. Вчора ти й їла, й пила, що – хотіла! Одним словом раювала – на коротку мить. А от, що то ти їстимеш , хоча би цьогодня, скажи ти мені? Якщо маєш сором сказати голосно, то скажи мені – на вушко! Га?

Але не встигла вона й відповіді собі знайти, як, раптово, у майже продерту підошву її черевика, гаряче й безсоромно, штрикнув її в ногу, якийсь гострий камінець.

–От, маєш новинку! – скрививши уста, мало не на ввесь голос, гукнула вона.

Нагнувшися, щоб оглянути ногу, ствердливо мовила:

–Голі дирті *) справи!... У панчохах – дірки, в черевичках, так саме – дірки!... І, навіть, кишені – діряві!...Тьфу!! От тобі, вчорашня, капіталістова донька! – посміхнула вона скривленими устами, мов би скоштувавши щавлю.

–Щоб та не позичковий заклад Меєрсона, то – чи й випало би побувати вчора на тім бенкеті. Але, що ж я робила б цьогодня, наколи б знову – запахло бенкетом?... Клятий і вкрай осоружний, Меєрсон, прирік, що більше – не дасть ні за що одягу, без попереднього внеску платні. І треба би, щось діяти. Але ж – що?! – безпорадно думала дівчина.

Метикуючи от так собі подумки, дівчина поринула в густий натовп людей, пливлий хідниками вздовж вулиці й швидко зникла нам з очей.

Але, нехай читач не сумує, що так дуже коротко зазнайомився з цією, хоча й цілком звичайною, ніби, дівчиною, але такою, однак, що обіцяє бути цікавою. Ми її таки цьо-

годня ще таки здибаємо. Але вже,– в іншім місці та... навіть ув іншому стані; стані, що, може, й не зовсім їй личитиме, як учорашній "капіталістовій доньці", а тим більше її чарівному личкові.

* *
*

Ревець, їздецького автовоза, нетерпляче швидкуючи аж тричі – гу–кнув. У навстіж розчинене одно вікно, четверто го поверху, стрімголов було висунуто, сливе, горохову копицю, – розкудлану голову.

–Гелов, Джозеф!... Ти, що, ще й не вдягнений, я бачу!?

–Гелов, Вільяме!... Одну мить!... Зараз. Ось лише вмиюся...– і голова знову зникла в вікні.

–То швидче, друже, бо я спізнюю!

Але не встиг Вільям і цигарку закінчити палити, як – Джозеф Чючю, причепурений, напахчений і причесаний, сідав уже поруч свого друга в автовоза.

Учора вони обидва були запрошені на гучний бенкет. І, саме там таки обидва й бачили цілком незнаєму, але яко їсь, винятково захоплюючої, краси дівчину. І, хоча вони ж обидва розпитували, в знаємих їм гостів, про незнану гостю, але так ніхто їм цікавости й не міг задоволити. Лише дехто висловлював: чи то власні здогади, а чи – особисту думку, що то, либонь, – донька якогось капіталіста.

Тож і не диво, що розмова межи друзями, спалахнула зразу ж про ту саму дівчину, яка їх так вельми обох без межно зацікавила.

–Ну, то, як Вільяме, нічого не розвідав?

–Ні чорта!... А ти, Джозефе? Може вже маєш напрямну якусь?– посміхнув Вільям до Джозефа, коли той зосередженно був замовк.

–Коли б чи не так!... Чи я питав би тебе? Та ще, наколи б хоч щось знав!... Тьфу! Тільки свого автовоза через єї – мало-мало не розбив.

–Та, що ти кажеш?!

–А от те, що ти оце чуєш. Я ж тобі оповідав далекомо-

вом ще цю минулу ніч, вернувшися до житла. Забув?

–Може. Я геть усе цілковито забув із похмілля. Памнятаю лише, що ти просив заїхати по тебе, та й то, мов у сні снив. Як же ж те випало тобі?

–Бачиш, коли гості почали розїздити, я, хоч і крізь випари випивок, а вони в нас були, хвала Богові, рясненькі, а не менше й безглузді ; кажу тобі, я спостеріг, як вона, цебто та от дівчина, виходить із якимось, досить поважним, і, далеко нестарим джелтменом.

–Та ж вона з їм увесь вечір то танцювала, а то ходила– як снохода по залі,– мовив Вільям.

–Та так, так. Мене ото й зацікавило: куди вони поїдуть у якому напрямку? Метнув я, щоб тебе захопити з собою, але ж тебе ніде невидно, а шукати – нема часу. Отож, я ніби опарений – до свого автовоза. Тисну-тисну рушія, а він, як на те лихо: чик-чик-чик! і – стане; чик-чик-чик! і – стає. Тьфу! Не побила б тебе лиха година! А вони, бачу, поволеньки рушили собі й виїжджають.

–Ну й, що ж далі?

–Та, слухай же, не заважай! Насамкрай мій мотор добре чхонувши, таки фиркнув, як норовиста коняка й рушив.. Але ж "вони" – за ким я хотів простежити, – вже зникли з мого зору в світанковій сіризні.

Еге. Тоді я, натисши, що було сили, на газ; дав повний розгін по тій вулиці, що й "вони" були рушили їхати.

–Та ти ж і дивак! Вони ж могли звернути за перший ліпший ріг! Куди ж ти гнав?

–Так, могли. Ти маєш слушність але не всю: на моє, як тобі сказати: щастє й нещастє, не звернули... доки я їх не наздогнав...

–А ти їх таки наздогнав?

–Щеб пак! Та вони й їхали , чомусь, не швидаючи, мовмене очікували. А дотого ще й їзда їхня була щось нерівна, ніби кренделі виписували.

Отож: жену я слідом та й думаю: чи то аж такі ото пяні, як дим, а чи, мо, не вміють керувати автовозом?

Але, ледь я хотів вирівняти свого воза з їми, як їхній віз - ірвонув щосили – вперед. Тоді я ще дужче натис на газ. На цей раз мені таки пощастило мало-що не випередити їх. Та щойно я порівнявшися з їми, кинув їм снопа світла зі світломета в середину їхнього воза, щоб могти її, що мені дуже кортіло, розпізнати; як їхній віз тої ж миті, ірвонув у праоручну вулицю... Тьфу!...– сплюнув Джозеф, з великою досадою. –Але, як би ти та бачив, який переполох вона мала в очах!

–Хіба?... Ти й це завважив? Ну і, щож далі?

–Ну, от тобі й ну! А далі було те, що я – за їми й собі крутонув. Але щастє моє, що налетів на молоду, нетовсту ще деревину. Розбив лівого світця й, зламавши дерево, мусив я загальмувати свого воза. Вони ж, тим часом, десь– зникли.

–Гм!...Але ти – певен, що то була таки вона? Цебто, та дівчина чи з чоловіком, а чи з – батьком нехай?

–Ага! От тут то й заковика! Те, що то вона була в авто возі, за це я можу поклястися всіма черепахами світу. Та от, хто був із єю, то то вже – ціла тобі загадка.

–А, хто ж там з єю був?

–Дівчина якась...

–Дівчина?.. Ти певен?

–Авже ж. Ти розумієш, яка заковика?

–А, чи тобі не приверзлося те все, з пяної голови? Таж ти сам казав, що вона виходила з супутником... у штанях,– посміхнув Вільям зі свого дотепу.

–Так. Навіть, більш того. Я сам своїми власними ци ми от очима,– показав собі на очі Джозеф,–бачив не лиш як вона виходила з підстаркуватим паном, якого я вважав за батька, а більше... Я бачив, як вона й сіла до автовоза із тим паном! І ось – на тобі!

–А чи ти не зробив таки помилки? Може ж то хтось інший із гостів їхав? Як ти, доречі, з чого переконаний що то була – саме вона, а не хтось інший?

–Уже хоч би з того одного, що, пригадуєш, як вона, мо

же якось забувши, зняла була ліву рукавичку, й на руці, біля самих майже пальців, видно було круглу, як монетка,– чорну родимку?

–А ти й ту родимку запримітив?

–Щеб пак!... Кажу тобі – всіма черепахами світу покля нусь, що то – була саме вона! Її родимка – незаперечний і невідкличний доказ. А її очі! Я й із тисячі очей, навіть, і вночі впізнаю.

–Але ж то й очі! А може ж то якась диявольська містифікація? Як ти гадаєш?

–Не знаю, друже, що й сказати. Але правду ти кажеш– то очі! Ті очі!... Я ладен тисячу доларів викинути, щоб таки знайти ті оченята!

–Маєш слушність, Джозефе. Я й сам ладен би втонути в тих оченятах–зорях!

–Не зорі, а – справжні діяманти!–мовив Джозеф.

Друзі, поринувши в споглядання чарівних очей, малюючи в уяві учорашній бенкет, на мить примовки. Автовіз із легким похитуванням, летів залюдненими вулицями, минаючи одна за одною.

Джозеф Чючю незацікавлено розглядав людей, що проходили, чи автовози, що проїздили. Він, навіть, у думці ніколи не клав собі, щоб будьколи, йому ще пощастило й ще хоча б із далека, але глянути, в глибину кришталево сяючих, діямантових очей, які так захопили його вчора в полон. Не мав бо найменшої надії, знайти ту чарівну дівчину, з чорною родимкою на руці.

Але ж доля людини – надто химерна, а ще більше – вередлива. Там бо, де людина її шукає, може прошукати сливе ввесь вік, навіть, стогнучи, як зранена звірина, а знайти долі, таки не знайде. Де ж людина, ані не чекає, ані не має, навіть, у думці того, що хотіла б мати, те бажанеє, із невідомих причин, виникає, як із під землі, збиваючи, безмежно здивовану людину з пантелику.

Зовсім от так химерна Джозефова доля вирішила пожартувати того дня з їм. Пожартувати, дотого ж, у такий со-

бі спосіб, що, якби йому хтось пророкував подібну річ, він би тільки: або висміяв такого пророка, або вилаяв би за те, що глузує з його вочевидь.

* *
*

–Ось тобі й Ласоветстріта!– мовив Вільям до задуманого й мовчазного Джозефа. –Чи далеко тобі? Котре число тобі потрібне? Бо мені треба завернути зараз ліворуч.

–Добре, Вільяме! Я зійду, мені тут недалеко... тож зроблю невеличку прохідку.

–Ну, то ґуд бай!

–Ґуд бай! Дуже вдячний тобі, друже!

Автовіз, війнувши газом і порохнею на Джозефа Чючю– рвучко майнув і вмить ізник за рогом вулиці. А Джозеф, як був перед цим занурений у думки, так він похнюпивши в діл голову й рушив широким хідником далі.

Нараз він ізгадав, що, мабуть, чи не від учорашнього вечора, не мав ще цигарки в зубах. Тож хотів собі запалити, але лапнув ув одній кишені, в другій, у третій, а цигарок нема. Аж коли й у четвертій кишені їх таки не знайшов, вирішив, що швидаючи, таки забув захопити їх зі столу, куди поклав, ще вернувши з бенкету.

А що шукаючи цигарки, намацав він у кишені свого гаманця з грішми, то витіг його й тут таки купив на розі з вулиць, пачку цигарок та враз – поклавши гаманця, знову, до кишені в лейбику, розірвав пачку й почав витягати цигарку, щоб запалити. Та в цю ж мить, виникла така неймовірна подія, яка Джозефа, з дива й несподіванки, мало–мало не перелякала.

Але, чи не хотіли б ви, ласкавий читачу, хоча й не перепочити, то хоч так деякий відступ зробити? Адже вас певне цікавить, щож то поробляє й, де вона наша "капіталістова донька"? А я ж вам обіцяв, ще цьогодня її вам показати. Тож, залишмо поки що містера Чючю, а перенесім нашого духового зора на дівчину, яку вранці так мило й любо обціловувало ясне сонечко.

Ви були бачили, як вона поринула в натопві вуличному? Вона не була з природи тюхтійкою. Любила й робити й ходити швиденько, а вирішувати й ще швидче. Але нині в єї день був якийсь особливий, і вона, ніби на замовленнє, ходила дуже повільно й недбало.

На зустріч їй, час-до-часу, чи то автом, а чи напішу,їй виринали з натовпу знаємі, з учорашнього бенкету,обличя. Але хоч чимало з їх і "пряли очима" вчора, поглядаючи на єї, цьогодня, ніби недобачали, таки сливе, не звертали жодної уваги, проходили, не впізнаючи її, буцім ніколи її не бачили й, глядіти на єї не гляділи.

І дівчину це, ані трохи не турбувало. Вона, навіть,уважала це за краще. Бож ні одяг, що на їй тепера був, як і вузол позиченого на вчора одягу, що ось тепера вона мала власникові повернути, аж ніяк не свідкували в її користь... Вона бо тепера швидче подобала на якусь звичайну собі чи прачку, чи збирачку старих ганчірок, і вже аж ніяк не на доньку будьякого капіталіста.

Оддавши одяг скупареві Меєрсонові, насваркувавшися з їм досхочу, що не може таки зараз заплатити боргу, дівчи на довгий час никала по місту, без мети й потреби.

Вона заходила до панчішних крамниць, оглядала, сливе мало зацікавлена, бо нічого вона купити не могла з браку в кишені гроша. Була вона й не в одній крамниці черевиків пробувала примірювати їх, але... бракувало того, за що можна б було їх, ці чудові черевики, вважати за свою власність, і надіти на ноги, щоб не кололи в пяту якісь камінці.

Не маючи ні певної мети, ані так саме якогось напрям ку, дівчина, никаючи од крамниці до крамниці, почула, насакрай, потребу в їжі. Але, що її кишені були порожні, здійснити цю потребу, вона була не в спромозі.

І ось, саме тоді, коли потреба в їжі почала вже переходити в тупе смоктаннє під ложечкою, дівчина ступила на Ласоветстріту. Вона враз побачила, як якийсь молодик, із похнюпленою головою, сховав гроші в кишеню й розриває пачку цигарок, щоб запалити. Спершу вона хотіла попроси-

ти цигарку та й іти собі поволеньки далі.

Але цю думку її, блискавично, змінила інша, нечувана й їй самій ще незнана думка, що ніби шептала їй:"Не цигарку, дівчино!... Гроші в його бери!" І дівчина, ані не думаючи довго, ані не вагаючись, серед вулиці й привселюдно,обвивши одною рукою молодика за шию, міцно поцілувала його, аж одляски залунали довкола.

Довкільній натовп перехожих, уражений небувалою подією, заїржав на конячий лад. А оторопілий, сливе, переляканий молодик, а таким був нам уже відомий, Джозеф Чючю, витріщивши здивовані, а водночас і радісні очі, спершу тільки й міг сказати:

–От це так штука!– а зареготавши й собі щосили, запитав довкільніх реготунів: –Чи бувало ще комусь, щось подібнеє, як оце мені виникло?–Навіть не завважив: чи вона ж хоч хороша?

А довкола лунав веселий регіт і доброзичливі голоси;

–Гарна!...

–Гарна дівчина!

–Щоб мені таке щастє!

–Такій варто дати себе поцілувати!...

Але в ту саме мить, коли лунали голоси похвали дівчині, Джозеф Чючю, зненацька – лап!... за кишеню, а тамночував гаманець із грішми, але – рано рушив! Лише порожнє місце по йому зостало.

–Агов!... Люде добрі!– гукнув, ще більше оторопілий та збитий з пантелику, Джозеф Чючю.–Та вона досить спритна таки! Гаманця мого, мов би язиком злизала мені з кишені... Он, як цілують!

Тепера регіт довкілля – громом залунав. Але ж Джозефові було не до сміху. Він бачив, як досить уже далечень ко, дівчина, що так ізненацька його поцілувала, повернулавже за ріг вулиці.

Блискавично, як хорт, метнув Джозеф навздогінці дівчини. Пять хвилин "гаряченького" марафонського бігу вранішнього й – Джозеф був уже біля дівчини.

–Агов!... Слухай–но, красуньо! –задихано гукав до дівчини Джозеф, хапаючи її за плечі. –За дуже дорого ти продаєш свої поцілунки!– додав повертаючи дівчину обличчем до себе.

Але..."О, жах який!"– блиснула громовиною йому в свідомості думка, аж йому в голові заболіло нараз. Перед їм були ті чарівні діямантові очі, за які він ладен був дати тисячу доларів, щоб тільки їх знайти!

Джозеф Чючю, бувалий хлопець,–розгубився вмить:"Та ж невже ж це вона?!"– прорізала йому мозок друга думка "Бути не може!"– наздоганяла вже третя, аж ув очах йому нараз потемніло. "Та ж та, як була зодягнена!... А це ж – прачка якась!" – блимала вже четверта думка,як світло маякове посеред морської й нічної темряви.

–Що ви хочете, пане?– запитала дівчина, вириваючи плечі Джозефові з рук і в той сам час, упізнаючи в його обличчі, одного з багатьох з учорашнього бенкету.

–За дорого, кажу, продаєш свої поцілунки, дівчино!–від дай лишень мого гаманця зі ста доларами!– додав Джозеф вирішивши, що це – таки якась мана; що це – не та дівчина чи жінка, яку він бачив учора на бенкеті.

–Ви – божевільний, сер! – гукнула вона, коли Джозеф–ухопив її за торбинку.–Я вас не знаю, відчепіться!...– ще голосніше гукала, висмикнувши торбинку Джозефові з рук, аж но ремінця пірвала.

Це її вивело з рівноваги й вона, не довго думаючи, як стьобне Джозефа зарукавиченою долонею по щоці, а сама вмить майнула навтікача.

* *
*

Ласкавий читач нехай вибачить, що я уникаю опису почуттів і стану містера Чючю, після щільної затріщини,хоч її зарукавиченою рукою, а також і того, як поліцай, що не далеко стоявши, спостерегав цю цікаву баталію.

Уникаю описувати й те, як упіймана дівчина, вирвалася з рук поліцаєві, бож у кишені їй тепера, вже дуже му–

ляв чужий гаманець, хоч у животі й грали кишки похідного марша. Погляньмо краще, читачу, який мало це все кінець. А чей же це не абияк цікаво!

Півгодиною пізніше, коли дівчина була почастувала Джозефа Чючю, в поблизькій поліційній дільниці було запротокольовано, що наша знайома нам, дівчина, була Бетсі Гаррисон, двацяти чотирьох років, що вона житлила на Ґренджерстріті й інші показники в галузі кримінілії потрібні.

Насамкрай, що вона цьогодня, під облудним, у непринам ній формі, поцілунку учинила грабіж стодоларів у містера з іменем Джозефа Чючю й, що ці гроші в єї й знайдено при обшукові в поліційній дільниці.

Увесь час допиту поліційним службовцем Бетсі Гаррисон, Джозеф Чючю, згорав у якомусь незрозумілім вогні.... "Чи вона, а чи не вона?"– спалахувала думка раз-у-раз, за колочуючи йому спокій. "А що, як вона? Таж бракує тільки побачити родимку на її лівій руці!"–шибала інша думка здоганяючи попередню.

"А що, як якщо й справді – вона? – знову за мить мордувало його те саме питаннє. "Який жах! І що довело молоду, красуню, до такого стану, якій – раювати б?!... А вона.. Яке жахливе розчаруваннє має ось-ось прийти!"– билася в голові Джозефові Чючю думка.

Уся поведінка, хоч дівчина й була неспокійна, всі рухи голови, рук – промовисто свідкували Джозефові, що це–таки та сама "капіталістова дочка", яка так захопила в полон усю його істоту. Але сумнів усетаки ще жевріє йому в серці дрібною іскрою.

–Пробачте, міс!– насмілів Джозеф.–Дозвольте вас запитати дещо!

–Я не зобовязана, сер, вам відповідати,– одрубала йому дівчина.–Досить того, що мене допитує полиція.

–Гаразд! Дякую й за це!–мовив Джозеф. –Пане урядовцю,– звернувся він до службовця.–Я хотів би знати, чи панна Бетсі була на будьякому бенкеті вчора, чи ні?

–А це в якійсь мірі належить до цієї справи?

–Так, пане! Це дуже важливе питання,–каже Джозеф.

–Місс Гаррисон, я повторюю запита містера Чючю:" Чи ви були вчора на якомусь бенкеті?–мовив службовець.

–А хоч би й була, що містерові до того?... Мене ж не цікавить, де був чи, що робив містер Чючю.

–Це зовсім що інше...– невитримав Чючю, але продовжувавти, перебив йому другий службовець полиції.

–Місс Гаррисон, скиньте, будьласка, ваші рукавички,маємо відтиснути ваші пальці, як затриманої в крадіжі.

–Я не дам! –нервово гукнула Бетсі.

–А це зробити, я таки вас примушу! Ви повинна поважати поліційні закони.

Він безцеремонно вхопив дівчину за руку. Дівчина деякий час пручалась. Але сила здорового, середнього віку чоловяги, була на жаль у перевазі.

Який же жах перекривив Джозефові обличчє, коли–він виразно побачив, що на лівій руці дівчині таки чорніла родимка. Він не рад був уже всьому цьому, що так несподівано й подурному було виникло.

Він уже забув і ту кривду, що дівчина завдала була йому, ударивши його по щоці. Він тепер уже майже розумів що до того стану призвело її, напевне, несолодке життє.

А тим часом, пальці Бетсині, вже зоставляли свої сліди на білім аркуші паперу, Цей аркуш, це – свідоцтво ганьби на всеньке життє. "А чи ж вона заслуговує на такую ганьбу?"– мимоволі снувала настирлива думка Джозефові в його гарячій голові.

–Все таки, пробачте, місс Гаррисон, за мою настирливу натуру! Але, якщо дозволите, я хотів би дещо запитати вас зовсім невеличку дрібничку...– не втерпів Джозеф.

–Питайте,– махнула рукою дівчина.–Мені тепера вже–все бадуже.

–З ким ви їхали цьогодня, передсвітанком, вашим авто возом, коли вас двічі, хотів обігнати, інший автовіз і, коли ви звернули в бічну – Александерстріту?

–Хіба то ви нас здоганяли?– оторопіло, з витріщеними

очима, запитала дівчина, замість відповідати Джозефові.

–Так!...Якщо вас це цікавить.

–Ну... якщо й вас те все цікавить, то то була моя подруга по вчальні. Справді, дочка одного капіталіста,–посміхнуто відповіла йому Бетсі.

–Дякую!– чемно мовив Джозеф.–А, скажіте, будьласка, ще... – хотів продовжувати Чючю свої розпити, щоби зясувати, з яким то чоловіком вона виходила з бенкету. Але ж своєчасно прикусив язика. Він подумав, що, якщо та скаже, що дівчина виходила з бенкету й сідала в автовоза з чоловіком, а їхала потім із дівчиною, то це чи не викличе полиційним урядовцям якусь підозру й ускладнить усю цю справу, а тому – нагло мовив до урядовця:

–Пане, уряднику, вибачайте!

–В чому справа?

–Хочу просити вас про вибаченнє...

–Якто? Чому саме ви, потерпілий?–питає урядовник.

–Виникла... гум!... Невеличка помилка з... моєї вини... Я хотів познайомитися з... от цією панною. А що не– мав змоги, то вигадав, що саме вона вкрала мені гаманця. Вона, справді, заслужено подякувала мені за це по щоці й, я щиро перепрошую панну Бетсі, за мою нахабність...

В одну мить, вийняв Джозеф, повернутого йому гаманця з грішми й подав його дівчині, як її власність.

–Візьміть, будьласка, панно Бетсі, ваші гроші й ласка во простіть мені, що завдав вам стільки клопоту та ще й неприємновстів удодачу!...

Дівчина заплакала тепера гіркими слізьми. Вона ні за що не хотіла брати даровані їй у такий спосіб гроші, коли в животі пекло з браку поживи. Одначе, містер Чючю– таки силоміць запхнув свого гаманця дівчині в її торбинку, біля якої теліпався обірваний ремінець, як свідок щойно минулої події.

–Пробачте, панове урядники, за, може, недосить чемний мій жарт. Але всю цю справу, прошу припинити, а папери всі – пірвати,– мовив Джозеф до полиціянтів.І він вийняв

ізза пазухи чекову книжечку й виписав два чеки на безіменних подавців та подав їх по одному охоронцям громадських порядків.

–Це вам, панове, за зайвий клопіт... Ґуд бай!

* *
*

Виходячи з поліційної дільниці, разом із місс Бетсі Гаррисон, Джозеф Чючю, мовив перший:

–Я щиро рад, що хоч і в дуже невковирний спосіб, але пощастило мені запізнатися з вами, місс Бетсі. Гроші оті я й справді, передаю вам на знак нашого дивного знайомства... Але, щиро прошу вас,– не пробуйте, будьласка, вдруге, заввязувати знайомство в подібний спосіб!... Таж ви – заслуговуєте далеко більшої ціни... даруйте – пошани!

Коли вечором Джозеф Чючю розповів своєму другові– Вільямові Стивесонові – про подію,що була виникла йому, того самого ранку, коли він його підвозив, Вільям так реготав, що аж качався по ліжку.

–Ха-ха-ха-ха-ха!... От так капіталістова донька!... Ха–ха-ха-ха-ха! Ну й дешево ж ти заплатив за своє миле знайомство... Ха-ха-ха-ха-ха!... Я заздрю тобі, Джозефе! Заздрю од щирого серця!... Ха-ха-ха-ха-ха!!

Одначе на Вільямові насміхи, його друг Джозеф,чомсь не відповідав. До другового сміху й жарту, Джозеф, був, стриманий і, навіть, холодний.

Наступної неділі, Джозеф Чючю, не кажучи нічого Вільямові, поїхав своїм, уже полагодженим, автовозом на Ґренджстріту. В ту чорівну кімнату, де так мило й люботно, цілувало сонечко дівчину Бетсі... Хто знає, може, на цей от раз – Джозеф його заступить... Щасти їм Боже!

ТРОЄ КОТЕНЯТОК

"І славен буде той, хто проклятих щенят
Розтрощить люто об каміннє".

С.Черкасенко.

НА ДОЛІВЦІ, врозсип, лежали черепки коштовної порцелянової вази. А поміж їми, немов би покликані в свідки, троє, але... неживих котенят, лежалих урозкидь – по підлозі.

Майстер, нервово затискаючи пальці, швидкими кроками ходив із кутка в куток. Нерви його, збурені щойно виниклою подією, тіпали йому серце, як господиня рядно, витрушуючи порохи.

І лише згодом, мало-по-малу, серце йому почало дещо спокійнішати, та й нерви йому, як ті морську хвилі по злючій бурі, поволеньки таки затихли. І тому-то поволі-волі й приходила свідомість учинку, що викликав майстрові огиду до себе самого, а обличчє йому заливав гарячий окріп нес терпного сорому.

–Яка ганьба!... Яка ганьба!...–раз-по-раз повторював і повторював майстер. –Тьфу! Таж дізнають люде – засміють! І тоді вийде, що не славен той, а – проклятий, хто лю то об підлогу, як ось я!... розтрощить котенятам голови ні защо їхні.

Майстер сів і, схилившися на стіл, затулив очі руками. Але подія йому, однак, виразно ставала перед очима. Сама

ж подія, що так ото розтривожила майстра й залляла йому обличчє барвою сорому, була й справді до болю таки безглузда й... дурна.

Одного дня, ідучи на беріг річки, робити накреси майбутніх картин і, переходячи залізничний насип, майстер почув, як у бур'яні, зворушливо-благальним голосом, нявкали кимось викинуті, маленькі котенятка.

Зворушений знедоленим, дитячим плачем цих горепашних тварин, майстер підійшов ближче. Котенятка, а їх було четвірко, безпорадно підіймаючи свої мордочки догорі, тицяли їми в бур'янини й голосно плакали по втраченій їхній мамі.

–Яка підлота!... Яка звірота!...Тьфу, нікчемство! Найгірша з гірших худобина й та цього не зробила б, що здібна зробити худобина на двох ногах, ще й із божим образом! Тьфу, паскудство!

Охоплений обуреннєм на такі дикі вчинки людини, майстер нагнувся над котенятами. Троє з їх були чорненькі, а четверте – таке лискуче сіреньке, що аж любо було глядіти на його.

Котенятка, почувши біля себе живу істоту, трохи стишили свій голосний плач. Але в пошуках мами й джерела свого порятунку – сосочків з молоком, і далі безнаслідково тицяли мордочками в бур'янини.

Майстрові закипало серце гнівом, з образи на людську хижу вдачу. Розчулений знедоленнєм цих невинних істот– він ладен був, забравши в кошика котеняток, зараз таки, вернутися до господи. І, може б, так і зробив. Але згадав у цю мить, що на березі річки, він таки мусить бути своє часно, щоб узяти накреси пароплаву, який має цьогодня, – певної години, пропливати.

Вболіваючи над котенятками, які, не знаходячи, чим затамувати свій голод, почали й знову голосно нявкати,майстер вийняв свій сніданок. Одщипнув трохи смаженого сала, трохи хліба й дав це все котеняткам. Але ж вони – ще

не вміли споживати такий твердий харч. І вони далі, тицяючи мордочками в покладений їм харч, ще голосніше й, жалібніше плакали, мов би самого Бога просили про допомогу в їхнім нещасті.

–Горепашні створіння!... Як мені вас шкода. Забрав би я вас, сердешні, але – чим же я вас на березі річки нагодую?– гуторив до їх майстер. –Ні, таки залишу вас, сердешні дітки. Може яка добра душа таки нагодиться й урятує вас од голодової смерти, забравши з бур'яну.

І погладивши котеняток, відійшов майстер, поспішаючи на беріг. Ідучи, він посилав прокляття тому нелюдові, хто так неполюдському поводеся з бідними, беззахисними тваринами.

–Це ж – жива істота – боже створіннє! – думав майстер. –Як же ж так! Як можна їх так викидати?

Пароплав десь запізнивши, того дня не проплив. Томуто, прождавши день, понакреслювавши прирічкові краєвиди, майстер вертав до господи – пізно надвечір. І хоча він був дуже зголоднілий, а пройшовши навпростець, міг би й у своїй хаті бути швидче, він, однак, не зробив цього.

Накреслюючи берега річки, майстер сливе ввесь день, виразно, вчував невідступний плач котеняток. Він лаяв себе, що не забрав їх уранці і не одніс до господи ті нещасні, кинуті напризволяще, істоти. Тому-то, вертаючи тепер до міста, вирішив, конче зайти туди, де були котенятка.

–А, гляди, ще ніхто їх не забрав! І повмирають із голоду та спраги. А тоді відповідатиме перед Богом, не тільки той нелюд, хто викинув їх безсердечно, але й я, що не врятував їх.

Підходячи до місця, де вранці плакали котенята, майстер ще оддалік наслухав: чи не плачуть часом? Але ж котеняток не чутно було. І майстер, здаля й заздалегідь дякував Богові, що послав котеняткам рятівника.

–Таки, мабуть, послав Бог добру людину, щоб забрала, горепашних їх, наколи не чутно плачу, цих сердешних діточок,– міркував підходячи ближче.

Але ж яке жахливе обурення й гнів були охопили майстра, коли він, нагнувшися над бур'яном, щоб таки перевірити, побачив, що горепашні котенятка – на місці. І вони з виснаженості, вже не плакали, а ледве лише дихали, роздзявляючи свої дрібні мордочки й цілковито безпорадно гляділи, передсмертно посоловілими оченятами, у високе синє небо, мов би мовчечки вже, посилали прощальну молитву-подяку Всевишньому, що дав їм... побачити білий світ, який ось так безсердечно й знищує серед бурянів.

–Будь проклят той, хто не має серця людського, що не має любови й співчуття до нещасної істоти! – злючо вигукнув майстер, аж люде, що проходили, поглянули на його.

Ухопивши в кошика котеняток, майстер чимдуж почвалав до господи. Проходячи вулицями, він зайшов до молочарні, нашвидь, купив молока й, викликаючи здивування зустрічним знайомим, бо нікого не вітав, поспішав до хати–щоб нагодувати свої знайди.

Увесь вечір вовтузився майстер із котенятами. Забувши, що й сам голодний, він, на всякі лади, пробував годувати молоком котеняток. Сіреньке, найкраще, було, однак, дуже вже виснажене, що вже не могло навіть споживати ті краплини молока, що майстер скапував їх у роздзявлений, йому ротик. Надранок другого дня, воно вже було неживе.

Зате троє чорненьких, не лише вичуняли, але й, весело, задираючи хвостики, карачкували по підлозі. Майстер безмежно був радий і вдоволений, що пощастило хоча їх урятувати од загибелі. Він щиро шкодував, що не зміг урятувати життє сіренькому. Але робити було нічого.

Котенятка споживали собі молоко й росли. Майстер тепера був не самітний. Він розмовляв до їх, мов би до діток. Він гладив їх і лоскотав під черевцями. Котенятка грайливо дряпали й кусали майстра за пальці. Але їхне кусання, таке було дитячо ніжне, що ніякого болю майстрові не роблячи, лише глибоко зворушувало душу майстрові й радість, викликана цими істотами, виповнювала йому добре серце.

Коли майстер виходив десь працювати, вечором, вернув-

ши до господи, не міг одбитися од котеняток. Вони заскучавши по майстрові, як справжні людські дітки по мамі, упрост безсоромно, вилазили йому на руки, на плечі, навіть і на голову, з безмежної радости. Вони щиро й подитячому, заглядали йому в очі, нюхали йому носа й, ледь-ледь не цілували свого рятівника. Але цього, мабуть, природа не навчила їх. Бо тоді б мусила навчити їх і людської поведінки і разом із тим... хижацтва їхнього, людського.

Незабаром, якось вечором, переглядаючи свіжого, столичного часописа, майстер натрапив на оголоса, де товариство малярів закликало всіх фахівців, готувати до показу свої, вже викінчені, твори, що небавом мав бути в столиці.

Готових на показ робіт, майстер мав багато. Але ж чомусь усі вони були самому майстрові не довподоби: він бо був до себе дуже-дуже вимагливий і вередливий. Гості, щоправда, хоча й нечасті та досить випадкові, завше були захоплені красою його картин. Але майстра це не радувало.

Отож, переглядаючи того вечора, понадсотню викінчених картин, майстер мусив із сумом ствердити, що хоч до деяких і докладав він чимало праці, але взяти їх на показ, та ще й столичний, ледве чи варто було б. Сливе всі картини його ж, були йому – не довподоби.

Довго міркував він над їми, і, насамкрай, відібравши таки з десяток кращих, думав: "Щоб його й ще додати?". Але ж тем, вартих заходів, не було. І пригадати щось таке нашвидь, було не так то й легко.

Поринувши в задум, майстер седів над порозкиданими в безладі картинами. Котенятка, цього вечора, йому не докучали. Вони, хапаючи себе ж, або одне – другого, за хвостики – завзято гралися навколо корзини з трояндами, які майстер купив іще вранці, щоб зробити накреса та так і забув про ті троянди.

І ось, саме в ту мить, коли одно котенятко, викарабкавшися на бильце корзини, гордовито споглядало, а інші увихалися попід корзиною, зір майстрові зненацька впав на квіти. Чоловічки в очах майстрові вмить поширилися; а серце

нараз, радісно йому застукало й він, солодко-вдоволено посміхнувся та проказав:

–Дякую вам, мої дорогенькі! Ви допомогли мені знайти потрібну тему. Гадаю, що такий образ, припаде таки багатьом довподоби.

І майстер одразу ж ухопив оливця, папір і, поглядаючи на корзину з квітами, хоч котенятка вже й одбігли, з памняти накреслював гордовито спостережну поставу одного і двоіх інших котеняток. Одне з їх – лежало на боці, впіймавши пуп'янка троянди в лапки, а друге – лежачи на спині, хапало лапками за бильце корзини, щоби підтягтися собі вгору.

Два тижні не ступив майстер жодного кроку од господи. Навіть своїх улюбленців – котеняток, ні разу не попестив, так була захопила його тема нової картини, навіяної – його так любленими котятками. Але, коли картина була майже викінченні, розглядаючи її з різної відстані, чомусь видалася вона майстрові, далеко не такою, яку він носив – ці два тижні в уяві.

Хотів був уже розпочати другу на цюж тему, але втома так була опанувала його, що мусив одкинути виниклу йому думку. Цілком ізнеохочений до"троянд із котенятками,"він, увесь тиждень викінчував те, що міг зробити за день-два.

У кінці третього тижня, зі столичного товариства малярів, одержав майстер – несподіване запрошенне. Його запрошувано приїхати на показню й привезти, разом із тим, усі свої праці, приладжені на показ.

Підбадьорений – аж такою увагою столиці, майстер,зовсім уже поважно, ще раз переглянув усі свої картини,які передніше був одкинув. Але й за цим разом, нічого вже не міг вилучити, щоб додати до того десятка.

Так уже й хотів їхати, зоставивши "Троянди з котенятками" в господі, як невдалу річ. Одначе, вже перед самим виїздом до столиці, сливе знехотя почав оглядати невдалеє. як він вирішив, твориво. Довго глядів, довго міркував і,на самкрай, вирішив:"Що буде!" – та й долучив до одібраних.

Напередодні відкриття столичної показні, вона вся сяяла барвами фарб і красою картин різних майстрів краю. Побачивши це все, наш майстер хотів був тихенько повернути назад, щоб і сміху на себе не викликати. Але ж його швидко запримітили, вхопили за руки й радісно потискаючи їх, обласкали нашого майстра й підбадьорили. А разом із цим і, жартома, сварили його, що ніколи не приїздить –до товариства. І майстер, поволеньки здався. А давши згоду, поставити й свої праці, в цій показні –порозпаковував їх.

День відкриття показні, був голосно розголошений столичними часописами. Тож народу в той день, було тьма. І, яке ж, неймовірне диво й здивуваннє, було охопило майстра, коли за наявности упрост чарівних творів людських рук усі одвідувачі показні, найбільше простоювали, таки саме, біля його "Троянд із котенятками".

Фотосвітливці не шкодували плівки, раз-по-раз тріщакали вони своїми апаратами. Просили й майстра, стати біля його "Троянд із котенятками", щоб засвітлинити. І другого дня – всі часописи столиці, подали багато світлин із картинами показні. Але на чоловому місці, з докладним,широким описом –барвилася... "Троянди з котенятками", а поруч їх – майстер.

Коли ж із величезної кількости картин показні, показовий комітет одібрав лише тринацять, серед яких першую заохоту – коштовну порцелянову вазу з позолотою – було присуджено саме "Трояндам із котенятками", майстер од радости, мало-що не плакав, так був зворушений.

Саму ж картину,таки на показні, мусив продати одному невідступному панові, який заплатив досить великий гріш,– жартома сказаний майстром, навіть не торгуючись.

Вернувся майстер до господи, не тільки-но зі славою, а й із великими грішми, з заохотою, а – головне – з замовленнями, яких йому досі до плачу бракувало. Тепера про його знали по всій країні. Про його праці подавали часописи дуже похвальні відгуки. А часописні світливці, знаючи, як саме була виникла картина "Троянди з котенятками", що наро

била стільки гомону, приїздили світлинити майстра таки-разом із його прийманцями – найдами.

Поринувши в радісне захопленнє й нову працю, майстер не забув і про своїх діток, як він їх тепер називав. І за здобуті гроші за картину, він не лише побільшив, але й поліпшив їм харчуваннє. Але за навалом праці, він чимраз зово менше й менше приділяв їм уваги. Напружена праця, тепера забирала йому багацько часу й вельми втомлювала старенького вже майстра.

Коштовна, велика порцелянова з позолотою, ваза, як було привіз її майстер зі столиці повну сіна, так і стояла – ввесь час посеред столу, поміж малярським начиннєм. І котенята, спостерігши, що в сіні тепло й мняко спати, завше умощувалися там.

Завваживши таке неподобство, майстер вирішив одучити своїх утриманців, використовувати вазу під, як він образно висловив –"котячий заїзд", коли був до крайности обурений котятами. Тож, ухваливши таку постанову, він кошто вну вазу поставив на шафу, гадаючи, що так високо, котенята, хоч уже й добре підросли, таки не вискочать.

Але майстрів розрахунок та був помилково побудований. Біля шафи близько стояла книговиця. І, якщо без допомоги стола й книговиці, котенята не виплигнули б, то ж, скориставши з перескоку, вони швидко й знову отаборилися в коштовній вазі, на зло свого добродія – майстра.

Якось вечором, вернувся майстер із праці, досить пізно. Був дуже втомлений та роздратований денними невдачами. Він сів біля столу й поринув у спогляданнє минулого дня та подій, що так змучили його й розізлили.

За думками й забув майстер про своїх утриманців. Але нараз, щось зашаруділо. Майстер, ніби зо сну прокинувся з задуми. Нерви йому напружніли з несподіванки. І в однісіньку мить блимнула блискавкою думка:"Та це, видко, котенята"...

–Але, де ж це вони? Щось їх не видно!– додав майстер уже в голос. І не встиг майстер сказати "киць-киць",як у

ту ж мить на його голову й плечі, пострибали його прийманці – котенята, а за їми й ваза коштовна хропнула – на підлогу. Необережно скочивши, одне котенятко, ще й шию по дряпало майстрові.

На невгамовані ще нерви, ніби кипячу хтось майстрові бризнув. Мов би ошпарений підскочив він із седжі, люто й несамовито рикнувши:

–Ах, ви ж – прокляті! Од вас і там не сховаєш!... Щоб вас уже чорт узяв! – і хотячи поскидати їх із себе, вхопив двоїх за попереки.

Але котенятка вмить почули небезпеку. І вони ще сильніше запустили свої пазурі майстрові в одяг, зачепивши, майстрові, навіть, шкуру. Це ще більше долляло майстрові, вже впрост шаленої люти. Він, ошалілий із болю й гніву– цілковито вийшов із рівноваги. І, не чуючи під собою землі, учинив нерозважно те, що читач уже знає із перших та ки рядків оповідання.

Лише, коли нерви цілковито заспокійніли, а свідомість і розум достатньо проясніли, майстер, розуміючи безглуздість свого вчинку, з невимовним соромом і болем у душі відчув, – який він і знову став самітній-самітній тепера!

А навколо панувала моторошна тиша...

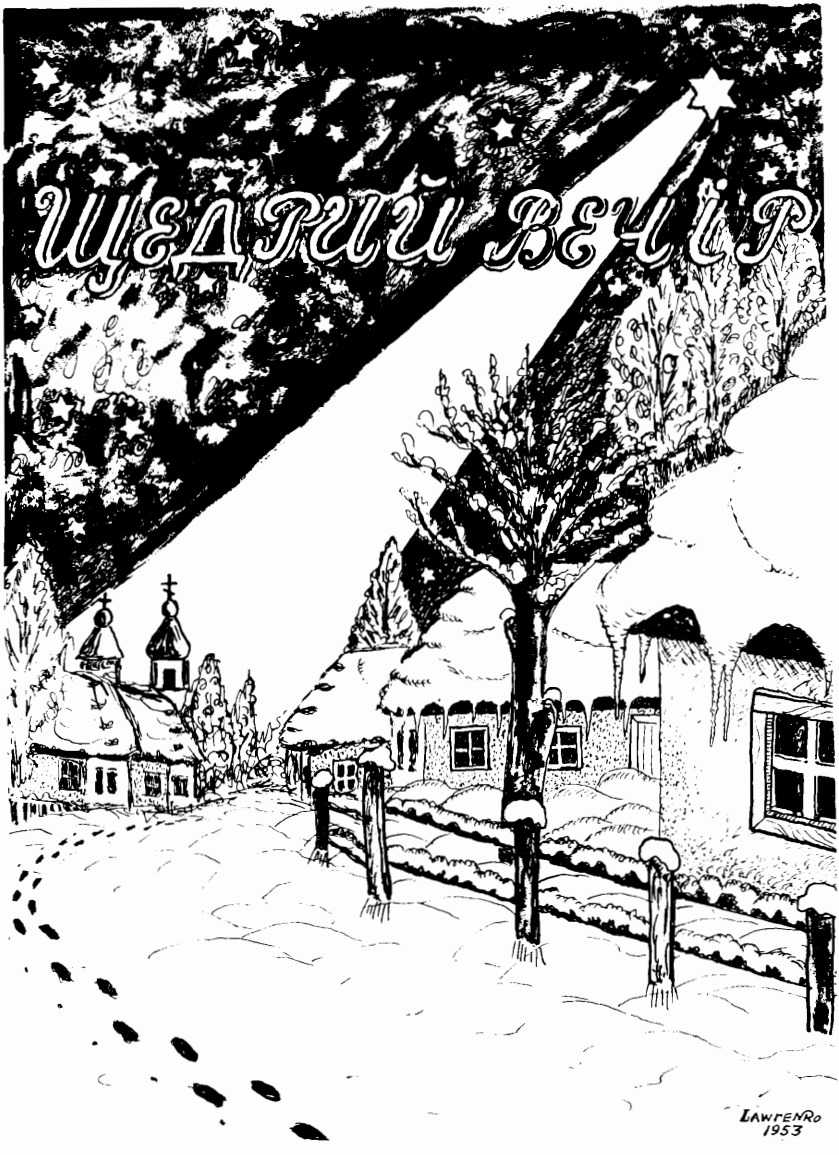
ЩЕДРИЙ ВЕЧІР
LAWRENKO
1953

БОЖЕ БЛАГОСЛОВЕННЄ

"Їм несподівано Господь послав велику втіху". (Близнята").
Т.Г. ШЕВЧЕНКО.

ВСТУПИВШИ до кімнати, сотник Джек Броквуд утомлено, навіть не роздягавшися, сів у глибоке крісло. Він бо добре знав, що Мері "хвора" й такі дні, ліпше її не зачіпати. Отже й не йшов, щоб дружину привітати.

Коли сотник Броквуд нікуди не вів свою боєву машину, він і, справді, був такий утомлений, що втома з неробства, багато перевищувала втому лету боєвої напруги в минулій світовій війні.

Седів ось він тепера й плутався в нерозвязних думках. Йому бо й самому важко було зрозуміти все те, що коїлося. Справді бо, як не заплутатися в тих от життєвих тенетах, що останній місяць, цілковито обплутали його з головою, перетворивши хатнє життє, сливе, на пекло?

Чи ж він не хотів би мати собі такого малого карапуза, щоб ото, прийшовши до хати, сісти, як оце седить, поса довити й його, того от карапуза, на колінах і – чукикати, носити його на плечах по кімнаті або ж бігати з їм по саду? Але ж, що він може вдіяти? Наколи ось уже понад пятнад

цять років, як вони одружені, а Мері – досі не має дитини?

Наколи б оце "досі" та не було б з його вини; щоб через його те "досі" не випадало стільки, останній час, чути докорів од Мері, він би, хоча й хоче мати сина, давно б махнув уже рукою: нема?... Щож подієш!... Нехай буде так.

Однак Мері, звичайна собі жінка, останній місяць, йому сотникові Броквудові, од налетів якого нещодавно дрижала геть уся Німеччина, так допікає бездітністю, що родиннеє життє, лише не видно, як трісне ніби миливноводяна бульбка. А виникло це з того часу, як професор Мек-Клен засвідчив був сотникові Броквудові, що його сперматозоїд – нездібний запліднити будьякої жінки. І надала лиха годи на йому, Броквудові, розповісти про це й Мері. З того часу ото й пішло все просто шкереберть.

Навіть палко люблячи свою Мері й не хотячи, щоб будь хто інший заволодів єю, хоча б на коротку мить, із болем у серці, й то нераз, сотник радив дружині знайти собі тимчасового іншого "друга".

Але ж Мері не з того матеріялу була, щоб із цієї, чоловікової згоди скористати. Одкидаючи з гнівом його пораду, вона кожного разу вибухала таким шаленим гнівом, мовляв, він хоче з єї зробити повію? І життє з того шаленства ставало буревієм. А Мері, по шаленстві, на цілий тиждень, залягала в своїй спальні... "хворіти", не показуючися чоловікові й на очі.

–Ось і живи, як хочеш! – у голос мовив сотник Броквуд і важко зітхнув.

Заглиблений у думки й темряву, що неспостережно була залягла в усі куточки кімнати, сотник Броквуд сидів би так, може, й довго. Але ввійшла служниця, увімкнувши, нараз, світло й побачивши господаря, що сидів не ворухнувшися в задумі, поспитала – чи подавати йому вечерю.

Уже вечераючи, згадав сотник про "Вечірній Дзвін", що був купив ідучи до господи. Витіг його з летунської шкірянки й почав переглядати, з нехіттю продовжуючи жувати чомусь несмачну вечерю.

Читаючи, сотник любив підкреслювати барвним оливцем цікавіші місця, щоб за якоїсь потреби, швидче можна було би знайти потрібне місце.

Так, боківка за боківкою, переглянув сотник усього часописа. Але ніде й нічого особливого так і не було. Лише на останній боківці, праворуч, у верхньому куточку, натрапив він на якогось дивного оголоса, який казав:

"У неділю 18 вересня, ц.р. у Науковому Інституті Ембріології, о 20 годині, професор медицини Джон Стренбок прочитає лекцію на вельми цікаву й хвилюючу тему. Хто мати ме час і змогу, обовязково приходьте послухати. Не пошкодуєте!"

Товариство Заохочення Родини.– був підпис.

Зацікавлений дивною назвою, досі незнаного товариства сотник Броквуд обкреслив те повідомленнє аж двома червоними рисками й знову перечитав удумливо.

"Гм!... "Заохоченнє Родини"!... До чого б це?– питав себе самого сотник. –Може до тих розводів, що аж так нестримно зашаліли в останній час?

Він перегорнув кілька аркушів часопису назад і на четвертій боківці, знову перечитав, обкреслене передніше місце: "Якщо кількість розводів ув Англії року 1880 становила 330, то в році 1938 їх було вже 7.800; у році ж – 1948, розводів уже було більше 60.000 і ріст, цього небажаного явища далі стає просто загрозливим".

–Не вистачає лише того, щоб завести розгнуздану любов на... "дві ночі"! – злонасмішкувато, з гіркотою в серці мовив сотник. Далі, згорнув часописа, опанований невимовною нудьгою та втомою, пішов до своєї спочивальні.

* *
*

Мері Мек-Клай, уподобавши молодцюватого, тоді ще поручника летунських військ Його Королівської Величности, Джека Броквуда, не зважаючи, шо довкола шаліла війна,– швидко опанувала не лише серцем сміливого летуна, але і всією його істотою, не виключаючи й товстенького його ж

таки гаманця з шелестючими фунтами.

Напередодні скінчення війни, Джек Броквуд був уже сотник. І, коли були замовкли й ущухли останні вибухи гарматних набоїв, він зостався в летунстві й надалі, хоча й мавши, не лише вищу освіту, але ще й фах інженера, міг би працювати на обраному фахові.

Життє молодого подружжя було неважке. Військова платня сотникова дозволяла не лише на достатки, але й деяку розкіш, якої в Меріної подруги, Нед Мек-Магон, не було. Та Нед Мек-Магон мала родинну радість: сина й доньку. І саме цього бракувало Мері Мек-Клай-Броквуд.

І вона, палко люблячи сотника, в усьому маючи достатки, болюче відчувала довкола себе порожнечу, яку створювала відсутність дитини. І тому Мері особливо зануджувалася, коли Джек летів у чергову далеку подоріж, а вона, сиротою неприкаянною, зоставала сама.

Вона сумувала тоді, нудьгувала, тинялася з кутка в куток. І витігши з шухляди комоду, ще першого року одруження наготований дрібний одяг немовлячий, марно перегляда ла його, утративши найменшу надію будьколи використати.

Хоча палка колись любов Мерина до чоловіка не погасла ще й тепера, але ж час-до-часу вона гірко шкодувала й банувала, що має таку нещасну долю. Їй бо видавалось, що якби вони мали, хоч одну-однісіньку дитинку, вона би була не лише щасливіша, сливе за всіх жінок на світі, але ж і Джек любив би її ще палкіше, ще дужче, як він любить її тепера.

Джекова згода, щоб вона пошукала собі "тимчасового"— як він каже, "друга" кидала її в таку невимовну огиду, що Мері ладна була накласти на себе руки, ані-ж мала б вона, віддатися іншому, не любому.

—Щож то за життє було б? — гнівно питала сама себе, в розпуці, Мері. —Таж тепера ми обойко — рідні, а тоді б посеред нас би, ріс би якийсь, може й люблений, але таки чужий паросток, якщо не пеньок. Певне, що Джек розлюбив би мене або ж любив би вдавано, щоб мене лише не ображати.

А таке половинчасте життє, то вже – півмогила.

Такі невеселі думки щораз дужче опановували Мері голову. Тоді вона невимовно страдала і, знову раз-по-раз нападала на Джека за його невміннє ощасливити її дитиною. І кожну чергову бучу, вивершував голосний, нервовий плач.

Але ж Мері не хотіла й розвестися, щоб шукати щастє в парі з іншим. Вона сама бо чула,як... як королева, в часі війни, промовляючи до великого зібрання жінок, умовляла: "Шануймо своїх чоловіків, бо вони наші захисники... Бережімо нашу родину. Здорова бо родина,– казала тоді королева,- це основа міцної держави-нації. А ми – мусимо бути саме такими".

Ці слова королеви дуже глибоко запали тоді Мері. Тому-то вона ладна б усе віддати, щоб мати добрячу родину, щоб насправді таки було що їй берегти.

–Але, де ж та родина, коли її нема?! Це ж лише пара та ще й бездітних трутнів!– глумилася вона сама з себе.

Гризена цим нерозвязним становищем, Мері впадала в відчай. Вона ладна була оддати півжиття лише за те, щоб її Джек став справжнім батьком, а вона б мала дитину, дитину свою власну, нажиту не шукаючи іншого й не розводячися з її любим чоловіком.

Знала й розуміла Мері, що її нервові сльози й плачі з приводу бездітности, рано чи пізно, але таки одштовхнуть, якщо ще не одштовхнули, Джека од єї. Він бо й так ставав щоразу похмурніший після, як він назвав, "дитячих розомв."

Мері вже питала й у Нед Мек-Магон, як досвідченішої, щоби порадила, що робити в такому становищі. Але та, поділяючи Джекову думку, про яку Мері їй була розповіла,щоб пошукати "тимчасового друга", нічого кращого не могла ні додумати, ані порадити. І жодного виходу не видно було.

Того самого вечора, коли сотник Броквуд, вичитував з "Вечірнього Дзвону" про зростаючі розлуки й так, як ніколи, рано пішов спати, Мері в сусідній кімнаті – її спальні, не було. Вимучена цілотижневими, нервовими недомаганнями, після останньої розмови з Джеком, вона ще по обіді по

їхала до подруги, Нед Мек-Магон, щоб розважитися хоч із її дітками.

Подруга Нед, цілуючи Мері, спостерегла, що Мері дуже погано виглядає. Розпитавши про причини, як і передніше вона знову твердо наставала, щоб Мері таки вжила якихось заходів.

–Іди шукати іншого, тимчасового!-- умовляла вона Мері жаліючи її.–Ти на цьому нічого не терпиш. Це було б оги дно, коли б ти Джекові зраджувала. А так – ти йдеш до лікаря з хворобою? І він тобі приписує певні ліки?... Це,голубонько, також – ліки. З подібних хвороб, я принаймні чула, люде навіть божеволіють. А деякі, навіть, кінчають самогубством.

Майже ввесь вечір умовляла Нед, щоб Мері таки стала на цей шлях. Однак, виїжджаючи з гостини, Мері твердо їй сказала:

–Ні, Нед! Уже далеко краще розвестися... Якщо й не покінчити самогубством, про яке, зрозуміло, навіть і в думці не клала собі.

–Ну, як хочеш. Але я б тобі, цього не радила. Щождо – самогубства, то ти просто й не--згадуй: це ж була б непе ревершена дурниця з твого боку.

–Так! Тільки розвод і – все тут!... Я знаю, що Джек, страшно важко переживатиме... Я знаю й те, що я не забуду його – ніколи. Також зазнаватиму гризоти власного сумління... Але, може, любов до дитини заглушуватиме це важке й нестерпне страждання.

Вернула Мері до господи, з важким на серці, каменем. Сотник Броквуд уже спав. Мері сіла в їдальні, в те саме ж крісло, де нещодавно седів і Джек і, поринула в важкі думки, обмірковуючи плана розлуки, на яку вона остаточно й рішуче наважувалася. Але павутину розмови, яку вона обмірковувала, щоб завтра перебалакати з Джеком, настирли во обривали інші невеселі думки.

Блукаючи засльоженими очима по кімнаті, Мері взяла – залишеного Джеком часописа. В'яло й незацікавлено пере-

гортаючи аркуші й тако ж не знаходячи нічого цікавого,- вона хотіла вже одкинути часописа та й іти собі спати. Але перекинутий останній аркуш, нараз, блиснув червоним олив цем і збудив Мерину цікавість.

Вона витерла хусточкою, дрібні й солоні, сльози й поча ла читати те оголошеннє, що передцим читав і Джек Брок вуд. Та дивна назва, яка сотникові викликала несмачну ре акцію, Мері ж вона збудила особливу цікавість. Саме сло во "заохоченнє", її чомусь приємно й діткнуло й збудило.

—Певне, що заохоченнє не чогось же поганого, противнароднього чи протидержавного,— міркувала собі Мері. І хоча теми лекції й не було подано в оголосі, однак Мері вирішила розмову з Джеком, на деякий час одкласти.

—Треба піти послухати... Може щось цікаве, а, може й рятівне. Затягну туди й Джека! — ухвалила Мері одразу ж. З цим вирішеннєм і лягла вона спати заспокоєна, немов би випивши валеріянових крапель.

* *
*

Час до визначеного дня лекції, проминув їм у злагоді: "дитинних клопотів" не порушувала жодна зі сторін. І за цей от час, Мері й справді, таки умовила Джека піти з ею й послухати лекцію. І, можливо, що вони б таки й пішли вдво їх. Але в суботу, того саме тижня, сотник Броквуд подзвонив Мері з летовища й просив, щоб вона негайно вклала в речника всі потрібні речі в подорожі, бо він має завдання вилетіти з одним вирядом на місяць часу, а, може, на два, щоб заступити захворілого товариша.

Коли вечором сотник Броквуд вернув до господи, Мері, скроплюючи гарячими слізьми чоловікові речі, вкладала їх у речники. Їй так невимовно боляче було, що "місяць, а може й два", вона й знову мусить коротати сама, навіть позбавлена ласки любого її чоловіка.

Тепла, родинна близькість останньої ночі; палкі й ніжні чоловікові поцілунки, на ранок лише більше розтривожили й так невгаваючий біль одинокости, що чекала на Мері, хоч і

було це не вперше, але передніше не та було важко.

Випроваджаючи в дорогу сотника Броквуда, Мері таки не втерпіла, хоч і не хотіла цим гірким словом діткнути, а чи образити сотника та ще й на прощаннє:

–А я й – знову сама!...– гірко застогнала Мері, цілуючи чоловіка, обнявши його за шию.

Сотник Броквуд лише міцно стиснув дружину в обіймах і, мов би прибитий, пішов до свого літака, що вже готовий був до відлету.

Вернувши з летовища, Мері, якій буцім би було кимось викрадено все щонайкоштовніше в житті, сеціла тепера, як приголомшена. Біль одинокости й нудьга тисли її, мов зумисне, з усієї сили; ніби хотіли закарбувати на її душі на віки невигладні сліди, на знак якоїсь помсти.

Можливо, що в такому стані, проминула б не лише неділя, але й час, доки б не вернувся сотник Броквуд із подорожі. Мері з горя цілком забула, що саме того вечора вона ж мала їхати на лекцію. Але вона мала непогану звичку: заздалегідь просити свою служницю, щоб та нагадала їй своєчасно, що їй потрібно було коли виконати. І це не лише дало Мері змогу, не втратити нагоди, побувати на лекції, але як опісля й сама справа показала, цілком поставило всеньке життє Мерине на інші життєві рейки, що скерували були її... до щастя.

Не знаючи теми лекції, Мері подбала, щоб принаймні– почути все, що буде там сказано, а потім переповісти все й Джекові. Тож, узявши таксівку, вона мало не перша приїхала до інституту.

Було щойно півдовісьмоївечора. А проте, лекційну залю вже було відчинено. В середині було вже й чимало гостів, які одне за одним чимраз прибували.

На стінах зали вісіли якісь креслюнки й числиці. Але ж найбільше звертало на себе увагу гостів саме те, що було багато в різнім стані розвитку, маляток і вже більших діток, засвітлинених у різних виглядах.

Але ні до одної числиці чи креслюнка, як і до фотосві

тлин, не було жодного напису. Лише на чільній стіні, майже попід самою стелею, висів напис великими писками, що промовисто звучали: "Товариство Заохочення Родини". А лише трохи нижче й значно меншими писками було написано: "*Штучні Діти*".

Гості, й ті, що вже посідали, як і ті, що надходили й – уважно розглядали по залі світлин і малят, були дуже й дуже здивовані цим загадковим написом. Бож іще, либонь ніхто не чував, щоби будьде в світі, хтось виготовляв, може, фабричним способом чищо, якихось "штучних дітей". А тут, чомусь, і ці діти по стінах, ще й – дивний напис.

За пару хвилин, перед восьмою годиною, величезна зала настільки була виповнена, що багато гостей – мусили стояти – місць не вистачало на всіх. Поважні леді й неменше ж поважні й джелтмени, ні нащо не звертаючи уваги, товпилися ближче до катедри, щоб краще чути.

А авта з гістьми – прибували й прибували далі.

Знігзбиваюче оті двоє слів "Штучні діти", за півгодини часу, блискавично облетіли далекомовними дротами, майже ввесь Лондон, тягнучи, як магнетом, усіх цікавих, до зали Інституту.

Рівно о восьмій годині, ніжно продзвенів сріблоголосо дзвоник. На підвищенне катедри вийшов усім відомий і добре знаний лорд Хордер. І гості нараз ущухли, як ніби зпо маху чарівної палички.

–Дорогі леді!– чемно вклонився лорд.–Дорогі джелтмени!– знову повторив він поклона до зали. –Як голова "Товариства Заохочення Родини", беру на себе сміливість вис тупити перед вами, щоб сказати лише кілька вступних слів, чим і розпічнемо наш цьогодній вечір і лекцію нашого милого професора Стренбока.

Наш двацятий вік – вік великого розвитку науки взагалі, не лише вік атомної снаги й бомби, але й вік... великого щастя декому з вас. Вік великих можливостів, що –лежять перед державами загалом і перед нашою зокрема та, перед наукою так званою "євгенікою".

Тема цьогодньої лекції професора Стренбока –"Штучні Діти" може декому й викликати подив і не розуміннє. Але це ні не вигадка, ані щось неймовірне, а виразна дійсність про що ви самі зможете почути зі слів шановного професора Стренбока. І лорд підкреслено чемно вклонився в сторону професора, запрошуючи його знаком поклону зайняти своє місце, яке йому тепер належить.

* *
*

Професор Стренбок, огрядний чоловяга, хоча вже цілко вито лисий, з посивілими пасмами залишків давньої, видно, розкішної чуприни, звикши різати людське тіло, як звичайну глину, не любив і в поведінці стелитися дрібним порохом. Отже, лише ступив на звичну йому катедру, одразу ж почав із ділового тону.

–Понад стопятдесят років тому, – почав професор, без зайвих вступів,– наш вітчизняник професор Томас Мальтус, дуже був свхилював людські розуми всього світу. Ця схвильованість була така сильна, що не вщухла вона ще й до тепера.

Схвильованість, так тоді, як і тепера, була й є цілком зрозуміла: мовлено бо про вистачальність харчу тій людності, яка безупинно кількісно зростає. Візьмім, наприклад: населеннє земної кулі в році 1750 становило ледве 728 мілійонів осіб, а вже напередодні другої світової війни, було 2.095 мілійонів. Лише за двацять останній років, протягом яких шаліли війни й революції, кожного із цихо років прибувало по 17 мілійонів нових житців на нашу стареньку бабусю–Землю. І ось, уже в 1948 році, земна куля мала 2.216.000.000. А тепера, в році 1975, є вже 3,5 біліони!...

І хоча питаннє прохарчу населення землі ще й до цьогодня остаточно не розвязано, однак, як бачимо, ворожіннє професора Мальтуса, поки що, було марний переполох.

У наростанні кількости людей землі, перед вели обидві Америки, їхнє населеннє зросло на вісімнацять відсотків.. Європа тимчасом утратила 0,9 %, тобто, аж 30 мілійонів лю

дей. Однак, після і жахливих воєн, і революцій, людности в Європі побільшало на двацять один мілійон осіб, порівняно з тим, як то було перед другою світовою війною. І треба ж не забувати, що всі ці люде – жиють і хліб жують. Зрозуміло там, де їхні уряди прагнуть поліпшувати долю свого ж населення, а не улаштовують штучних голодівок, як це було в трицятих роках, в одній... "щасливій" країні на сході... Думаю, вам про це відомо, що Україна, той найбільше поневолений край, що до першої світової війни, годував не лиш свою поневолювачку – царську Росію,– але й півєвропи. А зі штічного голоду, зумисне владою улаштованого, погибло кругло 7.000.000 осіб...

Професор, виразно, дещо прочулено помовчав.

–Не скажу,– продовжував через мить,–що житлимо ми в роскошах і достатках, але голодова смерть нікому таки не загрожує. Більш того, новітньонаснагова атомова сила, таки напевне допоможе усунути або й цілком ізнищити хвилюючий страх майбутнього голоду з перенаселення землі.

–Та, однак, є дещо страшніше, як ото перенаселеність, –тут професор Стренбок, витіг сніжнобілу хусточку, поволеньки протер спершу зірці, потім витер лисину та чоло й, узявши вказівку в руки, показуючи на передню стіну, продовжував:

–Ось, оця от числиця, скомпонована нашими науковцями, показує нам наше жахливе англійське майбутнє...Людство стає дурніше. Народин у нас щодалі стає все менше й менше. Нарід наш поступово вироджується. Приємно вам це чути чи не приємно, але так воно є! –рубонув останнії слова професор, мов би хотів, щоб ці його слова з доповіді, особливо закарбувалися всім у тямку.

–В чому ж справа?–ніби сам себе питав професор.

–А справа в тому,– сам собі відповідав професор на свого запита,–що тепера найменше розумово розвинені подружжя, мають найбільше дітей. Якщо ця справа, справа,як на мій погляд, державної ваги, піде так і далі, то відсоток як те видно, здібних учнів по вчальнях, чимраз меншатиме. І

незабаром із трицяти семи спаде на двацять сім. І в той таки час, відсоток малоздібних учнів зросте, з двацяти п'яти до... сорока. Відсоток же ідіотів, сягне з півтора... до понад чотирьох і більше.

Оце вам наше англійське майбутнє, без ніяких прикрас. Треба прямо сказати – майбутнє жахливе.

–Чи тільки в нас це явище?–запитом вів далі професор і тут таки відповів –Ні. Науковці Зєднаних Стейтів Америки кажуть, що одна шоста частина білих подружжів – безді тні. Бо ж вони не хочуть мати дітей. А проте, за останнє десятиріччє, кожна тисяча осіб, зросла там на двацять п'ятеро малят. Тоді, як десять років тому, цей приріст стано вив ледве сімнацятеро дітей.

І тут простий, а то й чорний житець Америки, з низько розвиненою розумовістю – випереджає білого й цим самим погіршує націю.

Та й це ще не все.

Наші лікарські товариства спостерегли, що в нас запа новує високий тип жінки й... низький, скарлуватілий тип чоловічий. Явище, щиро сказати, невельми захоплюючє, як на мою скромну думку.

Або ж, погляньте он на числицю іншу,– показав професор Стренбок праворуч, – де ви побачите, що – шістьдесят мілійонів осіб у ЗСА, тобто, більше третини населення,– не гидують горілкою, хоча й п'ють небагато. Але ж зате– 9-ть мілійонів осіб, а в тім числі девятсот тисяч жінонок, п'ють у необмеженій кількості. Пияцтво серед жінок сильно розростає; пересічно щороку їх більшає, майже, на стотисяч осіб. Це вже неабищо!

Отже й маємо; з підупаданнєм розумовости людей, зростає пияцтво серед одної частини людства, а бездітність – серед другої. І то, саме тієї, що не лише її розум, але й – молоде, здорове, здібне її поколінне потрібнее державі щоби не цілком виродитись, а стояти на потрібному рівні.

Якщо додати до цього ще й інші вади серед людности нашого світу, що від'ємно впливають на нації, як: венеричнії

недуги, сухоти, пістряк тощо, а то й наявність розумово-хворих, яких у ЗСА нещодавно було знепріднено понад 50 тисяч осіб, то легко можна уявити собі картину світу таки в найближчому часі, якщо не вжити належних заходів,- потрібних у цьому напрямку. Це з одного боку.

З другого боку: шановні леді присутні, ті, що мали щастє чи нещастє, спробувати тягару вихови молодого покоління, гадаю, з усією щирістю можуть сказати, що в цьому ж важкому, часто-густо й занадто важкому, обовязкові є також і велика доля приємности, щастя, золотих надій, хоча й розчарування бувають, як і гордість за себе.

Чи є щось величніше й шляхетніше за це?

Та на великий жаль, і то дуже, навіть, великий, багатьох із нас, не всі цього щастя, цеї гордости, зазнавати можуть чи зазнають. Не всі бо мають змогу, з тих,а чи інших причин, стати батьками своїх дітей. Хоча цього, аж он як бажали б. Та -ба! А вони ж так саме мають право на родинну радість.

Ось, ураховуючи всі ці обставини, наше товариство "За охочення Родини" й поставило собі за завданнє: скеровати всю свою дослідчу роботу так, щоб і поліпшити рід людський, і ощасливити тих, яких природа скривдила, позбавивши їх мати радість, маючи дітей.

І тому-то, назва теми моєї лекції "Штучні діти",-нехай вас не лише не дивує, але й не лякає. Мова це не про синтетичних якихось маляток, виведених у слоїках чи в колбах. Тут мовитиму про дітей нормального розвитку, таки в лоні жінки-матери, що так саме нормально приходять і на світ Божий.

Отже, народини їхні - цілком звичайні, але ... Але незвичайне їхнє зародженнє. Слушніше буде сказати - заплідненнє їх, пряміше кажучи.

Як і всякі досліди, будь те над твариною, а чи ж над людиною, наука провадить спершу серед вузького кола фахівців. Майже за зачиненими дверима, -аж доки не здобуде собі певних наслідків. Так саме й ми пробляли це питан-

нє понад пять років часу, не подаючи до відому нашої громадськости своїх ні планів, ані наслідків.

Та, хоча це роблено й межи чотирьох стін, всетаки шила в лантухові, не пощастило затаїти. І тому, деякі громадські товариства почали протестувати проти цеї справи, це зрозуміло з моральних причин. До цеї справи втрутилася, навіть, наша церква.

Але ж, шановні гості!... Чи ми в праві послухати наших противників і позбавити змоги мати щастє саме тих, хто з їх не має того, хоча таки можуть мати? Чи ми в праві, маючи змогу вжити заходів поліпшувати людськість, нічого з того не робити, а склавши руки, чекати на ласку неба? Та ще й за тих умов, що виразно знаємо, що наші складені руки – ведуть до погіршення!

Як на мене, то – ні!

І тому-то про це питаннє ми багато міркували, заки я мав вийти перед вас із моєю доповіддю. Але ті чудові й, прекрасні наслідки нашої роботи, заохотили, спонукали нас, щоб ми винесли все це на суд громадськости, а разом і закликати тих, хто скривджений долею, звертатися до нас по допомогу, кому вона потрібна.

Професор Стренбок на мить замовк, гадаючи, що, може ж, хтось запитає: в чому ж таки полягає та штучність дітей, по які мали б "нещасливі" батьки вдаватися до товариства. Однак, ніхто й звуком не порушив тиші.

Усі присутні були сильно захоплені такою несподіванкою, як штучні діти, такою приголомшуючою новиною, що – мало не з роздзявленими ротами, чекали мовчки продовження лекції.

–В чому ж полягає незвичайність запліднення так званих "штучних дітей"? – мовив професор запитом, який багатьом сам по собі висів на кінчикові язика.

–В рослинному царстві – садівник, а в тваринному – так кож відповідний фахівець – тваринник, вже знають, як належить поліпшувати свої рослини, а чи тварини, щоб, скажімо тварина не яловіла, а сад же, щоб давав добрий і щорічний і

багатий урожай, що має дати приємність і прибуток.

Садівники, з цею метою, переносять, із одної квітки на іншу квітку, пилок, саме тоді, коли деревам надійшов ч а с квітувати. Вони цим не лише примушують деревину, родити, але ще й виводять кращі гатунки дерев і садовини, на користь собі й усьому людству.

Тваринники ж, у скрутних випадках, можуть за триста, а то й більше кілометрів, роздобути запліднюванне потріб не їхнім тваринам. До того ж, од найкоштовніших плідників, не возячи своїх тварин на паруванне, так далеко. І той приплід, здобутий у такий от спосіб, нічим і ні трохи не гірший за звичайне природне паруванне. А вигідність же цього способу – величе-езна!

Ось ці способи запліднення, виконувані людьми, з людської волі й утручання, й назвали штучними. Це саме штучне запліднене ми застосували й до людей. І, треба, прав ду сказати, хоч дехто й був обурений, мовляв, понижуємо гідність людини ... Ніби людина сама себе не понижує. А в деяких випадках – куди гірше й ганебніше!... Але ж успіхи наші, таки впрост – квітучі.

Ті декілька тисяч подружніх пар, що під умовою суворої таємниці були вдалися до нас, за більше, як п'ять років часу, дали нам змогу довести, що 75 % усіх випадків, наш спосіб показав себе добрим.

–І,–професор повів рікою довкола, вказуючи на стіни. І ви наочно бачите на світлинах, здорові й життєрадісні ли чка цілком нормальних дітей.. Батьки ж їхні,– їми таки впрост не нарадуються. А це стверджують ті тисячі подя чних листів, які спочивають у нашому сейфі.

Якщо головною метою штучного запліднення в рослинництві й тваринництві -- господарча мета, слушніше вигода– бож інакше не можна назвати, то серед людности – м е т а д е р ж а в н о т в о р ч а. Отже, і боротьба з неплідністю жінок і, боротьба, щоб поліпшити людність – розумово, духово й, неменше – естетично.

Застосовуванне нашого способу "Артифісіел інсеміней-

шон" або скорочено "А.І." дало те, що довгі роки не роди вши дітей, жінки ставали матерями. І хоч наслідки розумо вости "штучних дітей" ми ще мало вивчили, але вони достатньо свідчать у нашу користь. Ви самі бачите чарівний вигляд личок цих дітей, а всі вони – подивугідно розумні, а це ми вже мали змогу перевірити й переконатись.

На цьогодня в нас, по всій країні, існує більше як шість десят лікарень під твердим наглядом товариства "Заохочення Родини". Кожна така лікарня має при собі десять "давців", цеб то чоловіків, які дають сперму, які до того, всебічно й докладно нами перевірені. Ось із послугів таких от "давців" і користають бездітні подружжя, з їхньої-суворо обопільної згоди.

Давці сперми не лише нічого не одержують за це, але навіть не знають і того, кого саме вони ощасливлюють. І нічого також не знають і ощасливлені подружжя про свого ощасливлювача. Отже, законним батьком народженої дитини, по способу "АІ", зостає законний чоловік.

За час, з якого ми практикуємо "АІ", в Англії народжено понад п'ять тисяч здорових малят6к, саме в тих родинах, де відсутність їх, перетворювала родинне життє – часто-густо на дуже не веселе, якщо не на трагичне.

Професор Стренбок на мить затримався, щоби спостерегти, як його слова впливають на його слухачів. І зала, голосним постуком седінь, одразу ж одгукнулася на останні його слова, стверджуючи цим правдивість його думки. Божбільшість тут присутніх і були саме ті, хто страждав саме з бездітности.

Мері ввесь час палахкотіла якимось дивним вогнем нетерплячки. І вона, з захоплення, мало-що не гукнула "Правда!" – на останні професорові слова. Але, рвучко, рухнувшися на місці, як і багато інших ледь це зробили, вчасно прикусила собі губу та й замовкла.

–Після Нюренбергського суду в Німеччині,– сказав далі професор Стренбок,–ми знаємо, що цей спосіб штучного запліднення, застосовували й німецькі нацисти по робітни

чих таборах, над особливо чужинецькими жінками-рабинями, вивчаючи цей спосіб на своїх білих рабах. Але ж застосовували це примусово, а піддослідних осіб, потім знищували, щоб не було розголосу.

У нас же – навпаки, все це поставлено на добровільну і зацікавлену згоду осіб, що сами жадають цього. А наслідки нашої роботи мають додатнє соціяльне значення. Саме це й спонукує людей прихильно ставитися до "АІ", яка до речі, не суперечить жодному із існуючих законів нашої держави ні в чому.

Закінчуючи свою лекцію, хочу сказати вам лише одне, а саме, про ролю, яку належить відіграти штучному запліднінню в житті людини й людства. Про все це сказати будь що остаточне, ще дуже важко сказати. Але ж майбутність цьому способові – запевнена. Цьогодня воно ще викликає в декого почуття якоїсь ніби неприємности, може, навіть оги ди. Але поступ життя, за короткий час може і його зроби ти досить таки сприйнятним, ба! навіть потрібним.

Щоправда, дехто має страха, що "давці" маючи, мовляв змогу, кожний і щороку давати по двацять тисяч заплодів, можуть ушвидчити перелюдненість землі. Але ж це побою вання – безпідставне. Видайність "давців" легко перевіряти державі й їми керувати, на свою вподобу.

Держава ж, застосовуючи "АІ" здобуває чудовий спосіб впливу на розріст населення. Головне ж, держава в цей от спосіб має змогу поліпшувати свою людність, шляхом відповідного добору "давців".

Більше того, ми в цей спосіб, запобігаємо тих злочинів – крадіжу й незаконного перепродування немовлят, що досі мала Америка, і, що викликало величезні судові тяганини. Тепера всього цього легко уникти.

Отже, шановні леді й джелтмени! ... З усією щирістю я раджу всім тим, що з якихось причин, досі не мали дітей не соромлячися, звертайтеся до нашого інституту по допомогу, яка вам буде повністю забезпечена.

Ми не лише дослідимо причини вашої неплідности, але

й суворо утаємнюючи все це, допоможемо вам мати найці нніше в вашому житті – дитя, яке, в наші молоді роки – нас радуватиме, а на старість – допоможе спокійно відійти в лоно Авраамове.

Ледь легким нахилом голови в поклоні професор Стре нбок показав, що лекцію свою він уже закінчив, і, мовляв дякує, що його так уважно прослухали, як буря шалених і завзятих оплесків, нараз, залунала по залі і то, так шалено, мов би громовиці ламали в гаю велетенські дуби.

* *
*

Мері сливе всю ніч не могла заснути. То їй, мов би ві сні, ввижалося таке чарівне маля, й вона вирішувала – негайно ж удатися до інституту, то, нараз, ставало їй соромно та, навіть, боязко, хоч сама не знала чого.

Найбільше лякала її невідомість. А, раптом, – думала вона,– од незнаного їй "давця" – вона з якоюсь огидою ви мовила це незугарне слово,– та народить вона: не то людину, не то звірину?... Що тоді?... Що тоді робити?.. Жах!!! – аж Мері здригнула на всім тілі.

Страхи–переполохи виснажили її над ранок цілковито. І вже, коли ранковіло, вона ледь-ледь таки задрімала. Алеж спала недовго. Та й за той короткий сон вона перебачила стільки малих немовляток, що ледве-но проснулася, одразу ж почала лагодитися їхати до інституту.

Але, коли вже була готова вийти з господи, раптом, їй знову виник сумнів і побоюванне за наслідки. Чи ж варто їй, молодій, іти соромити себе? – свердлувала їй думка не відступно в голові. І Мері, завше рішуча, тута завагалася, і не знала, як же бути? Але за пару хвилин, вона вже вирішила: до послуг – далекомов!

–Принаймні, треба перебалакати; докладніше все розвідати, розузнати, а вже потім вона остаточно зможе виріши ти,– в голос мовила Мері сама до себе.

Щоб служниця, часом, не почула чогось із її розмови, а їй це не належить знати, Мері послала її по покупки. А са-

ма, розшукавши потрібне число далекомову, подзвонила професорові Стренбокові.

Далекомовні балачки з професором не дали добрих наслідків. Удоволившися з усіх подробиць, щодо ходу "штучного парування" (професор на цей раз так, сливе, принаймні– Мері, подобало на те, іронично й грубо висловив) – Мері мала перед собою неподолану перепону: потрібна була обовязково, чоловікова згода.

–Де ж я візьму ту його згоду?! – обурено питала Мері в професора. –Мій чоловік виїхав на цілий рік у наукову й ще полярну подоріж, в саму антарктику. Таж я помру з нудьги за цей час... А гріх ляже на вас, професоре,за вашу упертість. А ні, то змушена буду таки зразу ж узяти розлуку!– загрозила Мері професорові, ніби це й справді муси ло його налякати.

Хоч Мері, гарячкуючи й уже не соромніючи, розповідала професорові, що її чоловік не може бути батьком, так принаймні був сказав йому професор Мек-Клен, і, що чоловік, нераз уже посилав її пошукати собі "тимчасового", справа зоставала й далі не зрушена з місця. Професор Стренбок і далі відмовляв їй у її проханні.

Не бачучи іншого виходу, Мері вирішила взяти дещо ін ший хід розмови, щоб таки досягти свого.

–Пане професоре, я розчаровуюся в вас,– заявила Мері професорові.– Учора ви були такий милий, добрий, а ось те пера ви – такий упертий, що я вас, просто таки не впізнаю Але знайте, професоре! Якщоне дасте вашої згоди, то я... покінчу самовбивством! А в своїм передсмертнім до влади листі, обвинувачу вас, професоре. А з цеї причини,вам таки – не уникти суду... Затямте! – закінчила Мері розмову й злючо торохнула слухавкою, поклавши її не прощаючи ся з професором.

Знервована такою невдачею, Мері не сіла, а, сливе,впала в крісло й уже не знала, що й робити далі. Так налагоджувалось усе, що можна б було й не розводитися й.... мати малятко, якщо б пощастило, а тут – цей упертий про-

фесор усе перевернув шкереберть. —Невже ж припинити всі заходи та й здатися на ласку неба, як казав сам профе-сор? — подумки питала себе Мері. Вона ж так захоплено уя вляла вже собі вожанину з дитиною; їй усю ніч так вираз но чутніло, оте чарівне "мамусю"!... "мамцю"!..."мамунцю." А тут дійсність приносить тобі — он що: повне розчаруван нє з неможливости, здійснити бажане.

І Мері аж заплакати кортіло.

Нараз, задеренчав дзвоник далекомову.

Але Мері не хотіла навіть брати слухавку. А проте, та ки нехотя взяла й, байдуже мовила: —Гелов!

—Перепрошую, леді! Це ви щойно розмовляли з профе-сором Стренбоком?— питала, якась, певно, панночка,тонким і ніжним голосочком.

—Так, я. Але, що вам до того? — сливе роздратовано й грубовато, перепитала Мері цю влізливцю в чужі справи. — Що, власне, ви хотіли? — з нотками вже зла додала Мері.

—Професор Стренбок доручив мені передати вам, що — він дає вам свою, на ваше прохання, згоду. Але з умовою: ви зобовязані дати письмову заяву, що наколи б, між вами й чоловіком вашим, виникло якесь непорозуміння, ви до на шого інституту, як і до товариства в цілому, не матимете жодних претенсій. Якщо ваша згода, то запишіть адресу, що я вам прокажу, нашої найближчої лікарні, куди ви й ма єте вдатися в бажанній вам справі.

* *
*

З того дня, як Мері відбула те, чого так прагла, а во-дночас і мала такий страх, і, спершу гидувала, хоч цілком нічого огидного їй не випало зазнати, — вона цілковито за спокійніла.

Тепера вона щотижня ходила до інституту на електро-просвітлюванне. Седячи ж у хаті, коли нікуди не йшла,час-до-часу, знову почала оглядати давно наготований дитячий одяг. Вона дещо вирішила переробити, дещо зробити нано-во. Дні йшли в роздумах про те, що вона собі, насамкрай

матиме: сина чи доньку?

–Було б добре, як би син!... Джек був би безмірно задоволений... Джек... Але щось дуже довго од його нема – ніякого листа? Невже ж він має зостати на два місяці? А може на один і тому не пише?

У подумах і в хатній праці, хоча й ув одинокості, час летів тепера куди швидче, як бувало передніше. Одного разу Мері, нараз, відчула, що їй щось раптово занудило. Вона негайно з'їздила до інституту. Після уважних оглядин– професор Стренбок, потискаючи Мері руку, радісно сказав:

–Вітаю!... Вітаю молоду маму, з майбутнім спадкоємчиком, мати якого ви так пристрасно бажали!

–Як! – урадувано вигукнула Мері з радости.

–Матимете сина... – гордо мовив професор.–Тепера ми маємо вже змогу, навіть на першому місяці вагітности, й то достеменно, сказати, що матимете, власне, що вже тепера носите в утробі... Бажаю вам мати сина гарного,як ви, а розумного, як... його батько...

Тут професор, раптом і вчасно, язика свого прикусив.

Мері з радости аж обняла професора та й поцілувала в його лисніючу лисину.

* *
*

Вертаючи з інституту, ледь Мері вступила до господи, служниця подала їй радіолиста. "Дорога Мері, пробач!.. Не писав, думав, що поверну за місяць. Але мушу бути й ще місяць. Ти не сумуй! Тисну й міцно цілую! Твій Джек!"

Охоплена шалом радости, бігаючи по кімнаті, Мері палко цілувала радіолиста, мов би самого Джека. І того ж саго дня вона написала йому:"Дорогий, любий Джеку!...Я шалію з радости!... Я... – вона завагалась: "Чи писати все ясно, чи ні? Адже це не поштовий лист...знатиме радист. Але! Але ж, хай знають усі, всі-і-і-і!... що ми матимемо –сина довгожданого! – і закінчила:

–Я, мій дорогий Джеку – вагітна!... Насамкрай нас навідало – *БОЖЕ БЛАГОСЛОВЕННЄ!*...

СЛОВНИЧОК

Боївня – воєнний фронт.
Виїздня – вокзал, станція залізнична.
Верходяг – пальто, плащ.
Громовина – електрика
Грівець – примус, кухонний прилад.
Горитва – пожар, пожежа.
Друзки – дрібні кусники.
Далекомов – телефон.
Жарівка – електролампа.
ЗАГС – установа, що записує одружених.
Заколодити – замкнути на колодку.
Закимаю – блатняцький вислів – заснути.
Зірці – приладдє поліпшувати зір – окуляри.
Колуни – багнети.
Книговодня – бухгалтерія.
Комірівець – краватка, галстук.
Конка – трамвай.
Листарня – пошта.
Мантель – з німецької – пальто. україн.– надодяг
Непринамні – непристойні.
Околунити – обагнетити
ОСТ – знак на рукаві робітника зі Сходу
Прозір – профіль.
Писка – буква, літера.
Попинка – накривало.
Речники – валізки, куфери, чемодани.
Солодун – цукор (взяте з німецьк.)
Світлодій – Кінематограф.
Співолицедій – опера. оперний театер.
Седжа – столець, стілець, стул.
Фатерланд – батьківщина.
Флігераларм – повітротривога.
Фрау – з нім. – паня.
Ходівець – з еспанськ.– коридор.
Числиця – таблиця чисел.
Шпуги – дверні, залізні завіси.
Шефи – організація культ. й політично допомогаюча.
Шклиця – пляшка, бутьолка.
Явник – представник влади.

Зміст

		боків.
1.	Не забувай тії мови . .	1 –"–
2.	Шедрий вечір	17 –"–
3.	Поворічний подарунок	49 –"–
4.	Співачка зі Сходу	65 –"–
5.	Рубікон позаду .	83 –"–
6.	Примара . . .	107 –"–
7.	Соломняний бриль	119 –"–
8.	Американські подарунки	130 –"–
9.	Дзвони церковні . .	151 –"–
10.	Бетлер . . .	167 –"–
11.	Золота рибка .	181 –"–
12.	Поцілунок . . .	203 –"–
13.	Троє котеняток	217 –"–
14.	Боже благословенне .	227 –"–
15.	Словничок	248 –"–
16.	Зміст	249 –"–

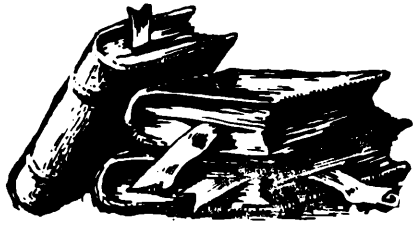

M. LAWRENKO
56 Stagg Street Apt. 12A
Brooklyn, N. Y. 11206
U. S. A.

Закінчено друкувати книгу—
в день авторових іменин:
19-го вересня 1976 р.